

ÚJ FORRÁS 2022.5

Paul Celan versei 3

Alberto Manguel: Félbehagyott könyvek (esszé) 6

James Agee: Knoxville, 1915 nyara (vers) 8

Billy Collins versei 10

Kukorelly Endre: Ó, alt, öreg, ős, régies (próza) 14

Garaczi László: Weszteg (próza) 18

Kosztolánczy Tibor: „Ébredj fel”

(Etikai dilemmák Mátyás Iván novelláiban) 20

Szolláth Dávid: Posztkommunista posztmodern

(A Kádár-korszak emlékezete Németh Gábor, Garaczi László és Kukorelly Endre autofikciós prózájában) 28

Reichert Gábor: Szociográfiai fantazmagória

(Anakronisztikus időszerkezet és vidékébrázolás

Krasznahorkai László *Báró Wenckheim hazatér* című regényében) 44

Zalán Tibor versei 52

Katona Ágota versei 54

Lukács Flóra versei 57

Tomaji Attila: Egy faun reggele (vers) 59

Murza Tímea: Kultúrák és szövegek között

(Szász Pál: „*Haszid vérző Kiszjzuska*”. *Kultúraköziség és szövegköziség Borbély Szilárd műveiben*) 60

Förköli Gábor: Létturista

(Kabai Lóránt: *Moaré [versek és fotók, 2018–2020]*) 64

András Tamara: Szabad szemmel láthatatlan

(Katona Ágota: *Kezdetben, mégis vihar*) 68

Mohai V. Lajos: Életek fekete keretben (próza) 72

Sótonyi Gábor: Az elszólás (próza) 79

Sztaskó Richárd: Kavicsstenger (próza) 83

Wehner Tibor: Gólöröm a bundameccsen (próza) 87

Sinkó István: Örvénylő keletkezéstörténetek (Sulyok Gabriella rajzairól) 93

A borítón és lapzárókon Sulyok Gabriella rajza

E számunk szerzői

Agee, James amerikai költő (1909–1955), András Tamara kritikus (Kecskemét), Celan, Paul költő (1920–1970), Collins, Billy amerikai költő (New York), Fölköli Gábor irodalomtörténész (Bp.), Katona Ágota költő (Bp.), Kosztolánczy Tibor író, irodalomtörténész (Bp.), Lukács Flóra költő (Bp.), Manguel, Alberto argentin származású kanadai író (Mondion), Mohai V. Lajos író, irodalomtörténész (Bp.), Murzsa Tímea irodalomtörténész (Bp.), Reichert Gábor irodalomtörténész (Tatabánya), Sinkó István képzőművész (Bp.), Sóttonyi Gábor író (Bp.), Szilágyi Mihály műfordító (Bp.), Szolláth Dávid irodalomtörténész (Bp.), Sztaskó Richárd író (Bp.), Tomaji Attila költő (Nagymaros), Wehner Tibor író, művészettörténész (Bp.), Zalán Tibor költő (Bp.)

SIVATAGI DAL

Feketélő lombból kötöttek vala koszorút Akra vidékén:
hol visszarántám fekete lovam, és halál után szúrt le kardom.
Majd fabögréből Akra kútjai hamvait ittam,
és lehúzott sisakkal egek romaji ellen vonultam.

Mert az angyalok mind meghaltak, Akra vidékén az Úr vak vala,
nincs senki, ki álmomban vigyázna azokra, kik itt nyugovóra tértek.
Akra vidék kis virágát, a holdat, végképp eltiporták:
így virágzanak a rozsdagyűrűs kezek, melyek tövisekkel hasonlót
cselekszenek.

Így hajlok le utoljára csókra is, miközben Akrában imádkoznak...
Oh, szörnyű volt az éjszaka láncmeze, kapcsolokon vér szívárogoz át!
Így válék mosolygós testvérvé Akra vas kerubjának.
Így szólja ajkam még nevét, miközben arcomon érzem még a lángokat.

4 MINDHIÁBA

Mindhiába festesz szíveket az ablakra:

a csend hercege

katonákat toboroz lent az udvaron.

Zászlóját a fára tűzi – levél, mely néki ősszel kékül;

seregében szétosztja a bánat szárait és az idő virágait;

madarakkal a hajában megy kardokat süllyeszteni.

Mindhiába festesz szíveket az ablakra: egy isten jár a sokak között,
köpenybe burkolva, amely egyszer válladról a lépcsőre hullt, éjtidőn,
egyszer, mikor lángban állt a vár, mikor úgy beszéltél, mint az
emberek: Kedves...

Kabátot nem ismer, nem szólongatja a csillagot, csak követi az előtte
lebegő levelet.

'Oh, szál', mintha hallotta volna, 'oh, idő virága'.

UTOLSÓ ZÁSZLÓ

5

Vízszínű vadra vadásznak az alkonyuló határokon.
Kösd fel hát maszkod, és ferd magadnak zöldre a szempillákat.
Ébenfa asztalok fölött nyújtják át a tálat, szendergő söréttel:
tavasztól tavaszig habzik itt a bor, ily rövid az év,
ily tüzes e lövészek ára – az idegen rózsája:
tévelygő szakállad, a fatönk henye zászlaja.

Felhőzet és ugatás! Őrületet lovagolnak a páfrányba!
Mint halászok, lidércfény- és lehellekre vetik ki hálójuk!
Hurkot vetnek a koronák köré, és tánkra hívnak!
És forrásban mossák meg szarvaikat – így tanulják a hívást.

Elég vastag, amit kabátnak választottál, és a csillogást elrejtí?
Szundításként lopakodnak a törzsek körül, mintha álmod hoznának.
A szíveket magasra repítik, az őrület mohás golyóit:
oh, vízszínű gyapjú, zászlónk a tornyon!

Domokos Johanna fordításai

Nem kenyerem a befejezetlenség. Megeszem, amit a tányéromra szedtem, nem hagyom félbe a rendrakást, nem szakítom meg az utazásaimat ötletszerűen. Más a helyzet a könyvtárammal. Merthogy nincs komplett könyvtár.

6 Alberto Manguel

FÉLBEHAGYOTT KÖNYVEK

Az érvényes rá, amit Valéry¹ mondott a versről: sose kész, csak abbahagyott. És egyetlen könyv sem olvasható ki teljesen. Az utolsó mondata után is hozzáadódik valami az

olvasatunkhoz (a történések ismerete, az irodalmi összefüggések tudata, a rokon- vagy az ellenszenv érzete), ezért aztán új könyvként fekszik előttünk. Kéri a figyelmünket, hogy olvassuk el újra – és egyben először, hiszen nem léphetünk kétszer ugyanabba a szövegfolyamba.²

Más dolog a szándékosan félbehagyott olvasás. Fokozatosan ismerkedem egy könyvvel. Szemügyre veszem a borítót, átfutom a fülszöveget, átugrom vagy sem az előszót, és elkezdem olvasni. Ha tetszik a könyv, és én is tetszem a könyvnek, élvezettel végigolvasom. De néha két-három oldal elolvasása után, ha nem érdekel, feladom. Viszont a könyvek rendkívül türelmesek, várnak ránk ameddig kell. Már nem egy letett könyvhöz visszatértem, és az mégis megtetszett, talán mert megváltoztam, vagy a könyv lett más. Ám, ha nem tetszett, soha nem akkor tettem le, miután félig elolvastam. Ha két-három oldal nem győz meg, akkor tudom, hogy – egyelőre legalábbis – a többi se fog lekötni. Még nem volt olyan könyv, amelyet kelleetlen első bekezdése után remekműnek találtam, ha továbbolvastam. Nekem a jó könyv: szerelem első látásra.

Kétfajta befejezetlenség van. Az egyik, amikor érdektelennek tartjuk a könyvet, méltatlannak arra, hogy a végigolvassuk. A másik, amikor félelmünkben, hogy valami csodásnak hamarosan vége szakad, halogatjuk a továbbolvasást. A Korán 56. szúrája beteljesülés nélküli boldogságos élvezetet ígér a megszakított közözlést végző hívőknek. A keresztény hittétel szerint (melynek Paradicsomából mind a nemi aktus, mind a könyvolvasás kimaradt) minden jóhiszemű vállalkozást véghez kell vinni. A feladás Szent Pál követőinél léhaságnak számít, ezért kárhozatos. Az internet, amely csupán rövid, többszöri figyelmet igényel tőlünk, erényt csinált a keresztény bűnből. Szemelvények, nem kötetek, amit általában kínál, és senkitől nem várja el, hogy végiggörgesse a beláthatatlan hosszúságú dokumentumhalmazt. Az Edinburgh presbiterianus³ kódében született R. L. Stevenson⁴ ezt vallotta a Pál apostoli szigorú normákkal szemben: „Remélve utazni jobb, mint megérkezni, s az átélés az igazi eredmény.” Átélni, felfedezni, olvasni, olvasmányt felidézni, élvezni a csúcspont előtti oldalon történetek ismeretét – ezekből áll az olvasó művésze.

Egy könyvet utolsó oldalának elolvasása előtt félretenni, kétségkívül nagy önfegyelmet kíván. Vannak könyvek, melyeket a befejezésükhöz közel érve tettem félre, hogy ne egy szuszra élvezzem ki a végkifejletüket. Conrad *Győzelem*⁵ című regénye utolsó fejezetének elolvasását a végtelenségig halogattam, mert tudtam, hogy ez az utolsó könyvem tőle, és nehezemre esett búcsút venni. Ugyanígy voltam Pat Barker [Felépülés]⁶ trilógiájával, Calasso [Az irodalom és az istenek]⁷ és Nádas Péter *Párhuzamos történetek*⁸ című könyvével. Függetlenül hagyott olvasmányomat mindvégig az ágyam mellett tartottam, akár egy jeles napon kibontandó ajándékot. A spanyolban így nevezik ezt az ünnepváró érzést: az előeste öröme.

Szilágyi Mihály fordítása

¹ ld. Paul Valéry (1871–1945) francia költő, esszéista *Cahiers* c. feljegyzései (*Füzetek* c. magyar válogatás, 1997)

² Hérakleitosz (i. e. 535–475) görög filozófus mondására utal: „Kétszer nem léphetsz ugyanabba a folyóba.”

³ presbiteriánus: szűkebb értelemben a korai angol-skót református vallásfelekezet

⁴ ld. Robert Louis Stevenson (1850–1894) skót író, költő *Virginibus Puerisque* c. esszékötete (1881)

⁵ Joseph Conrad (1857–1924) lengyel származású angol író *Győzelem* c. regénye (magyarul, 1984)

⁶ Pat Barker (sz. 1943) angol írónő *Regeneration* c. regénytrilógiája (magyarul csak a *Felépülés* c. első kötet, 1999)

⁷ Roberto Calasso (1941–2021) olasz író *La letteratura e gli dèi* c. esszékötete (2001)

⁸ Nádas Péter (sz. 1942) *Párhuzamos történetek* c. regénye (4. kiadás, 2018)

8 James Agee

KNOXVILLE,
1915 NYÁRA

Eljött az esti óra,
amikor a háziak kiülnek a verandára,
gyöngéden hintázva székükön békésen beszélgetnek,
és az utcát,
a látókörükben magasodó fákat,
a rajtuk csüngő madáretetőket nézegetik.
Emberek, járművek haladnak el.
Lovasfogat tompa kopogással az aszfalton,
egy hangos autó, egy csendes autó,
nyári mivoltukat ráérősen hordozó párok
vanília, eper, kartonkehely és tejszín illatfelhőjében.
A látvány: szerelmesek és kocsikázók
egy többszereplős némajátékban,
tört borostyánfényben.
Döccenve megáll egy villamos,
csenget és indul,
zörög, egyre hangosabban zakatol,
úsztatja aranyló ablakait, gyékényfonatos üléseit,
tovább, tovább, egyre tovább,
fölötte halvány szikra pattog
apró lidércként szórva átkait;
zötyögve gyorsul a járgány,
mind messzebből csörömpöl,
halkul, távolodik, eltűnik.
Kék harmatként lassan leszáll az éj.
Apám nem locsol már, felcsévélten áll a tömlő.
Lenn, a gyepszőnyeg hosszán hunyorog némi csillám.
A verandán a felnőttek: szék billen előre, hátra.
Ellazult vonásaik a régi ragyogást idézik arcukra.
Élénk, mindent átható tücsökcirpegés zsongítja fülem.

Két szülém takarókat terített a hátsókert párás fűvére.

Azokon heverünk:

anyám, apám, bácsikám, nénikém, meg én.

Kevés szó hangzik, alig hallhatóan,
semmi különös, jelentéktelenségek.

Fölöttünk csillagok sokasága,
fényesek, egyetlen bájos mosolynak látszanak
és nagyon közeleink.

Otthonunk lakói –

hangjuk halk, tünékeny,
mint a szendergő madaraké –
mind nagyobbak nálam:

művész bácsikám,
muzsikus nénikém,

jó anyám,

jó apám.

Valami véletlen folytán

itt vannak mind e földön –

lesz-e valaki valaha is

elmondani a földi lét szomorúságát? –,

itt vagyunk e földön,

takarókon fekszünk a nyáresti fűvön

az est hangjai között.

Áldja Isten mindnyájukat:

bácsikámat, nénikémet, anyámat, apámat;

gyámolítsa őket bajukban és elmúlásuk órájában.

Nemsokára bevisznek és lefektetnek.

Szelíd mosollyal magához von az álom.

És akik gyöngéden gondoskodnak rólam,

szeretett ismerősként fogadnak odabenn,

most sem és később sem,

jaj, soha nem fogják megmondani nekem,

hogyan vagyok.

AZ ÉLETEM

Néha ceruzával és vonalzóval húzott
egyenes vonalnak látom,
mely átmetszi a világ körét,

vagy ujjnak, mely kíváncsiságból
lazán belebök egy füstkarikába,

ám akkor kibújik a nap,
vagy megcsörren a telefon,
és vége tűnődésemnek,

hoggy egyvalami-e,
nagy gomoly légből és emlékezetből,
vagy többvalami,
kis mezővárosok sora,
melyeken át sötét út kanyarog.

Vegyük úgy, hogy mező,
melyet naponta kapálok;
kapálok és énekelek,
aztán majd egy barázdájában elalszom,

vagy most, túl több mint a felén,
résre nyitott ajtó,
ereszről csepegő eső.

Mint a tiéd, lehet akármilyen:
fészek egyetlen tojással,
ezer szobához vezető folyosó –
bármilyen, ami a látókörbe kerül,
ha behunyom a szemem

vagy egy ablakból nézelődöm,
úgyhogy vannak napok,
amikor azt gondolom,
egyszerre lehet minden és semmi.

De ma reggel fekete pulóveremben
– nyitva az ablak a függöny mögött –,
szemüvegben ülve az ágyban,

tó vagyok, versem üres csónak,
és az életem szellő,
mely átsuhan az egész jeleneten,

mozgásba hozva mindent,
amit megérint,
a víztüköröt, a petyhüdt vitorlát,
még a partmenti nagy lombos fákat is.

12 KÖRTEEVÉS KÖZBEN

Miután végleg befejeztük itt,
a világ nyugodtan forog tovább,
de már számozatlanul
követik egymást az évek,
és a hónapok meg a napok
istennevek nélkül múlnak.

Az idő úgy folyik majd,
mint történelem előtt, tisztán,
észrevétlen, a nap és a hold titkaként,
mint amikor még nem létezett szó
a hajnalra, a délre, vagy az éjféltre,

amikor még anonimek voltak
a megszámlálhatatlan földi dolgok,
midőn nevenincs gyümölcs csüngött
az itt-ott csoportosan álló fákon,
fényvel az egyik sima, zöld oldalán,
árnyékkal a másikon.

Ha volt valaha oly tökéletes tavaszi nap,
a lenge langy szellőtől oly mámorító,
hogy kedved támadt sarkig kilökní
a ház összes ablakát, és kitárni,
sőt feltépni a kanári rácsos ajtaját,
oly nap, melyen a kert
hideg járótéglái és nyíló bazsarózsái
oly harsányan virítottak a napfényben,
hogy úgy érezted, mindjárt
kalapácsot ragadsz,
és a nappali kisasztalán
papírnehezéknek használt
üveggömbből kiszabadítod
a hófödte kunyhó lakóit,
hadd sétáljanak ki
kézen fogva és hunyorogva
e nagyobb kék-fehér kupola alá,
hát a mai, pontosan ilyen nap.

Szilágyi Mihály fordításai

„A költőnek az volt a szándéka, hogy még hat regényt ír, amelyben kifejthette volna nézeteit a fizikáról, a polgári életről, a háborúról, a történelemről, a politikáról és a szerelemről, ahogyan az Ofterdingenben a költészetről tette.”

14 Kukorelly Endre

Ó, ALT, ÖREG, ŐS,

RÉGIÉS

(regényrészlet)

(Ludwig Tieck kiegészítése Novalis *Heinrich von Ofterdingen* című regényéhez)

„Tomorrow, and tomorrow,
and tomorrow”

(Shakespeare: *Macbeth*)

(*Szerelem. Történelem. 1962, 2020*) Nem volt tévéjük. Föl se merült az, hogy tévé, egyáltalában semmi ilyesmi, szegények voltak, nem utaztak sehová, nemigen volt miből vásárolni. Hú, de unom, gondolja (K), ha erre gondol. Valamiről eszébe jut, és nem megy ki a fejéből. Arról jut eszébe, hogy bekapcsolja a tévét.

Azonnal ki is kapcsolja.

Nem volt miből, ez rosszul hangzik.

Úgy hangzik, mint valami melodráma, pedig nem tragikusan élte meg; ha nincs mihez hasonítani azt, ami van, akkor nem hasonlítod. A hatvanas években egy faluban nyaralt. Illetve nem falu, hanem telep. Tisztviselőtelep, de nem tisztviselők laktak ott, hanem *nép*. Emlékszik a helyi lányokra. Nem ismerte jól őket, vagy inkább sehogy se, mert nem élt ott. Csak nyáron. Télen, ősszel nem. A lányok nem álltak szóba vele. (K) legalábbis azt hitte, hogy azok a lányok nem állnak szóba senkivel, vele főleg nem, meg se próbált beszélgetni velük. Még köszönni se mert nekik, csak bámészkodott, és ha úgy érezte, hogy valamelyik ránéz, elkapta a szemét. Két szép szőke, a biciklijükre támaszkodva, közönyös arccal diskurálnak. Nevetnek, mozog a mellük. Közönyösen nevetnek, egyszerre hagyják abba, mintha valami leintette volna őket. Mindennek ilyen hirtelen lesz vége. El se kezdődik, és már vége.

(*Politika. 1986*) (K) várja, hogy ((C)) mondjon valamit. Mondjal már végre valamit! ((C)) nem mond *valamit* és nem mond semmit, csak nézi a plafonrőzsát, vagy a beázást, és nevet. Ezen a dolgon, esetleg valami más, és (K) ilyenkor nem tudja eldönteni, hogy rajta nevet-e, vagy miatta. Legyint, elfordul, föláll, kimegy a szobából. Mennyire kimentem a szobából, gondolja, és végre meg van elégedve magával. Vannak csillagok, telí az ég csillaggal, kisebb, még kisebb, bár nagyjából semmi sem látszik a város fényei miatt. Vöröslő csillagok! Kár, hogy nem értek a csillagokhoz, gondolja (K). Herakleitosz szerint *Thalész elsőnek értett a csillagokhoz*. (K) utolsónak sem ért a csillagokhoz.

(*Fizika. 1965*) Itt van, így lelassulva. Nem unalmas, mert izgalmas, de lassú. Olvas, felaprítja a gallyat, a piros pöttyös gumilasztijával döngeti a ház betonfalát. Ebédre megeszik bármit, tetszik vagy nem, ízlik vagy nem, mert éhes, és iszik hozzá kútvizet, mert szomjas. Jó íze van a kútvíznek. Lekerekezik a Dunához, üldögél a parton a vizes klottgatyjában, csapkodja a bögyöket. Libeg a vízben valami. Úszik egy csomó fadarab, úszik egy fadarab formájú döglött hal. Illetve az nem úszik. A fadarabok sem úsznak. A Dunában úszik egy hal, a legnagyobb fiaival, írta (K) anyja költeménye. Sok mindent sodor a víz. 15

(*Szerelem. Költészet. 2021*) Fázik vagy élvezi, vagy mind a kettő, ilyenkor érdessé válik a bőre. (K) hirtelen nem tudja eldönteni, hogy ((C)) fázik-e vagy élvezi. Nézel egy nőt, mosolyog, fázik, hideg van, nem tudod, mi van. Reszket. Hosszan ásít. Két rövidet ásít, a szája elé kapja mindkét kezét. A házfalnak dőlve beszél maga elé, nem hallani, hogy mit. A Jóisten se hallaná. Kell hozzá egy Jóisten, aki hallaná. Jóisten, van olyan vagy nincs, mindent hall, de sok mindent félreért. Nyilván telefonál, és nem a Jóistennel, semmi Jóisten!

(*Polgári élet. 1962*) (K) apja leakasztja a függönyöket. Leszedte az öszszes függönnyt. Szedjük le, mondja (K) anyja, (K) apja pedig leszedi. Behozták a spájzból a létrát, az ablakkeretnek támasztják. Alig fér el a spájzban a létra. Nem fér be a függöny a mosógépbe. Valahogy belefér, belegyömöszölték. Mégse fér bele, nem lehet beindítani a gépet, már eleve az ajtaját se lehet becsukni rendesen, le kéne vinni a Patyolatba. A Patyolat a Szondy és az Izabella sarkán van, cipelik a függönyöket mosatni. Katarzis. (K) apja hazajön a hivatalból, másik nadrágot vesz, másik cipőt, leszedi a függönyöket, viszi a fiával a tisztítóba.

A szomszédban leállítják a fűrógépet. Nagy zajt csinált, (K) érzi, ahogy a halántékizmai lassan ellazulnak, abbahagyják a védekezést. Megfájdult a nyaka. Megszáradt, csak a fürdőnadrágja vizes. A ceruzát meg a könyvet egy székre pakolja. A szék támlája elrepedt, imbolyognak a lábai. A szomszédokat nem ismeri. Néha átlesnek és pofákat vágnak. A kávébarna ceruza, csehsllovák Bohemia Works, legurul a székről, behajlít néhány fűszálat. Itt jobban lehet tudni, mi fontos, és mi nem. Például el tud aludni a napon, az fontos. Hazajött, és nem biztos, hogy haza. Az biztos, hogy hévvel jött. A bokrok, olajfák levelei közt az utcára látni, jobb kéz felé meredeken lejt, gödrös, göröngyös, kövek állnak ki a földből. A kerítés felszabdálnak egy zöld autót. Fehér virágszirmok, szagok és hangok, ilyesmi hangokat nem tudni, mi ad ki. Nekidől

egy fának, a térde fölé húzkodja a nadrágszárakat, levetkőzik. Zuhany, lefekszik, otthon van. A táskája az árnyékban, a fal mellett. A falon hangyák közlekednek, egész hangyaboly le-föl, egymás nyomában, ügyesen kerülgetik egymást, meg a durva vakolás krátereit, jól bejárt, egyenes útvonalon, 16 a konyhaablakig. Ugyanazzal a sebességgel kapaszkodnak felfelé és ereszkednek le, átmászva a táska falhoz billent fülén, egy váratlanul az útjukba épült, könnyű akadályon.

Eszik valamit. Piros az arca. Ásványvizet iszik.

Éjjel kettő után ébred föl. Néz kifelé, maga elé a sötétbe. Kimegy a teraszra, kopog a padló. Megtámaszkodik az ajtófélfán. Kifut a vér a fejéből. Azt álmodtam, hogy kimászik az ablakon, átbújik, végigoldalaz a párkányon, nem látja, miféle mélység fölött. Már sokszor megcsinálta, és mindig járt megint. Mintha átépítették volna a házat, lefestették a falakat meg az ablakkeretet, áttelepítették az ablakokat. Egy sziklatetőn van a ház. Sűrű köd ül a kerten, eshetett, biztos eláztak a papírpai. Sötétszürke folt a kisház, száll föl a víz, háromnegyed öt felé lassan sötétkébe változik a fekete ég. Nem falun lakik, hanem egy tisztviselőtelepen.

Elköltözött Pestről. Elege lett belőle. Ilyen egyszerű. Nem túl egyszerű. Budai oldal, a közig. határtól épp 4 km. Nem falu, tisztviselőtelep. Inkább falu, mint nem, szóval falu. Legjobb falun, ez nem vicc. Itt lakik. Csináltatott kályhát, télen befűt, ha átmelegszik a cserép, nekidönti a hátát, és így tovább. Eltűzeli a kiszáradt cseresznyefát, mindenféle gallyat, tobozt, újságpapírt, ezt-azt, amit egész évben összegyűjtögetett. Kiszedte és fel-fűrészelte az egyik kiszáradt cseresznyefát. Vett villanyfűrészt. Illata van a kertnek. Olyan, hogy majd, ha úgy alakul, hogy végképp elege lesz, akkor ilyen illat legyen.

Jóska piszmog. Bálint piszmog. Piszmog, de már négy órája piszmog. Ha nézed, az nem a legjobb, mert nem tíz percig nézed, csak tíz másodpercig, és nem látsz semmit. (K) nézi direkt tíz percig Bálintot, tehát nem másfél percig, hanem tíz, és semmi.

Nem halad.

Egy atommag se megy odébb. Egy atomot sem tolt odébb. Tíz perce nézi, innen odament, onnan ide. Visszajött. De minek ment odébb? Kis dramaturgiai érzéssel tudható, hogy most az jön, hogy viszont egyszer csak kész van az, amihez hozzáfogott. Tényleg ez jön, kész van, és kész.

Rengeteg tulipán van a fűben. Egy nap alatt bújtak elő, legalábbis (K) úgy látja. Inognak a légáramban. Tegnap még semmi, most meg teli a kert apró fejű, bimm-bammozó tulipánnal. Két rigó ugrál, olyan *képpel*, mintha azon csodálkoznának, honnan került ide ennyi virág. A tulipánok is csodálkoznak.

(K) is csodálkozik.

Ül a kertben.

Madár és minden, nyüzsgés van, nyüzsgő mindenféle, és (K) azon morfondírozik, hogy egyszer majd jobban meg kéne néznie, mi nyüzsgő voltaképp. De most még nem nézi meg. Majd egyszer, gondolja, és összeszorul tőle a gyomra. Meg kéne vizsgálni a teremtést. 17

Meghalt a Margit. Az erős, férfias hangját két szomszédos kerten át lehetett hallani. A buksusbokrokon át, mindenén át. A levegőégen át. Jön, megy, kiabál, intézkedik, hangosan, parancsolóan nevet, senki nem mer el-lentmondani neki. (K) évekig nem látja. Aztán látja, ahogy egy villamos kerekesszékekben furikázik a főút közepén. Na, mi van? ordít (K)-ra, *már* megnősültél? Elvetted azt a szép kis zsidólányt? Még nem?

És legyint.

Sose fog, mondja maga elé. *Már*. Halkan harsog. Milyen fűrgén tud gurulni egy ilyen fura jármű! Miféle szép kis zsidólány, morfondírozik (K), és igyekszik elképzelni egy szép kis zsidólányt. Szorítja Margitka a szék támláját, lencse nagyságú foltok pettyezik a kézfejét. A telepieket Kalászon temetik, két temető is van, az egyik már nem működik, évek óta megtelt. Ha meghal egy kerekesszékes, mi lesz a kerekesszékeivel? Volt tehenük Margitkáéknak, (K) legalábbis így emlékszik. A tehénzagra mindenképp emlékszik. A férjre nem emlékszik. Mi lesz egy tehénnel? Mi lenne, levágják. Mi lesz a férjekkel. Mi lesz a szép kis zsidólányokkal?

Doktor Snábel a segédeivel járja az utcákat: akire pálcájával rámutat, a szekérre dobják. Gyereket nem gyógyít, meg se nézi, a gyerek nem tudja elmondani, mi baja, a tudomány tehetetlen, felépül magától, vagy elpusztul. Karbolas füstölők a kapukban, cipruságakból rakott tüzek az út közepén.

18 Garaczi László

WESZTEG

(regényrészlet)

szagoljátok. Izzadás és fémevés, viperaméreg, kámfor, varangypor. Ami házatokba kerül, áztassátok lúgos vízben, aggódó rokonok levelét tűz fölött füstöljétek.

Ne féljeteK, a félelem besűríti és megrontja a vért. Ha sírtok, befelé sírjátok, éljeteK szabadon, készen a halálra. Muzsika legyen és mulatság, nevessetek a bajon, de nevét ki ne mondjátok: valaki elsuttogta egy erdő mélyén, és népek tűnnek el nyomtalanul.

Bőrötök ráncosodik, orrotok hegyes, ajkatok feldagad, nyelveK száraz, mint a tapló, nem tudtok nyelni, kezeK vörös, ujjatok fekete. Hónotok alatt ólomszín kelések, hátatokon foltokban kiütköző üszkös daganatok. Bizonytalanul jártok, fetrengteK az utca porában, fénytelen szemeteK kimered.

Befalaznak a házba feleségeteKkel, gyerekeKkel, anyátokkal, vendégeiteKkel együtt, a falra keresztet festeneK, csóvát dobnak a tetőre. A dezinficiálás legbiztosabb módszere a városba vetődő idegeneK esetében is az elégetés, előtte husáנגgal agyonveri őket a temetőszolga.

ÜnneK ez neki és aratás, a haldoklót kirabolja, paráználkodik az elhunyt fölött, meglopja a gyászolókat. Ha kevesli a pénzt, nem viszi el a rothadó teteKmet a háztól. Köpörémként járja a várost, a halottak fertőző ruháit szétszórja az utcán. Lábát lógázza egy koporsón ülve, káromkodik és fémtányérból issza a bort.

Tilos a harangozás, éjszaka temetneK udvarra, pincébe, nincs szertartás, nincs tor, nincs már több felásható föld: a házak közé dobálják a halottakat, megtelik a sikátor, hiába figyelmeztet doktor Snábel, hogy a bomlás gőze rosszabb, mint a döngvés.

Elterjed a hír, hogy zsidók fertőzték meg a víztárolót. Késekkel, kaszákkal, botokkal indulnak a gettó felé, élen a temetőszolga.

A szomszéd városban nincs beteg, mindenki egészséges, az ablakban állva zsoltárt énekelnek, a püspök szerint ott vigyorog a sátán a po- 19
fájukon. A nyomozás eredménytelen, a magisztrátus nem enged be új
vizsgálóbizottságot. A püspök lezárja a völgykatlant: kordon, töviskerítés,
vesztegár.

Idén a szüret elmarad, katapulttal lövik át az oszló hullákat a falon, rothadó
hús zuhog az égből, de még mindig hallatszik a lelkes énekszó és imádkozás.

Ágyút vontatnak a dombra, foszforos gránátot lőnek a házak közé, az em-
berek a könyvtárba menekülnek: lángok elől a könyvek közé.

Áll a szőlőhegyen a püspök és az orvos: felsistereg az égre a föld, a tölcsére-
sen gomolygó szikrák elkeverednek a csillagokkal.

„ÉBREDJ FEL”

Etikai dilemmák Mándy Iván
novelláiban

Mándy Iván *Dinnyeevők* című novellájában¹ anya, lánya és fia – viszonylag jó módú család – a vendéglő egyik páholyában ülnek. Egy vak koldus kéregetni kezd, a pincér némi kényszert alkal-

mazva megpróbálja eltávolítani. Egy vakot megütni?! – tör ki az általános felháborodás, beleértve az olvasót is. Kiderül azonban, csak úgy *látszott*, hogy a pincér megütötte a vakot. A koldus részéről mindez előkészített akció volt, hiszen újabb koldusok érkeznek, akik „megostromolják” a vendéglőt. Verekednek a pincérekkel, rombolnak, és vinnének mindent, ami mozdítható. Amikor magunkban rendőrért kiáltunk, lélekleben már egyértelműen a pincérek oldalán állunk. Mindig is ott álltunk, nemde?

Egy másik novella címadó főhőse Nagyvilági Főcső, frissen érettségizett fiatalember (*Nagyvilági Főcső*, 293–309). Provokatív módon viselkedik otthon, az utcán, a buszon, a presszóban: beleköt a járókelőkbe, könnyű sérültjeink is vannak. Hol késik ilyenkor a rendőrség? – méltatlankodik az olvasó. Főcső henceg, a barátjának is mindenfélét összevissza lódít. És akkor előlép a bajszos férfi, aki már hosszabb ideje követte a két fiút. Igazolványt nem mutat, de faggatni kezdi Főcsőt, és nem engedi el. Főcső elbógi magát, megtört, bedobják a rendőrautóba. A toloncházban lenyomják egy székre, ketten lefognak, a harmadik kopaszra nyírja a fejét: „Mintha letépnék a fejbőrét” (308). De mégis! Hogyan engedheti meg magának ezt a hatóság? – hiszen szegény Főcső megmondta: „Én csak egy jó estét akartam...” (307).

Hirtelen talán nem is tudjuk eldönteni, mit gondoljunk e két novella végkimeneteléről. Az író nyilvánvalóan arra a kipróbált toposzra épít, hogy az emberek nem mindig azok, akiknek látszanak. Ám a történetekben (filmekben és szépirodalomban), amelyek hagyományosan az előbbi sémát követik, a bűnös általában lelepleződik, a jó elnyeri jutalmát, és az olvasó egyfajta erkölcsi elégtétellel nyugtázhatja a fejleményeket. Mándy azonban ennél bonyolultabb képlettel dolgozik, és a bizonytalanság később is velünk marad.

Ha megpróbáljuk kideríteni, hogyan vitte végbe Mándy a „mutaványt”, szembeötlő, hogy hosszabb előkészítés után nagyon gyorsan követik

egymást az események, azaz hirtelen lépnek be azok az elemek, amelyek az olvasó morális álláspontját elbizonytalanítják, kizökkentve őt megszokott világtérképéről – éppúgy, mint egy bűvésztrükkben. Ám ezekben a történetekben korántsem illúzióról vagy vízióról van szó: az erőszak egészen megragadható módon tör be a hősök életébe. Mindez kiélezetten mutatkozik meg a *Lélegzetvétele nélkül* című novellában (572–582). 1944 decemberében vagyunk, az ostromgyűrű hamarosan bezárul Budapest körül. Apa és fia újra találkoznak, és a fiú az összes régi sérelmét apjára zúdítja. Gyárfás, az apa nem is tagadhatná, hogy alávaló ember. A fiú anyját már régen tönkretette: elvette a pénzét, eladta az ingóságait, aztán „kilökte” az utcára. A temetésére sem ment el. Az apa a fiú barátnőjét is elszerette. Csalt, hazudott – és ez csak a felszín. Régi bűneiről cinikus nagyvonalúsággal nyilatkozik, a fiát is csalásra, színlelésre tanítja. A fiú szinte fuldoklik az apja alávalóságaitól. Aztán a novella végére hirtelen összeáll a kép: az apa üldözötteknek szerez menedéket, híreket visz és hoz, és az életét kockáztatva a fiát is menti attól, hogy a nyilasok besorozzák.

Az előbbi novellákban érzékelhető morális bizonytalanság nyilvánvalóan nem vonatkoztatható el attól, hogy a történetek társadalmi hátterét tekintve is problematikussá vált a törvényhez és a rendhez való viszony. Mindez együtt váltja ki a főhősök, húsz év körüli férfiak (vagy inkább fiúk) belső világának megrendülését. A *Dinnyevőök* miliőjében hirtelen bomlott fel a rend – a második világháború utáni évek rossz közbiztonsága anarchiába fordul, vagy ha úgy tetszik: kisebb-fajta „forradalom” tör ki, amelynek fő célja a rablás.² De Károly, a fiú nem csak a koldusok támadása miatt zavarodik össze. Egy kibontakozó családi dráma keretében éppen most szembesült azzal, hogy az anyja annak idején érdekből mehetett férjhez, és most a lányát (Károly nővérét) is valami ilyesmire akarja rábírní. Nagyvilági Főcső az ötvenes évek elején-közepén renitenskedik. Frusztrált, mert nem vették fel az egyetemre, az apja praktikus fizikai munkára biztatja. Ugyanakkor Főcsőt a származása miatt zárták el a továbbtanulástól. A barátjával nap mint nap érzékelik, hogy a hatályos törvények e tekintetben (is) ütköznek az alapvető etikai normákkal. Másfelől Főcső, ha követett is el szabálysértést (valószínűleg igen), nem számíthat tisztességes eljárásra.

Tanulás

Ha megvizsgáljuk az előbbi novellákban megjelenő idősebb főszereplőket, láthatjuk, hogy magabiztosak, tisztában vannak azzal, mit akarnak. Időnkénti tanácsstalanságuk csak látszólagos. A pincér már kiismerte a koldusok

munkamódszereit. Tudja, hogy nem a „morális elégtétel” érdekli őket, ennek hangoztatásával pusztán helyzeti előnyhöz akarnak jutni. Számukra a szavaknak csak taktikai értéke van – cselekedni, azaz rabolni akarnak. Gátlástalanul kihasználják azokat a naiv fiatalokat, akik még hinnének a társadalmi igazságosságban. A koldusok valójában a szolidaritás eszményét korrumpálják – és ezzel önnön, társadalomba való visszaintegrálódási esélyeiket rontják.

A bajszos detektív is régi, etikailag megkérdőjelezhető rendőrségi tradíciók örököse. Célja nem a bűn megelőzése, hanem hogy bűnöst produkáljon. A megfelelő pillanatban közbelép, de szándékai még ekkor is kiismerhetetlenek, ellenfelét belülről bizonytalanítja el. Dicséri Főcső nadrágját, különösen annak fazonját, elismeréssel adózik Főcső frizurájának. Kijelentéseiben az iróniát és a gúnyt vegyíti. Láthatóan élvezi, ha a keze közé került fiatalokat összetörheti, megroppanthatja, ugyanakkor érezteti, hogy most még csak a finomabb eszközeit vette elő. Végső célja a megfélemlítés.

Minden bizonnyal az apa személyisége a legérdekesebb. Természetesen veszi önnön morális ellentmondásait: egyszerre kisstílű szélhámos – és hős, aki nemcsak saját gyereke életét menti, de az üldözöttekét is. Sánta Ferenc regényében, *Az ötödik pecsétben* láthatunk hasonlóan erős, de megvalósulásában némiképp didaktikus ízű morális konfliktust. Gyurica vállalja az alávaló viselkedést, ez az ára annak, hogy hazajuthasson az otthonában bűjtatott gyerekekhez. Gyárfás hitványsága és hősiessége *kölcsönös feltételezettségben* jelenik meg: azért képes hősies tettekre, mert sikerrel alkalmazza az adott helyzetben egyedül célravezető, önmagukban becsstelen technikákat. Útjuk közben a fia szeme láttára elviszik a nyilasok, de hazugsággal, manipulálással kivágja magát a szorult helyzetből. Ezekkel a fogásokkal viszont korábban a szeretteit használta ki és taszította nyomorúságba. A novellában arra sem utal semmi, hogy Gyárfás alaptermészete időközben megváltozott volna.

Károly, Főcső, illetve Gyárfás fia még hosszú tanulási folyamat elején állnak. Meg kell érteniük, hogy a fejükben kavargó „nagyserű” ideákkal ellentétben a világot homályos késztetések, illetve a legkülönbözőbb egyéni és csoportérdekek tartják mozgásban. A szabályok többnyire primitívek, mint a cserekereskedelemben – ám semmi sem garantálja, hogy e szabályokat valóban betartják. S hogy minden magyarázat csak feltételezés.

És ez *mind együtt* egyáltalán nem biztos. „Ébredj fel” – mondja Gyárfás a fiának, mielőtt elhagynák a fiú búvóhelyét (574).

A *Tépett füzetlapok* című novella főhőse, Zsámboky is fontos leckét kap.³ Az ötvenes évek mélyén vagyunk, a fiatal tanár, aki eddig védett környezetben élt, egy számára ismeretlen világgal szembesül. A nevelőintézetben, ahol állást vállalna, nincsenek pedagógusok, és neveléssel sem foglalkozik senki. Mindenkit átformált a struktúra; tanárokat, régi és új nevelteket megalázott

és megtört a puszta érdekekre épülő világ. Itt mindennek ára van – és minden, ami értéket képvisel, a másik ember fölött gyakorolt hatalomra váltható. Zsámboky „mentora” régebbi ismerőse, Gráf Micu lesz, aki már az egyetemen is sikkasztott, majd börtönbe került, később tiltott határátlépési kísérlet miatt bukott le. Zsámboky az első nap végén elmenekül: „Kimegyek a házból, valósággal futok lefelé. Soha nem térek ide vissza többé. Nem akarok emlékezni erre a helyre” (270). De vajon vannak-e anyagi tartalékai? Bírja-e a nélkülözést?

23

Agresszió

Mándy Ivánnak többször felrötták, hogy írói világa szűkös és depresszív, már-már monomániásan statikus élethelyzeteket, bénultságot, kilátástalan emberi sorsokat jelenít meg.⁴ A fenti novellákból is nyilvánvaló azonban, hogy az életműben számosan találhatunk olyan írásokot, amelyek drámai feszültséget hordoznak, és az ellentétek éles, gyakorta erőszakos összeütközéseket idéznek elő.

Károly, Nagyvilági Főcső és Gyárfás fia nyilván találkozott már a világban megnyilvánuló agresszióval, ám ezek a középosztálybeli fiatal emberek most tapasztalhatták meg az agresszió személytelenségét. Gyárfás fia „megbénult”, amikor az apja megmutatta neki az 1944-es magyar valóságot. Főcső a rendőrségi megaláztatás után megnémult. A novella zárójelenetében a szüleivel és azok ismerősével tölti a délutánt, és a szülők azt hazudják, hogy munkahelyi baleset miatt kellett levágni a fiú haját. Főcső erre sem szól semmit; kérdéses, hogy az események megtörték-e, vagy lélekben még radikálisabb lett.

Károlyt is megbabonázta az erőszak sodrása – aztán „átlépett” a történeteken. Nem tudható, infantilizmusból fakad-e, hogy szórakoztatónak találja a vendéglőből való menekülésüket, vagy ez már „férfias” reakció, amely szemben áll az anya rémületével. Mindenesetre az anya tudja, hogy ilyen kiélezett helyzetekben bármi megtörténhet. Ösztönszerűen menekíti el a „gyerekeit” onnan, ahol férfiak verekednek. Ugyanakkor Károly már nem gyerek. Feltételezhető, hogy az ő számára ez a vendéglői káosz egyfajta érzelmi katalizátorként kezd működni, és új viselkedésminták elsajátítására ösztönzi. (A novella egyetlen szavából derül csak ki, hogy Károly apja meghalt, a fiút az anyja neveli.) Összességében pedig ezekben a váratlan szituációkban a fiatalok addig rejtőző, nem feltétlenül pozitív személyiségvonásai is felszínre kerülnek. A világ fontos történéseire mindez csekély hatással van, de a szereplők lélekben már korántsem ugyanazok, mint a történetek kezdetén.

Mándy több novellája is arról tanúskodik, hogy a fizikai agresszió a lumpenek, de még az „árusok” világában is gyakran a konfliktusok megoldásának

„hétköznapi”, elfogadott eszköze. „Kemény öklű ember kell ide, sok a verekedés” – mondja a *Vendégek a Palackban* című novellában a kocsmá tulajdonosa (77), és a hatóság helyett egy Zoli nevű csapos tart rendet. A tulajdonképpeni konfliktus abból adódik, hogy Zoli beleszeret egy vásáros, Dsidás partnőjébe, és Dsidás közben visszatér a városba. Vetélkedésüket Zoli és Dsidás sem tudják másképpen elintézni, mint verekedéssel. Összecsapásukat érzelmek motiválják, de küzdelmük nem indulati agresszióból fakad, pusztán eszköznek tekintik egy másként megoldhatatlan konfliktusban. Mándy valószínűleg nem olvasott ilyen jellegű elemzéseket, de tökéletesen ábrázolja az indulati és az instrumentális agresszió közötti különbségeket.⁵ Zoli nem kíméli a kocsmái renitenskedőket, és Dsidással is komoly sebesüléseket okoznak egymásnak. Az általuk gyakorolt agresszió törvénybe ütközik, mégis megmaradnak morális lénynek. Zoli ugyanis a kocsmá mikroközösségében „elfogadott szociális szerepben”⁶ lép fel, azaz a többség által igényelt rend fenntartása érdekében alkalmaz erőszakot. Másfelől a norma, amit Dsidással érvényesnek fogadnak el, ugyanolyan szigorú, vagy talán még szigorúbb, mint a törvény. Betartása belső kényszerként jelentkezik, és ők ketten az agresszió hatókörét szigorú kontroll alatt tartják. Guszti, a csapos mondja Zolinak Dsidásról: „Nem kell félni, hogy bicskát ránt. Becsületesen verekszik” (86).

A Zoli és Dsidás által tanúsított önkorlátozás egyfajta érettséget feltételez. (Még ha ez paradoxonnak tűnik is olyanok részéről, akik a régi Lóversenytéren ökölrel intézik el a konfliktusaikat.) Kontrasztként említhetők viszont az *Egyérintő* című novella alakjai, kis Opra és nagy Opra, akiknek elég a homályos biztatás és a beígért pénz, és meggyilkolják a konkurens orgazdát (337–350). Valószínűleg fel sem fogják tetteik súlyát. Retardált pszichopáták, szinte nem is emberek; felbéröljüknek beszélő neve van: Patkány.

Mándy a didaxist mellőzve, éles fényvel világítja meg az individuális agresszió sokak által fel sem fogott veszélyességét. Az apró összeütközések gyakran pillanatok alatt emberi tragédiákká súlyosbodnak. A beszűkült tudatállapotban lévő személyt egyszerűen elragadja az agresszió örvénye, a cselekvés hevében elveti az előbb említett korlátokat, átlépi a Zoli és Dsidás által respektált „határokat”. Mándy *Fagylaltosok* című novellája az indulati agresszió elszabadulását példázza (381–390). A Ludovika-kerti „nehéz fiúk” szórakozni akartak, és elvették-elpocsékolták a fagylaltáros Blum teljes készletét. Blumot megrugdalták, mert nem engedelmeskedett nekik első szóra. Ám Blumnak elege lesz a megaláztatásokból, bosszút esküszik, és a többi fagylaltossal elindul, hogy elégtételt vegyen.

Ő már nem Blum, hanem Teddy Bill, a bosszúálló westernhős (385). A Ludovika-kerthez közeledve azonban kitisztul a tudata, legszívesebben hazamenne. Ám Epfelét, a másik fagylaltost nem lehet leállítani, verekedést provokál Tarzanékkal. Most már Blumnak is küzdenie kell, mint „a sarokba

szorított állatnak”, hiszen nincs más lehetősége: viselkedése a *védekező agresszió* különböző módozatait valósítja meg.⁷ Ám Blum gyakorlatlan verekedő, *outsider*. Józanul nézve a dolgokat senki nem fogadna a győzelmére, még maga sem. De Tarzanék nem tudják, hogy ami nekik „balekokkal” való szokványos csetepaté, a fagyaltos számára élet-halál küzdelem. 25 Amikor Blum ellenfelével, Müllerral szemben – önmaga számára is váratlanul – felülkerekedik, egyfajta transzba kerül, már nem csak legyőzni akarja a másikat, a személyiségét is meg akarja változtatni... És noha nem szándékosan, de megfojtja Müllert.

Számomra szintúgy izgalmasak azok a novellák, amelyekben a felnőtt „hősök” előre megfontolt szándékkal, de tervüket titokban tartva folyamodnak az agresszió eszközéhez. Közülük többen intellektusukra hagyatkoznak, mások csapdát állítanak ellenfeleiknek. Adódik olyan helyzet is, amikor egyszerűen csak nem akadályozzák meg az erőszakos végkimenetelt.

A *Szoba a harmadikon* című novellában egy munkahelyi konfliktus mérgesedik el (319–337). Az üzletvezető sikkaszt, a hivatal pedig Pártost, a könyvvizsgálót az ügy szakszerű feltárására kötelezi. Ám amikor a sikkasztó megfenyegeti a könyvvizsgálót, a férfi védtelen marad. Mindazonáltal a körülmények felkínálják számára a tökéletes büntény lehetőségét. Miután nem tudja jobb belátásra bírni a sikkasztót, már csak engednie kell, hogy megtörténjenek a dolgok. Az olvasó neki szurkol. Izgulunk, hogy a sikkasztó szörnyethaljon (!) a „véletlen” balesetben – és a könyvvizsgáló megmenekül. Pártos viselkedése bűn volna egy olyan világban, ahol a közösségi és egyéni érdekek szinkronban vannak, itt azonban a közösségi norma korrumpálódott, egyéni érdekek kiszolgálójává vált.⁸ Ha vád alá helyeznék a könyvvizsgálót a kötelező segítségnyújtás elmulasztása miatt, mi magunk hogyan döntenénk a képzeltbeli esküdtszék tagjaként?

Morálisan még kiélezettebb szituáció mutatkozik *A besúgó* című novellában, ahol a körülmények szintén „felkínálják” a megoldást (19–38). Az 1944. márciusi német megszállás után egy budapesti ház besúgója válogatás nélkül, szeszélyei szerint jelentgeti fel a lakókat. Néhány férfi a bérházból hallgatólagos paktumot köt, hogy megölik a besúgót. A gyilkosságra egy légitámadás zűrzavarában, a pincében kerül sor. A novella megrendítő erejét fokozza, hogy a besúgó nő volt, de érezzük, hogy a házbeli férfiak számára nem maradt más megoldás. Távolabbról idekapcsolhatjuk Zsámboky történetének végkimenetelét: a tanár – a sok szörnyűséget látva – valóban elmenekült az intézetből, de visszatér, mert idős édesanyját is el kell tartania: vállalja, hogy fogaskerek lesz az erőszak gépezetében.

Ha a befogadói érzelmeket vizsgálom, úgy tűnik, hogy az agresszió elkövetőit felmentjük, amennyiben az erőszak a megtámadott individuum, illetve a család vagy másilyen kisközösség fennmaradását biztosítja, és nem kapcsolódik össze semmilyen más bűncselekménnyel. Mándy az élet-
26 ösztön primátusa mellett teszi le a voksot. Mindezt – a vesztesek oldaláról nézve – megerősíti *A fűtő* című novella is (227–246). A főhős minden bizonnyal lecsúszott értelmiségi, aki a háború után egy iskola kazánházában húzza meg magát; papírokra is hivatkozik, hogy a helyfoglalása jogos. Az iskolaigazgató azonban megpróbálja eltávolítani. A fűtőnek szövetségeseket kellene keresnie, de a diákok személyében megbízhatatlan támogatókra talál. Infantilis ellenállásra van csak ereje. Lehetetlenné válik az élete, és az agressziót önmaga ellen fordítva felakasztja magát.

Mándynál minden mikrokörnyezet – iskola, lakóház, vendéglő – a *nagy egész* modellje. Az író felnőtt hősei a zűrzavaros időkben többnyire csak magukra, esetleg néhány nagyon közeli szövetségesre számíthatnak. Önön morális meggyőződésük gyakorta konfliktusba kerül a társadalmi normákkal és a törvényekkel. Öntörvényűek, tehát ilyenkor a morál belső hangját fogadják el útmutatásként.

Békekötés helyett

A zűrzavaros idők elmúltával azt várnánk, hogy a hatvanas évek fiataljait Mándy „megbékélt” nemzedékként mutatja be. Ellenkezőleg. Az értelmiségi környezetben játszódó Vera-történetek arról tanúskodnak, hogy az agresszió átészövi a mindennapokat. A tinédzserek a szülőikkel *szemben* érzelemmentesen viselkednek, lenézik őket, jó „heccnek” gondolják, ha kitolhatnak velük. Meghazudtolják, kényelmetlen helyzetbe hozzák őket. Megszűnőben az idősök iránt tanúsított empátia – mindez a felnőttek számára több mint elbizonytalanító. A légkör frusztrált és ideges.

A szerelmesek nem kötődnek egymáshoz, a párkapcsolat is az önmagáért való vetélkedés színterévé vált. A párok gyakorta egy fura gesztussal, máskor minden magyarázat nélkül szakítanak. A fiatalok kortársaikkal szemben is agresszívek, a gyengébbeket kivagyiságból, unalomból verik, veretik meg; félelem és bizonytalanság jellemzi napjaikat.

A *Mi van Verával?* című kötet mottója a következőképpen hangzik: „Azt mondd, hogy egy öregedő férfi irigységével nézem őket?”⁹ A kötet elolvasása után nem gondolom, hogy az olvasó erre a kérdésre igennel felelne. Mindazonáltal Mándy nem moralizál. Feladványaira többféle megoldás is létezik.

- ¹ MÁNDY Iván, *Dinnyevők* = M. I., *Lélegzetvétel nélkül*, Bp., Magvető, 1984 (Mándy Iván Művei), 396–402. A tanulmány főszovegében megadott lapszámok erre a kiadásra vonatkoznak.
- ² Mándy már idejekorán elkészítette a maga látteletét a „társadalmi forradalomról”; a *Dinnyevők* előszőr a Kassák Lajos által szerkesztett Kortárs 1947. november 1-jei számában jelent meg (77–78).
- ³ MÁNDY Iván, *Tépett füzetlapok: Zsámboky följegyzéseiből* = M. I., *Előadók, társszerzők*, szerk. FÁBRI Anna, Bp., Magvető, 1987, 260–270.
- ⁴ Lásd például K. E. [KAJETÁN Endre], *Mándy Iván: Idegen szobák*, Élet és Irodalom, 1957. december 21., 17.; KONRÁD György, *Mándy Iván: Idegen szobák*, Kortárs, 1958/3, 468–472.; MOLNÁR GÁL Péter, *Író a pálya szélén*, Élet és Irodalom, 1963. december 7., 6.; BÉLÁDI Miklós, *Mándy Iván novellái*, Kritika, 1965/12, 53–56.; HAJDU RÁFIS Gábor, *Csutak és Heidegger*, Társadalmi Szemle, 1970/2, 101.
- ⁵ RANSCHBURG Jenő, *Félelem, harag, agresszió*, Bp., Saxum, 2012, 128. Bővebben lásd: TÓTH I. János, *Az agresszió anatómiája = Lábjegyzetek Platónhoz, XIV., Az agresszió*, szerk. LACZKÓ Sándor, Szeged, Pro Philosophia Szegedieusi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság – Státus, 2016, 207–218.
- ⁶ A. H. Buss elméletét idézi RANSCHBURG, *i. m.*, 126–127.
- ⁷ Lásd HÁRDI István, *Az agresszió világa: Az agresszió fogalma, jelenségtana, elméletei = Az agresszió világa*, szerk. H. I., Bp., Medicina, 2000, 44–45.
- ⁸ A *Szoba a harmadikon* eredetileg Mándy *Idegen szobák* című kötetében jelent meg 1957-ben. A novella az ötvenes évek közepén játszódik, azonban a magyar szocializmus közbeszédjének egyik, idővel mind fontosabbá váló témáját is megelölegezi: a fizetésen felüli „ösztonzés”, vagyis a munkahelyi korrupció a kádárista rezsim elidegeníthetetlen része lett.
- ⁹ MÁNDY Iván, *Mi van Verával?*, Bp., Magvető, 1970, 2.

POSZTKOMMUNISTA POSZTMODERN

A Kádár-korszak emlékezete

Németh Gábor, Garaczi László

és Kukorelly Endre autofikciós

prózájában

1. Az ingajárat (előzetes megjegyzések)

„Az inga visszaleng”, írta a kortárs magyar próza átrendeződéséről Takáts József az utóbbi évek egyik sokat idézett, megkerülhetlenné vált írásában.¹ A tanulmány sikeres fogadtatása több tényezőnek köszönhető. Egyrészt három-négy évtizedes prózatörténeti nagyfolyama-

tok magabiztos áttekintése, amelyre bárki is csak Takátséhoz hasonló tájékozottság birtokában vállalkozhat. Másrészt imponáló az absztraháló képesség, amellyel a szemünk előtt zajló irodalmi események sokaságából narratívát szintetizál, meglátja a szőnyegben a mintát. Mindig különleges izgalma van annak a pillanatnak, amikor a kortárs kritikai diszkurzus irodalomtörténet-írásba billen át. Nem egy kritikus jelzett már többé-kevésbé hasonló, a posztmoderntől egy új realizmus irányába tartó folyamatokat az utóbbi években (s Takáts sem akar pionírnak feltűnni, hivatkozik a gondolat néhány fontos előzményére), s a terminológiai és nézőpontkülönbségek ellenére az esszé olyasvalamit foglal össze meggyőző argumentációval, ami már a kritikusok egy részének konszenzusára számíthat. De a sikerhez a címbe emelt hasonlat is hozzájárult. Eszerint „kombinatorikus-metafikciós” írásmódok és realizmusok között ütemes ingamozgás fedezhető fel a magyar próza történetében. A világirodalmi folyamatokra is kitekintő esszé elsősorban ezzel magyarázza a posztmodern próza, a szövegirodalom nyúggé válásának és az új – társadalmilag elkötelezett, a történetmondást rehabilitáló és szélesebb olvasóközönségre számító – realizmus felemelkedésének történetét.

Az inga-hasonlatnak nagy a didaktikai ereje, éppen ezért némiképp egyszerűsít is. Bizonyára sokakat megnyugtatna, ha így, ilyen kiszámíthatóan működne az irodalomtörténet, vagy a művészetek történetének bármely ága. Ha a fejlődés szélső pontját mindig ellenirányú mozgás követné, és amikor az kulminál, akkor újabb visszalendülés volna várható, és így tovább. Bizonyára az is jó lenne, ha hosszú távon a szélsőségek a természeti törvények

megbízhatóságával egyenlítődnének ki, és talán az is, ha az irodalmi folyamatok nagyobb biztonsággal volnának megjósolhatók, mint az időjárás. (Van hagyománya az efféle inga-modellnek a humántudományok történetében, gondoljunk csak arra a stílustörténeti tipológiára, miszerint az egymást váltó ellentétes stílustörténeti korszakok között típusos hasonlóság fe- 29
dezhető fel, mindig az „örök klasszicizmus” és az „örök romantika” egy-egy aktuális emanációja váltja egymást, vagy arra a tinyanovi modellre, melyben generációként cserélődnek az ellenirányú mozgalmak, és a főáramot a perifériáról indulva veszélyeztető újítás szükségszerűen ellenparadig-
mát hoz.)²

Ha figyelmesen olvassuk, Takáts tanulmánya sem azt a modellt vagy képletet erősíti meg, amit a címbe emelt ingahasonlat hirdet. Hiszen hangsúlyozza, hogy nem korszakváltásként szeretné jellemezni az elbeszélő próza átrendeződését, és több alternatívát is kínál a folyamat értelmezésére. Párhuzamosan létező, egyenjogú prózahagyományok plurális lehetőségeiről beszél: „a mai író is választhat, hogy műveiben az ó- vagy újrealista, a minimalista, a szürrealista, a mági-
kus realista, a groteszk, a posztmodern stb. írásmód eljárásaival él-e.”³ Az írás vége felé olyan ma sikeres írót idéz, akik bizony nem tekinthetők a kombinatorikus-metafikciós hagyomány „meghaladói-
nak” (Szvoren Edina) vagy ők maguk nem tekintik magukat annak (Zoltán Gábor). Takáts választott narratívája, az inga-hasonlat viszont mégis azt sugallja, hogy a (neo)realizmus visszatért, a korszakváltás fellebbezhetetlenül bekövetkezett. S úgy tűnik, többnyire ennek deklarálásáért, nem Takáts kételyeiért és alternatíváiért idézik inkább az írást. A kortárs és félmúltbeli irodalmi folyamatok többféle csapásának árnyalt értelmezése írásának nagy deskriptív teljesítménye, az inga-
hasonlat viszont némileg preskriptív karakterű. Takáts is hivatkozik Balassa Péter kételyeire, más tanulmányaiban pedig arra az 1985-ös írására, ami az általa nominalistának nevezett próza belső korrekcióját jelezte Mészöly *Megbocsátásának* és egy sor más akkoriban megjelent műnek a példáján.⁴ Tegyük hozzá, hogy Nádas sosem illett bele sem a szövegirodalom, sem a posztmodern képleteibe, nem beszélve a realista ha-
gyomány teljesítményeinek (például Galgóczi Erzsébet, Tar Sándor) partvo-
nalra szorulásáról. Azaz a pólusok közti trendváltások, ingajaratok inkább a kritikai diskurzus és az olvasói figyelem szelektív fókuszváltásainak tűnnek, és kevésbé a *heterogén* irodalmi produkció önmozgásának.

Ebben a tanulmányban azokról a kritikai köztudalomban „mérésékelt posztmodernségű”⁵ az alcímben jelzett könyvekről lesz szó, amelyek véleményem szerint kissé elbizonytalanítják az inga-modell érvényességét. A posztmodernhez köthető formajegyek és emlékezetkritikai munka, feladatvállalás

egyaránt jellemzi ezeket. Nem tartható ugyanis az a széles körben elterjedt kritikai közhely – és itt már nem Takáts tanulmányára utalok –, hogy a magyar posztmodern szövegirodalom a szövegjáték felszínességében merült volna ki. A régióban a posztmodern nyelvkritika igen gyakran volt ideológiai kritika, volt politikuma és ellenzéki közösségi ethosza is. A „posztmodern textualizmus” vs. „(új)realizmus” kritikai oppozíciója miatt a mai magyar kritika hajlamos úgy látni, hogy csak az ezredforduló után „lenggett vissza” a realizmus ingája. De az utóbbi húsz év újrealista és emlékezetkritikus, a múlt traumatikus periódusait fikcionalizáló prózája felől visszaolvasva a posztmodern korszak jelentős művei nemcsak ellenpontnak, hanem sok esetben előzménynek tekinthetők. Esterházy Péter vagy Garaczi László műveinek népszerűségét posztmodernizmusuk legfeljebb csak részben magyarázza. A parádés nyelvi invenció, a konvenciók parodizálása, a nyelvjátékos humor kétségtelenül kellett a sikerhez, olvasóközönséget azonban nem utolsó sorban az teremtett, hogy ki lehetett nevetni az államszocialista jelent vagy közelmúltat. Lásd általában véve a *Termelési-regényt*, vagy Garaczinál azt a részletet, amelyben Lukács György arcára szorított, pulzáló nejlonszákkal szípuzik.⁶ A kelet-közép-európai posztmodern *differentia specificája* a hatalmi kontextus folyamatos reflexiója. A térség posztmodern irodalma nem azért érdekes, mert hasonlít az amerikai vagy nyugat-európai posztmodernre (ez a nyugati mintákhoz felzárkózni igyekvő magyar kritika jelentős részének önlegitimációs problémakomplexuma volt), hanem azért, mert eltér attól. A huszadik századi emlékezettel hangsúlyosabban, kevésbé játékosan, programszerűen és konszolidáltabb narratív formában foglalkozó jelenkori próza is módosítja a nézőpontot, amiből a kilencvenes évekre tekintünk vissza. Valóban sok minden változott. Az *íronia* helyett a *trauma* lett a központi fogalom egy időre, a fikciós szövegeket a mai érvelésekben már nem az *intertextualitás* dinamizálja, hanem *dokumentumok, források* hitelesítik, amelyeket a szerzőik nem győznek hivatkozni, közreadni. Ezek nyilvánvalóan nagy szemléleti különbségek, ám mindennek ellenére lehet és érdemes a későbbi paradigma kérdéseivel „visszaolvasni” a posztmodernt.

2. Posztkommunista posztmodern (érdemi rész)

Össze lehetne állítani térképészeti módszerekkel a magyar államszocializmus emlékezetének irodalmi toposzkészletét, közhelyszótárát. A „kelet-közép-európai kommunizmus” művészi reprezentációjának vannak állandó elemei. A berlini fal, a szovjet katonák, az orosznyelv-oktatás, a szocialista ipar termékei, konfekcióruha, a kor ideológiai frázisai, úttörők, díszszemlék, elszigeteltség, útlevélkérelmek, csempészett könyvek, szűk valutakeret, áhítózás

a „nyugati” életminőség és szabadság után, Szabad Európa Rádió, sorolhatnánk. Témák, képek, műfajok, vándormotívumok tartoznak a repertoárba. Kötelezően választható klisék, ahogy mondjuk a „Mediciek Firenzéjét” feldolgozó forgatókönyv nem lehet meg intrika, gyanús bankügyletek, excentrikus reneszánsz zsenik és megszállott Savonarola nélkül, vagy a drokartellek Latin-Amerikájáról szóló sorozat bajszos drogbárók, hawaii inges drogfutárok, korrupt rendőrök és beépült CIA-ügynökök nélkül. A „kelet-közép-európai kommunizmus” felfogható kronotoposzként, amelynek megvan a maga viszonylag zárt tematikus és műfaji repertoárja.

Ez a magyar posztmodern próza számos jelentős művének *emlékezeti alapanyaga*. Több évtizednyi időtávlatból ez a – mondhatnánk – „valóságábrázoló” anyag, tehát kevésbé posztmodern vonás tűnik a magyar posztmodern egyik legfőbb regionális jellegzetességének. Persze természetesen nem a *valóság* ábrázolásáról, nem a lukácsi értelemben vett „objektív valóság” adekvát művészi visszatükrözéséről van szó, hanem olvasók (filmnézők, kritikusok, irodalmár értelmezői közösségek) emlékezeti preferenciáit tükröző és formáló kanonikus kiválasztódásról. A kor emlékezetének szelektív archiválódásáról, amely feltehetően a valóság helyett inkább azt tükrözi, ahogyan a kortárs irodalom átlagolvasói és professzionális befogadói látni szeretnék a közelmúltat. A magyar posztmodern próza kommunizmus-képe tehát az úgynevezett „magyar valóság” szelektálása, értelmezése. Vegyünk egy távolabbi, de szemléletes példát. A 19. századi magyar romantika pusztá-ábrázolásaiban sokkal inkább az alkotók – például Petőfi Sándor vagy Markó Károly – és közönségük Magyarország-képét, mintsem bármiféle „magyar valóság” *per se* megjelenítésének látjuk. Miért volna ez másként a nemrég, néhány évtizeddel ezelőtt született művekkel? A valóság képének kánonja, klisé- és konvenciókészlete interpretáció eredménye.

A továbbiakban azt vizsgálom, hogy a magyar posztmodern próza második hullámának jeles szerzői, Kukorelly Endre, Garaczi László és Németh Gábor autofikciós prózájában hogyan jelenik meg az államszocializmus korszaka, hogyan formálódik műveikben a korszak emlékezeti kánonjának toposzkészlete. Valamivel nagyobb hangsúly lesz Németh Gábor művein, elsősorban a *Zsidó vagy?* című regényén és a hozzá kapcsolódó kisprózán, ezt a regényt ugyanis fordulópont-értékűnek tartom. A legsikerültebb ötvözete a textualizmus és a neorealizmus formajegyének, noha egyik kategóriába sem sorolható be komoly redukció kockázata nélkül.

„Én a szovjet rendszerben éltem, nagyjából egész életemben. Ha szigorúan veszed. // És vedd szigorúan.”⁷ Kukorelly 1951-ben, Garaczi és Németh 1956-ban születtek, barátok, idézik, szerepeltetik egymást könyveikben.⁸

A három szerző egy generáció, és a hasonló tapasztalati anyag kézenfekvő, voltaképp banális közös nevezője műveiknek.⁹ Az ezredfordulón megjelenő önéletrajzi prózájuk történelmi szituáltsága *posztkommunista*, amennyiben néhány évvel a kommunista korszak lezárulta után néznek szembe az egész addigi életüket, alkotói lehetőségeiket meghatározó, legalábbis erősen befolyásoló korszakkal. Ugyanennek a prózának az irodalmi szituáltsága viszont *posztmodern*, ők – mindenekelőtt Garaczi – lettek a posztmodern felértékelő, középponti fogalommá tévő korabeli kritika főszereplői. A kétfajta szituáltság közt feszültséget kelt, hogy a magyar posztmodern próza az elterjedt meghatározás szerint a realistának, mimetikusnak és világszerűnek nevezett irodalmi konvenció ellenkánonjaként jött létre. A nyelvjáték, az irónia, a nyelvi önreflexió, a textualizmus „terén elért eredményeikért” frissen megkoszorúzott szerzők egyre-másra gyanús vállalkozásokba kezdtek, ezek a műveik már csak részlegesen feleltek meg kanonizálásuk kritériumainak. Posztmodern szerző létükre az elbeszélői nézőpont azonosítható, rögzített lett, ráadásul olyan bornírtnak tekintett, „világszerű” fogalmakkal kezdtek bajlódni, mint a „kommunizmus”. Autofikciós műveikben tétje lett az *identitásnak*, szemben a decentralált szubjektum fogalmát felértékelő kritika normáival. Ezeknek a fogalmaknak – elvileg – irrelevánsnak kellene lenniük a számukra. Hiszen a posztmodern – a magyarországi kritikában legalábbis – azt ígérte, hogy egyszer és mindenkorra megszabadulunk a szöveg jelentésrögzítésének terhétől. Az elméleti boom optimista felfogásában a „jelölő szabad játékanak” derridai és a „Nagy Elbeszélések” érvénytelenítésének lyotardi ígérete hozta volna el a *jelölő* felszabadulását az ideologikum alól, azaz a posztmodern váltotta volna be ezt a régi, jellegzetesen modern, de a régióban csak nagyon ritkán kielégülő vágyat: a művészet autonómiáját.

Garaczi első két leműr-könyve, a *Zsidó vagy?* és az ahhoz kapcsolódó Németh-kispróza, Kukorelly két változatban megjelent *Romja és Tündérvölgye* legfőbb műfaji integrációs elve az önéletrajz. A felnőtt nézőpontból visszatekintő, gyerekkortól indított narratíva korlátozza az alinearitást, a töredékességet, hiszen a váltogatott idősíkok, a gyerek-, illetve felnőtt-nézőpontok könnyen azonosíthatók a virtuális életrajzi mesternarratíva keretei közt. A három szerzőre jellemző, neoavantgárd tónusú irodalomellenesség, vagy irodalom-szkepticizmus (ami alatt az intézményesített, legitim irodalmi műfajok, emelt beszédmódok, írói pózok, kiszámított retorikai hatások, narratív klisék kerülését és gyakori ironizálását értem) alapján az elbeszélő identitását rögzítő, logikus időkerettel dolgozó, hagyományos nagyformát kiadó autobiografikus műfaj választása kétségtelenül konzervatív, a korábbi szubverziót feladó lépés. Egy irodalomtörténeti analógia: Kassák, tudjuk, az *Egy ember életével*, kiváló, de az avantgárd bármilyen általa képviselt programjától idegen, konvencionális elbeszélésmódú önéletrajzával lett széles

körben ismert író. Itt hasonlóról, kicsit mégis többről van szó. Kassák ugyanis elválasztotta önéletírását művészi portfóliójától, nem műnek, hanem élete és műve kommentárjának szánta. Itt viszont nem egy, hanem *három* radikális kísérletező szerző lép vissza a kor irodalmi progressziójának élharciból autofikciós művével. Ezeket pedig nem az életmű függelékének 33 szánják, hanem centrális pozíciót nyerne, az olvasók az első két leműr-kötettel találhatnak rá Garaczira,¹⁰ és a *Zsidó vagy?*-gyal Németh Gáborra, a kritikai visszajelzések is a pálya szintlépésének könyvelik el a műveket, a fülszövegek főműveket emlegetnek. Mindehhez ráadásul hozzávehetjük az itt nem tárgyalt *Harmonia caelestis* hasonló irányú elmozdulását. Kassák konszolidációja (legalábbis az *Egy ember élete* idején még) csak eseti műfaji zárvány, itt viszont trendnek, tendenciának tűnik. A tendenciaszerűséget a műfaji, stílusbeli hasonlóságok, a tematikai összecsengések és az államszocialista múlt kiterjedt közös toposzkészlete is megerősíti.

Garaczi, Németh és Kukorelly autofikciós műveinek megjelenésekor még nem volt egyértelmű, hogy mi lesz ezek után a magyar posztmodernnel. Vajon a fősodorba került és szigorlati tétellé nemesedett szubverzió lassú konszolidálódása, popularizálódása, klasszicizálódása és már-már „nemzeti irodalommal” válása zajlik-e, vagy inkább az új szereplőkre kell figyelni, és azt kell jelzésértékűnek tekinteni, hogy a kétezres években egyre-másra érnek el piaci és kritikai sikereket olyan regények, amelyeket a „szövegszerűség” helyett határozottan a „világszerűség” jellemez, és a posztmodern episztémológiai széksziszteről már nem igazán vesznek tudomást?

A három szerzőnél az autobiografikus műfaj választása mellett a személyes és a történelmi idő korrelációi is hozzájárulnak valamegyest az integratív formához. Mint említettem, Garaczi és Németh 1956-ban születtek, tehát egykorúak a Kádár-rendszerrel, Kukorelly-nél pedig az első maradandó emlékek ideje 1956.¹¹ A két fiatalabb szerző elbeszéléseinek közös eleme az a jelenet, amikor terhes, vagy nem sokkal szülés után lévő édesanyáikat fegyveresek fenyegetik. A *Zsidó vagy?*-ban és néhány más Németh Gábor-írásban a vele terhes anyát kétszer majdnem lelövik (egyszer a felkelők, mert piros, honvédes melegítőben van, később a szovjet katonák), az átéltek miatt az anyja teje elapad. Garaczinál belőnek a szobába, a pinceablak előtt halottak fekszenek a földön, félő, hogy nagybátyja is köztük van. Németh (a *Rondó* című írásában) és Garaczi elbeszélői is a történetnek ezen a pontján lépnek vissza az időben, és idézik fel, hogy édesanyáik már voltak egyszer túlélők: mindkettőt megsorozták gépfegyverrel a második világháborúban. „Anyámra először a Móricgát határában lóttak repülőőről. Jött a front, eldobálták a csomagokat, és síkítva

berohantak az erdőbe.”¹² „Az anyám pedig tizenhat évesen utazott a vonaton, [...] a vonatot megtámadták az amerikai gépek. A mozdonyvezető fékezett, megállt, az utasok menekültek, ki merre látott, az anyám például egy közeli szénakazlat vett célba. A gépet egy fiatal fekete amerikai vezette, aki nek megdöbbenés anyám, mert ahelyett, hogy agyonlőtte volna, évődő, pajkos géppuskasorozatokkal egyengette futását.”¹³

A történelmi idő és egyéni élettörténet ilyen egybeesése szinte kihagyhatatlan formaalkotó szimbólum lenne más írók kezében, hiszen a saját élettörténet fedésben van általában a huszadik század, különösképpen a Kádár-korszak történetével, de a két szerző ellenáll annak a kísértésnek, hogy az egybeesést úgymond „íróilag” kihasználja. Náluk a rendszerváltás is történelmi esetlegesség lesz az élettörténetben. Mizser Attila joggal állapítja meg a rendszerváltás irodalmi lenyomatairól szóló előadásában,¹⁴ hogy az traumaeseményként is felfogható, az itt vizsgált szerzők viszont épp nem így, nem ilyen súllyal tárgyalják. A korszak, amelyben felnőttek, érthetetlen és abszurd (Garaczinál *vicesen*, Némethnél *megdöbbenően* abszurd), ebben a közegben a felnövés kívülállóvá válást jelentett. Érthető, hogy a korszak végét is kívülállóként szemléli. A *Mintha élnélben* a haveri kör átívott, beszívott napjainak részletezett bemutatása közben, mintegy mellékes időjelzésként tűnik fel ez a mondat: „Akkorra a híres holtat kiásták, felszalagozták a lépcsőn, kamerákat szegeztek rá.”¹⁵ Néhány sorral lentebb a felidézett ifjúkori nézőpontjából ugyanez így hangzik: „palackok lógnak ki a zsebünkől és súlyosan be vagyunk állva, mert mi is megyünk »megstírölni a komcsi dögöt, mielőtt végleg elkarparják«”¹⁶ Németh Gábornál (*A szabadságról, avagy egyéjszakás kaland és A fényképről, avagy hogyan váltottam rendszert* című szövegeiben) a személyes életesemények fontosabbak, nem ért rá részt venni, a rendszerváltás „kiesett” nagyjából, mint mondja az elbeszélő, magánéleti krízisekkel (anyja halálos betegsége, válás) volt elfoglalva. „Rossz kedvem volt az egészszől, fogalmam sincs, hogy miért. Tévé néztem végig az újratemetést. Nem éreztem megrendülést.”¹⁷ A kívülállás hasonló epizódjai olvashatók 1968, a csehszlovákiai intervenció tárgyalásakor. „Elérkezett hatvannyolc viharos tavasza” írja Garaczi,¹⁸ de a zsurnalisztikus mondat a bekezdés élén becsapja az olvasót, kisiklatja várákozását. A bekezdés folytatása ugyanis nem a történelmi eseményről szól, hanem folytatja az iskolai balhé, a beígért intők részletezését, azt sugallva, hogy a Szemere utcai sulis balhéhoz képest a Prágai Tavasz nem különösebben érdekes. Kukorelly elbeszélője úgy idézi fel, hogy szinte hírértéke se volt annak, amikor értesült az intervencióról: „A zászlóalj politikai tisztjétől, elfelejtettem a nevét őrnagy elvtárstól hallottam először *úgy* hatvannyolcra. Hogy valaki effektíve részt vett Csehszlovákia szovjet megszállásában. Biztos nem tőle hallottam, hanem róla, mondták róla. 1971-ben sorkatona voltam a 7015-ös számú Önálló Őr- és Díszrezdénél. Hatvannyolc nekem nem jelentett semmit.”¹⁹

A korszak nagy történelmi fordulatai ('56, '68, '89) tehát hangsúlyosak, mégis alulintonáltak. Mintha a „kelet-közép-európai kommunizmus” kötelező toposzait teljesíteni kellene, de ha már így van, akkor tegyük ezt jókora távolságtartással. A valószínűsíthető intertextuális kapcsolatok filológiai dokumentálásával ebben a tanulmányban nem foglalkozom, de könnyen lehet, hogy a saját életrajzi elemek esetleges kölcsönzése a másik szövegeből szintén a „drámai” történelmi tények, általában a tényyszerűség ironikus „hamisításaként” értékelhető. Ennyiben a történelem iránti posztmodern szkepszis finom jelzése is lehet. A nagy történelmi fordulatok enyhe banalizálása mindenesetre valószínűleg több tényezőnek tudható be. Talán megjelenik ebben egyfajta civil antipolitikai habitus, a nyolcvanas évek fiatal ellenzéki értelmiségének elemi undora a korabeli hatalmi politikától. De talán mindennél fontosabb tényező az elszigetelődés, a kívülállás tapasztalata, amely mindhárom önéletrajzi fikcióban hangsúlyos (Kukorellynél és Németh Gábornál központi jelentőségű), és összecsengő epizódok, intertextuális kapcsolatok sorában érhető tetten.

Ha nem is egyforma mértékben, de a nevelődés mindhárom önéletrajzi figuránál egyre nagyobb fokú elszigetelődést jelent. Talál Radics Viktória megfogalmazása a *Zsidó vagy?*-ről (és illik a többi tárgyalt műre is), miszerint ez a nevelődési regény fordítottja.²⁰ Gyerekként a család, az iskola, a táborok, fiatalként a katonai szolgálat a kötelező etapjai ennek az ellen-Bildung történetsémának, azaz *dezlúziós narratívának*. A világot elsajátító, nyíló értelmű fiatal „nevelődésének” minden szintje negatív tapasztalattal zárul, egyre-másra döbben rá a szülők, az iskola, majd a katonaság világának abszurditására, a tabuk, a hazugságok, a kettős jelentések érthetetlen rendszerére, majd újabb táguló körben az ország, a szocialista tömb reménytelenségére, mígnem belátja, hogy az abszurditás és az izoláció totális.

A szülők, nagyszülők titkolóznak. Elkenő, hamis válaszokat adnak, a visszatekintő elbeszélő azt vizsgálja, hogy mi és hogyan szivárgott le a gyerek-énhez. Kukorellynél az apa hallgat, amikor a gyerek a múlttól kérdezi,²¹ hozzáfog, de nem írja meg emlékeit, megsértődik, ha a gyerek plebejus szemtelenséggel firtatja a deklasszált család megmaradt uras szokásait (például: tortakés).²² Garaczinál az apa mindig csak annyit szűr ki a foga között, hogy „tetvesek”, akár a kommunista, akár a rendszerváltó politikusokról van szó a hírekben.²³ Németh Gábornál a kisgyerek kétségbeesett nyomozásba kezd a család megsejtett zsidósága ügyében. A vallás, a hit is a főbb tabuk közé tartozik. „Este megkérdeztem otthon, hogy van-e Isten, de Apu rám szólt, hogy máskor ilyet meg ne halljon. Anyám gyanúsán hallgatott,

négyszemközt újból nekiszögeztem a kérdést [...]. Csak mosolygott, mint aki átlát a szitán [...] és végül azt mondta, hogy anyád kommunista”;²⁴ „Nem azt mondta ugyanis, hogy nincs Isten, nem ez lett kijelentve, hanem az, hogy *mi kommunisták vagyunk, ezért nem hiszünk benne.*”²⁵

36 A három család különbözik egymástól szociológiailag és világnézetben, a másik kettővel ellentétben a Kukorelly-család a háború előtt az elithez tartozott, amit a kommunista rezsim az akkoriban szokásos retorziókkal meg is torolt rajtuk. Ez némileg módosítja, hogy melyiknél mik voltak a főbb tabutémák, de a tabusítás és elhallgatás struktúrái, a kommunikáció defektusai hasonló karakterűek voltak.

A gyerek elszigeteltségének tudatát jellemzően a „nyugati” világgal (az onnan származó javakkal, emberekkel) való találkozás is elmélyíti. A *Zsidó vagy?*-ban két alternatív világot képzel el a fiatal srác. Az egyik rémisztő, fenyegető. Ez a szorongó gyerek fejében a feldolgozhatatlan auschwitzzi képekből, a „zsidó bűn” fantazmagóriáiból és zsidózásból, antiszemita viccekből összetákolt *titkos zsidó világ*. A másik ennek minden tekintetben ellentmondó, szabad, gazdag és vonzó, holland világ vagány emigráns nagybácsikkal. Németh Gábor szinte minden könyvében hangsúlyos a nyugati „szabad világ” (a holland mellett az olasz vagy az angol) Kádár-kori képzetkörének elemzése. A „Nyugat” iránti sóvárgás, kíváncsiság, irigység, a „Nyugattal” szembeni helyi komplexusok reflexiói Garaczinál és Kukorellynél is megjelennek: „Itt van a rabság, és ott, a zajos köd mögött pedig, ahogy mondván is volt, a Szabad Európa. És azt is tudtam, hogy akkor ez mindig így lesz. Így fogok élni.”²⁶ Az utolsó mondat a Gothár–Bereményi–Koltai-féle *Megáll az idő* (1982) elhíresült sorának parafrázisa is lehetne: „Jó, akkor itt fogunk élni”, mondja az anya két fiának, miután úgy döntött, nem mennek el 1956-ban disszidáló férjével. „1956-ban majdnem elmentünk, aztán nem. Néha elmesélt apám ezt-azt, de az a helyzet, hogy nem ezt meg azt kellett volna elmesélnie. Inkább mondta volna el rendesen, miért maradtunk itt.”²⁷

Ha az 1956-os forradalom emlékezeti tabu volt a Kádár-korszakban, akkor a „nyugati rokonok” – vagy csak az általuk küldött pakkok, a drága csokoládé, a holland kakaó – voltak a gyerek számára is felfogható jelei annak, hogy akár az ő családja is disszidálhatott volna, hogy talán nem sokon múltott, hogy itt ragadtak. Ami Németh Gábornál a holland rokonok – elérhetetlen – alternatívája, az Kukorellynél az ismételt kérdés: apjáék miért nem mentek Nyugatra?²⁸ „Nem azzal jövök, hogy ott jobb, hanem azzal, hogy itt reménytelen.”²⁹

A visszaemlékező én az elszigeteltségének a tapasztalatában ismer hajdani önmagára. Már a legkorábbi emlékek közt ott van az abszurd világról való leválás, elkülönülés tapasztalata: a világ résztvevője helyett annak dőbent megfigyelőjévé válik. Mindhárom szerzőnél hangsúlyosak azok a jeleketek, amelyekben a gyerek egyszer csak kizökken a mindennapi rutinból,

lát valamit, ami sokkalja, lebénítja, amit nem tud nem nézni. Ez lehet a „borzalomvirág”, azaz a fejjel a földbe dugott béka szétszabdálása a *Zsidó vagy?* egyik legemlékezetesebb jelenetében,³⁰ lehet a Bolond nevű kutya megkínzása Garaczinál,³¹ vagy egy fogócskázó kislány felrúgása Kukorellynél.³² A gyerek kívül reked a gyerekközösségen, mert nem érti a 37 kegyetlenség közös nyelvét. Hasonló, amikor nem vesz részt a „vérszerződésben”, mert fél önmaga megvágásától, a fiúk közös önkielégítésében,³³ vagy éppen „osztályidegen” mivolta miatt nem tud mozgalmi indulókat énekelni a többiekkel a táborban, nincs ott a május elsejéken és a többi állami ünnepen.³⁴ „Amennyire csak lehet, annyira nem értek valamit, ha kívül vagyok, ehhez hozzá kell majd szoknom. Először is azt nem, miként lehet bejutni” – így Kukorelly.³⁵

Németh Gábornál a gyerek a békakínzás-jelenet sokkja után úgymond „lebegni” kezd, „mert nem szeret[ett] volna érintkezni semmivel.”³⁶ „A világ háromdimenziós mozi, amiben elveszett bábuként didergek”³⁷ – mondja Garaczi elbeszélője, felidézve azt a hátralépést a valóságtól, amikor haverjával elkezdtek „mozizni”, vagyis elképzelné, hogy nincsen semmi, minden meghalt, és minden, ami látszik, csak vetítés. Ezek a gyerekkori magány-pillanatok, amelyekben az – olykor kézzelfogható ok nélkül is bekövetkező – elkülönülés abszurd létállapotát ragadják meg, szintén visszatérő jelenetei a három szerzőnek.

Az elszigetelés intézményes formája – az iskola mellett – mindhármuknál a (gyerek-, kisdobos-, vagy úttörő-) tábor. Garaczinál a „rettenetes, pokolbéli nyaralás”³⁸ csak feltételezhető utalás Faludy György *Pokolbéli víg napjaim* című memoárjára, a gyerektábor azonosítása a recski kényszermunkatáborral villanásszerű.³⁹ De az a belátás, hogy a gyerekkor abszurd felügyeleti rendszerei nem átmenetiek, nem múlnak el, hanem más formákban állandósulni fognak, az megerősíti az úttörőtábor–munkatábor képzettársítást is. Azokra az esetekre gondolhatunk, amelyeket a visszatekintő elbeszélő így kommentál: „Ez lesz még egyszer tíz év múlva.”⁴⁰ Az egyik ilyenben az alkoholizmus miatt lefokozott kiképzőtisztből lett technikatánár agressziója ismétlődik, amikor szabadságos honvédként az utcán letámadja egy arra járó kiképzőtiszt. Kukorelly a *Romban* a recski táborral azonosítja a mindennapi életet a kommunizmusban („Egy lágerben, ahol élünk. Tábor, kipárnázott, jól táplált Recsk.”),⁴¹ ugyanakkor az a gondolat, miszerint Auschwitz nem kivétel, hanem paradigma, vagy ennek változata, miszerint az iskola, a gyerektábor a munka- vagy megsemmisítőtáborra készít elő, elterjedtebb, Kertésznél is nem egyszer előfordul.⁴² Németh Gábor Kornis Mihály *Nemzedékemhez* című kiáltványához utal, mint egyik lehetséges forráshoz.⁴³ A toposz elterjedtebb

annál, semmint hogy ebben a tanulmányban fel tudjam térképezni, de annyi talán megállapítható, hogy a három kiemelt szerzőnél a felnövés nem más, mint alávetés a hatalmi gépezetnek, s ennek kézzelfogható, mégis szimbolikus, példaszerű intézménye a gyerektábor. A világ abszurditása, amivel 38 gyerekkorban szembesülsz, nem vicc, nem félreértés, hanem paradigma. A táborokkal rászoktatnak, hogy mindig készenléti állományos legyél, bármikor elküldhetnek valami abszurd helyre, hogy ott elvegyék a szabadságodat, és abszurd feladatokat végeztessenek veled, esetleg tervezetten megfosszanak az életedtől. Németh Gábor könyvében az abszurd tudatának születési helye, ideje: a leányfalusi gyermeküdültető tábor, ahol felügyelőtanárok figyelmetlensége miatt véletlenül megnézették a gyerekekkel az Auschwitzról készült dokumentumfilmet a parkozóban. „Egy egész élet kell ahhoz, hogy megtanuljad, táborlakó vagy. Hogy mindig táborban vagy, hogy *minden tábor*, ezért amikor az öröktől fogva létező, végtelen tábor láthatatlan kerítésén belül csinálnak egy újabb, ezúttal kézzel foghatóan is létező kerítést, az tényleg már csak a hülyék kedvéért van, azok kedvéért, akik annyira egyszerűek, hogy az élet alatt sem jönnek rá, az sem elég nekik, hogy megértsék, hol vannak valójában, mi a kotta, mi van a térképre rajzolva.”⁴⁴

Kívülállóként („táborlakóként”, „lemúrként”, „mozizóként” vagy a dolgok felett „lebegő” gyerekként) a reménytelenség, a kilátástalanság képeinek szemlélőivé válnak a tárgyalt művek gyerekkfigurái. Ez persze az elbeszélő és a felidézett én összjátékában valósulhat meg. Kukorellynél az ifjúkori én azt a *romot*, kolosszális romhalmazt szemléli, amit a „komonizmus”, illetve a „szovjetónió” jelentett, noha ezt igazából a visszatekintő, rendszerváltás utáni én képes feldolgozni, megérteni. Garaczinál az elbeszélés sodró tempója, olykor sziporkázó humora miatt talán nem is feltűnő elsősre az elbeszélő világ kilátástalanságának állandó regisztrálása. Ahogy az ötvenhatos jeleneteknél is „elüti” a borzalom képeit, kizökkenti egy-egy fanyar poénnal. Tíz halottat látunk az utcán, kifacsart pózokban, „[v]érük vastagon és feketén csorgott a kanálisban”, de mielőtt a jelenet drámaisága hatni kezdene, Švejk-humorral megállapítja, hogy „innen datálódik életfogytiglani kolitiszem.”⁴⁵ Az utcaképből csapágyas deszkákon kuporgó rokkantak jelennek meg,⁴⁶ feltűnik az akasztófa a bíróság udvarán, vagy egy Németh Gábor által is megírt öngyilkosság-jelenet: „Egy nagymama az udvari lépcsőház ablakán esik ki, egy emelettel lejjebb visszaperdül a lépcsőházba, de törött bordákkal felhúzódkodik, és újból kiveti magát.”⁴⁷ „A szoba ablaka a bérkaszánya udvarára nézett. Két emelettel följebb egy szemközti lakásból kilépett egy nő, egy darabig álldogált a korlátnak dőlve, majd az udvarra vetette magát. Azaz vetette volna. A teste ugyanis megpördült, és beesett az egyvel lejjebb körfolyosóra. Nem tudott többé felállni, a két karja erejével húzta át testét újból a korláton, hogy aztán akadálytalanul zuhanhasson az udvar keramitkockáira.”⁴⁸

Az emlékidéző én a saját gyerekkori-ifjúkori énjének felismerésekor a kor viszonyainak áldozataként, esetleg kreatúrájaként ismer magára. „Jaj, istenem, minek is nőttem meg. [...] Fel nőni ráfizetés, lemondani arról, ami elegáns, nagyvonalú, szellemes, szabad, játékos és eleven. Fel nőni annyi, mint megtanulni bárkinek engedelmeskedni, aki ostoba, gyáva, boldogtalan, elnyűtt és oktondi. Önfegyelem, szervilitás, lenőtttség. A lenőttek társadalma. Akkor is hazudnak, ha alszanak, akkor hazudnak a legnagyobbat, a lódítást is elhazudják.”⁴⁹

Az önéletrajzi elbeszélés tehát a kor analízisének, kritikájának árán képes visszanyerni, helyreállítani az ént az emlékezésben. Az *én* és a *kor* antagonizmusát az emlékezés szintézise oldja fel, s ez, mondanunk sem kell, erőteljes *klasszikus modern* formai integráció, amelynek már sem a neoavantgárd, sem a posztmodern defigurációhoz, szétíráshoz nincs sok köze. A szerzők mégsem hazudtolják meg önmagukat, ugyanis a kor-analízis és -kritika legfőbb eljárása az Esterházyra, Parti Nagyra, és a magyar posztmodernre általában jellemző *nyelvkritika*. A korabeli nyelvhasználat (a gyerekek, a szülők szójárása, tanárok fordulatai, zsurnalizmusok, divatkifejezések, politikai lózungok, szakmai zsargonok stb.) magas szintű, gyakran egyenesen lenyűgöző történeti szemantikáját alkotják meg ezek a művek. A nyelvkritikájukat többnyire nem korlátozza, hogy az történeti, azaz lokális érvényű, a felidézett korhoz kötődik. Ez a veszély csak akkor fenyeget, amikor a korabeli nyelv kuriozitását hangsúlyozzák, és az abszurditás helyett egyszerűen nevetségessé válik bemutatásukban a régi frázis vagy elnevezés. Ez a Kádár-korszakból olykor afféle „retró” vagy „camp” műzeumot berendező Garaczit kísérti meg leginkább.⁵⁰ „A családtörténet és a saját élettörténet »felidézésének« (vagy inkább: megalkotásának) terve mindhármuknál együtt jár a régebbi *nyelvben* történő megmerítkezéssel – annak a nyelvnek a kritikájával éppúgy, mint reflektív felidézésével. [...] Ez a nyelv kettős szűrőn át jut el a szövegbe. Egyfelől az *innen* látott akkor (de)formálja, másfelől az *onnét* nem vagy félig-értett most. Márpedig ezek a nagyszerű szövegek nem akarják láthatatlanná tenni, kiküszöbölni, eltüntetni ezeket a töréseket – pont ellenkezőleg, egyik tétjük éppen ezek megmutatása: az, ahogyan az egykori én a félreértések, a nem-értések, vagy esetleg éppen a mélyebb belátások hálójában vergődött vagy lubickolt, s ahogyan most tekint minderre.”⁵¹ Kálmán C. György megfigyelését követve felismerhetjük, hogy a Kádár-korszak nyelvének folyamatos analízise, kritikája kettős időszerkezetű ezekben a könyvekben.

Ez a történeti nyelvkritika egyrészt távolítja a gyerekkor idejét, elválasztja a felidéző és a felidézett ént, a korabeli szavak használata egy holt

nyelv szótárazására emlékeztet. A múlt rendszer világát Garaczi, Németh és Kukorelly is olyan gyerek nézőpontjából mutatja be, aki még csak részben érti ezt a világot. A komikus gyerektörténetek régi fogása ez, a felnőtt kifejezések azonnal értelmetlenné és nevetségessé válnak a gyerek szá-
40 jában. Ilyenkor merülhetnek fel olyan kérdések, hogy „[a]kkor te nem vagy dolgozó? // Se nép?”⁵² Hasonló nyelvtani-fogalmi rontással jelzi a gyerekszáját Garaczi, amikor az a kérdés, hogy Vera néni a napköziből nép-ellenség, avagy népbarát,⁵³ hogy vajon így néz-e ki egy hőbörgő ellenforradalmár és egy nyilasterror csöcselék? Amikor majd Vera néni férje hazajön Kanadából, biztos „visszaállítja a karvalytőkét”.⁵⁴ A *Mintha élnélben* és a *Pompásan buszozunk!*-ban leginkább a gyerek szedi fel a korabeli nyelvi világ szavait, de azért jól érezhető a jelenbeli felnőtt elbeszélő egzotikumokat gyűjtő szorgalma is, például amikor a gyerek tudatfolyamában jelennek meg ilyen idézetek: „Törekedj teljességre a népi demokráciák bélyegeinek gyűjtésében!”⁵⁵ A *Zsidó vagy?*-ban a kurzíválás, sokszor pedig az „úgynevezett” szó jelzi a visszatekintő elbeszélő szelektáló jelenlétét: „úgynevezett házmesterkislány”, „úgynevezett gyermeküdültetés”, „úgynevezett konyhásnéni”, „úgynevezett táborkrém” stb. Az „úgynevezett” vagy az „úgymond” Kukorellynél is gyakori, olykor a túlhasználásáig, van, hogy két oldalon háromszor szerepel.⁵⁶ Ez a kifejezés ironikus álobjektivitást fejez ki a hajdan is hazug, mára érvénytelenné vált nyelvvel szemben, ugyanakkor távolítja is a gyerekkor világát, a személyes múltból történelmi múltat csinál azzal, hogy a szóleleteket öregíti, fordításra szorulóknak mutatja fel, noha valószínűleg nincs, aki ne értené például a „konyhásnéni” szót.

A nyelvkritika időszerkezete másrészt integráló tényező is. A féligazságok, hazugságok, nyelvi tabuk, a kettős nyelvhasználat közegében szocializálódott ifjúkori én éppen ebben a közegben volt képes elsajátítani a felnőtt, visszaemlékező én bravúros nyelvkritikai képességének alapjait. Azaz a nyelv ambiguitásának megtapasztalása a nyelv politikai tabusításának köszönhető. A nyelvet vallomásra bírni képes író-elbeszélőnek visszas módon épp ez, a politikailag kisajátított nyelv volt a legjobb iskola nyelvkritikai képességének kifejlesztéséhez. Így a nyelvi jel átlátszatlanságának tapasztalata mégiscsak egyfajta Bildung, a nyelvi naivitás elvesztésének érésfolyamata. „Két fokozat volt egyébként. Kétféle nyelvhasználat, itthon más nyelven beszélünk, és én szerettem volna a mi közös nyelvünkön beszélgetni veled, szerettem volna, ha ezen a nyelven szól hozzád, ha bármiről beszél, de nem beszélt. [...] A családi dolgainkról, és semmilyen dolgról, nem figyelmeztettek, felfogtam magamtól, rájöttem, vajon miből.”;⁵⁷ „Ha másokkal beszélek, nem hozzád tartozik, hanem majdnem biztos, hogy a rendszerhez. // [...] Egyszer csak máshol már nem úgy beszélek, mint itthon, vajon miért? // [...] Ezek itt elfoglalják a szavakat, ez a rend, erre megy ki az igyekezet

[...]. // [...] Minden szót lefoglalnak, és, észreveszem, vagy sem, lefoglalnak velem engem is.”⁵⁸ „A világ szavakból van összerakva, vannak erős szavak és gyengék, szépek és gusztustalanok. Tilos szavak. Nem mindent szabad kimondani. Vagyis egy egészen rövid ideig szabad, meg van bocsátva, ha elég kicsi vagy még, elpirulnak és nevetnek, milyen édes, kedden 41 még édes, szerdától nem mondunk ilyeneket. Tökéletesen átláthatatlan szabályok szerint.”⁵⁹ A nyelv ambiguitásának első tapasztalata tehát elválaszthatatlan a hatalom első tapasztalatától, a nyelv politikai kisajátításától, a családi nyelvhasználatban is feltűnik a gyereknek a privát nyelv és a nyilvános nyelvhasználat különbsége. Ezért is mondható, hogy a kelet-közép-európai posztmodern *differentia specificája* a hatalmi kontextus folyamatos reflexiója.

Németh Gábor könyve a „zsidó” szó használati módjainak rekonstruálásával elemzi azt a felejtés-komplexumot, ami magába foglalja a holokausztot és az antiszemitizmust, de a szó „történeti szemantikája” Garaczinál és Kukorelynél is megtalálható: „A zsidó szó valamilyen visszataszító, de ismeretlen bűnre utal, ami a háborúhoz és a fasisztákhoz kapcsolódik, de oly módon, hogy a »zsidó« valamiért alacsonyabban áll a gyerektársadalom megítélésében, mint a »fritz« vagy a »náci«.”⁶⁰ „Elég gyakran előjön az a szó, hogy zsidó, csak nincs megmondva, mit jelent, ilyenkor a bosszankodás és a jóindulatú nevetgélés közti sávban folyik a diskurzus. Lenézés, sajnálat. Együttérzés talán nem.”⁶¹

A tanulmány a három szerző egyik sok szálon összekapcsolódó műcsoportjának hasonló irodalom- és emlékeztörténeti helyzetére, valamint közös toposzkészletére hívja fel a figyelmet. Természetesen számos, itt nem hangsúlyozott különbség is van közöttük. Garaczi műveinek az abszurd humor a legerősebb oldala, míg Németh Gábor és Kukorely – iróniától távolról sem mentes – műveiben a szembesülés drámai oldala is hangsúlyos (Németh: „Nem volt vicces egyáltalán. // Nem, hanem leírhatatlan.”⁶² És Kukorely számára sem vidám a barakk: „Összeterelt, kopott, agyonhajszolt emberek szaga. Itt túlélni igyekeznek, abban nincsen semmi vicces.”⁶³) Az esszéisztikus, sőt Kukorelynél a publicisztikus részleteknek is nagyobb szerepük van. A szétírás stratégiájával dolgozó Kukorelyvel szemben pedig Garaczi és Németh is koncentráltabb, sűrítettebb prózát ír. A számos különbség ellenére jól olvashatók együtt, fontos értelmező kontextusai egymásnak. Termékenyen vizsgálhatók akár a magyar posztmodern próza sajátos *posztkommunista emlékezeti helyzetének* szempontjából, akár az utóbbi évek múltfeltáró, zömmel realista és konvencionálisabb poétikájú prózájának szemszögéből.

¹ TAKÁTS József, *Az inga visszaleng: Elbeszélő próza a kétezres években*, Helikon, 2018/3, 336–347.

² JURIJ TINJANOV, *Az irodalmi tény*, ford. SOPRONI András = *Az irodalmi tény*, szerk. KÖNCZÖL Csaba, Bp., Gondolat, 1981, 5–25.

³ TAKÁTS, *i. m.*, 345.

⁴ BALASSA Péter, *Hagyományértelmezések újabb prózáinkban* = B. P., *A látvány és a szavak*, Bp., Magvető, 1987, 229–244.

42

⁵ TAKÁTS, *i. m.*, 338.

⁶ GARACZI László, *Mintha élnél: Egy leműr vallomása*, 1, Pécs, Jelenkor, 1999, 22.

⁷ KUKORELLY Endre, *Tündérvölgy: avagy Az emberi szív rejtelméről*, Pozsony, Kalligram, 2003, 20.

⁸ „– Garaczival mióta ismeritek egymást? – Talán egy évvel korábról. Az alsótekeresi építőtábort hagytuk ott a francba a felénél, egyszerűen hazaszöktünk. Zuhogott az eső, a parasztok meg röhögtek rajtunk, hogy zuhogó esőben szedjük a paradicsomot, sátorlapokba burkolózva. Na, onnan lógtunk meg, ez talán '76-ban vagy '77-ben volt. De mi kedvtelven vetjük vissza az ismeretséget egész kiskgyerekkorunkig. Ugyanis ugyanazon a játszótéren voltunk gyerekek. A Néphadsereg térre vitték ki őt is, ott lakott, az én anyám meg a Pénzjegynyomdában dolgozott, ezért oda jártam óvodába, és minket is oda vittek játszani.” NÉMETH Gábor, *„Elképesztő mondatok várnak mindenhol lesben”*: Szolláth Dávid beszélgetése, Jelenkor, 2021/11, 1169–1178, 1174.

⁹ A Németh-könyv generációs olvasói közösségéről lásd: RADICS Viktória, *A gyilkos hangszűly*, Holmi, 2005/5, 623–627.

¹⁰ SZILÁGYI Zsófia, *Nem középiskolás fokon / garacziaci = Egytucat: kortárs magyar írók női szemmel*, szerk. Sz. MOLNÁR Szilvia, MOLNÁR Gábor Tamás, Bp., JAK–Kijárat, 2003, 193–194.

¹¹ KUKORELLY Endre, *Rom: a komonizmus története*, Pozsony, Kalligram, 2006², 94.

¹² GARACZI, *Mintha élnél...*, *i. m.*, 12.

¹³ NÉMETH Gábor, *A tejszínről*, Pozsony, Kalligram, 2007, 150.

¹⁴ MIZSER Attila, *Prózaváltás: A rendszerváltás reprezentációja és a közép-európai gondolat a magyar irodalomban*. Előadás a veszprémi Pannon Egyetem és a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem által rendezett *Kelet-Közép-Európa mint kulturális konstrukció* című online konferencián 2021. május 6-án. Köszönöm, hogy a szerző rendelkezésemre bocsátotta előadása kéziratát.

¹⁵ GARACZI, *Mintha élnél...*, *i. m.*, 37.

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ NÉMETH Gábor, *Ez nem munka: -mondatok pénzért-*, Bp., Kalligram, 2017, 100.

¹⁸ GARACZI László, *Pompásan buszozunk! : Egy leműr vallomása*, 2, Pécs, Jelenkor, 1998, 88.

¹⁹ KUKORELLY Endre, *Rom...*, *i. m.*, 53.

²⁰ RADICS, *i. m.*, 625.

²¹ KUKORELLY, *Tündérvölgy...*, *i. m.*, 61–63.

²² *Uo.*, 46.

²³ GARACZI, *Mintha élnél...*, *i. m.*, 19.

²⁴ *Uo.*, 49.

²⁵ NÉMETH Gábor, *Zsidó vagy?*, Pozsony, Kalligram, 2004, 35–36.

²⁶ NÉMETH Gábor, *A huron tó*, Bp., Filum, 1998, 29.

²⁷ KUKORELLY, *Tündérvölgy...*, *i. m.*, 29.

²⁸ *Uo.*, 229–230.

²⁹ NÉMETH, *Zsidó vagy?...*, *i. m.*, 144.

³⁰ *Uo.*, 30–38.

³¹ GARACZI, *Pompásan buszozunk!...*, *i. m.*, 91.

³² KUKORELLY, *Tündérvölgy...*, *i. m.*, 53–54.

³³ GARACZI, *Pompásan buszozunk! ...*, *i. m.*, 43; NÉMETH, *Zsidó vagy?...*, *i. m.*, 26.

³⁴ KUKORELLY, *Tündérvölgy...*, *i. m.*, 29.

³⁵ *Uo.*, 58.

³⁶ NÉMETH, *Zsidó vagy?...*, *i. m.*, 38.

³⁷ GARACZI, *Mintha élnél...*, *i. m.*, 77.

³⁸ GARACZI, *Pompásan buszozunk!...*, *i. m.*, 122.

- ³⁹ A villanásszerű utaláshoz vö.: „Az is igaz, hogy Garaczi sok esetben nem felidéz valamit (például elődöt, műfajt, szituációt), hanem csak felismerttet, megvillant [...]”. SZILÁGYI, *i. m.*, 199.
- ⁴⁰ GARACZI, *Pompásan buszozunk!...*, *i. m.*, 83, 91, 122.
- ⁴¹ KUKORELLY Endre, *Rom: a Szovjetórá története*, Pécs: Jelenkor, 2000, 23.
- ⁴² „Hetente egyszer fel kellett sorakozni az iskolaudvaron, a már említett Csorba tornatanár felügyelete alatt. A B osztály gimnazistái, hogy így mondjam, Auschwitzra szóló bevezető oktatást nyertek.” KERTÉSZ Imre, HAFNER Zoltán, *K. dosszié*, Bp., Magvető, 2006, 79.
- ⁴³ NÉMETH, „*Elképesztő mondatok várnak mindenhol lesben*”..., *i. m.*, 1174.
- ⁴⁴ NÉMETH, *Zsidó vagy?*..., *i. m.*, 27.
- ⁴⁵ GARACZI, *Mintha élnél...*, *i. m.*, 13.
- ⁴⁶ *Uo.*, 15.
- ⁴⁷ *Uo.*, 14.
- ⁴⁸ NÉMETH, *A tejszínről...*, *i. m.*, 150.
- ⁴⁹ GARACZI, *Pompásan buszozunk!...*, *i. m.*, 84.
- ⁵⁰ Retró alatt egy a kilencvenes–kétezres évekre jellemző filmes, kulturális és popkulturális jelenséget értek. E regényekben a gyerekkori én nosztalgikus, identitáskereső felidézése az elbeszélésben együtt jár a gyerekkor világának nosztalgiaellenes, eltávolító ironizálásával.
- ⁵¹ KÁLMÁN C. György, *Zsidó-e vagy?*, Jelenkor, 2007/11, 1179.
- ⁵² KUKORELLY, *Rom...*, *i. m.*, 28–29.
- ⁵³ GARACZI, *Pompásan buszozunk!...*, *i. m.*, 31.
- ⁵⁴ *Uo.*, 32.
- ⁵⁵ *Uo.*, 48.
- ⁵⁶ „ügynevezett tisztogatások”; „Ügynevezett létező szocializmus”; „Az ügynevezett Varsói Szerződés” KUKORELLY, *Rom...*, *i. m.*, 16–17.
- ⁵⁷ KUKORELLY, *Tündérvölgy...*, *i. m.*, 62.
- ⁵⁸ *Uo.*, 161–162.
- ⁵⁹ NÉMETH, *Zsidó vagy?*, *i. m.*, 77.
- ⁶⁰ GARACZI, *Pompásan buszozunk!...*, *i. m.*, 133.
- ⁶¹ KUKORELLY, *Tündérvölgy...*, *i. m.*, 45.
- ⁶² NÉMETH, *Zsidó vagy?* ..., *i. m.*, 25.
- ⁶³ KUKORELLY, *Rom...*, *i. m.*, 25.

Erősödni látszik az az értelmezési irány a közelmúlt hazai Krasznahorkai-recepciójában, amely végső soron a „szociográfiai hitelesség” és a „látomásos fantazmagória” közötti egyensúly meglétének vagy hiányának kritériuma

44 Reichert Gábor

SZOCIOGRÁFIAI FANTAZMAGÓRIA

Anakronisztikus időszerkezet

és vidékébrázolás Kraszna-

horkai László *Báró Wenckheim*

hazatér című regényében

mentén választja külön az életmű jelentősnek és kevésbé jelentősnek tartott darabjait.¹ Azokban a megközelítésekben, amelyek ezt a distinkciót érvényesítik, természetesen továbbra is kiemelt helyet foglal el a két korai mű, az 1985-ös *Sátántangó* és az 1989-es *Az ellenállás melankóliája*. A szerző legutóbbi regénye, a 2021-ben megjelent *Herscht 07769* viszont nagyrészt

épp az imént említett egyensúly „felbomlása”, napjaink közéleti viszonyainak és közgondolkodásának – több értelmező által is hiteltelennek tartott – leegyszerűsítése miatt részesült ez idáig igencsak kedvezőtlen fogadtatásban.² Az új regény meglepően negatív magyarországi visszhangjának³ egyik leglényegesebb velejárója, hogy mintegy visszamenőleg szempontokat nyújt a sok tekintetben hasonló tematikával és narrációs szerkezettel bíró *Báró Wenckheim hazatér* újraolvasásához is. A 2016-os nagyregény ugyanis az életmű más darabjaihoz viszonyítva is rendkívüli mértékben játszik rá a „mai vidéki Magyarország” toposzának – szociografikus és látomásos elemeket vegyítő – megalkotására, így a Krasznahorkai-poétika fent említett két „esszenciális dimenziójának”⁴ egymáshoz való viszonya véleményem szerint itt nagyobb téttel bír, mint a szerző bármely egyéb regényében.

A *Báró Wenckheimet* – a szerző első műveihez hasonlóan – saját jelenkorának abszurd és tragikus bírálataként olvasta a kritika, általános megítélése pedig összességében meglehetősen pozitívnak mondható (amit a következő év elején a regényért odaítélt Aegon-díj még inkább megerősített). A *Sátántangóra* és *Az ellenállás melankóliájára* tett egyértelmű utalások – mint például a helyszín és egyes szereplők részleges azonossága vagy hasonlósága – okán számos értelmező tekintett rá összegző műként, a „mai magyar valóság” igazi arcát a *kíméletlen szatíra eszközeivel* megmutató Krasznahorkai-művek kései betetőzéseként. Bár több recensens felhívta a figyelmet a *Báró Wenckheimben* megjelenített világ inkonzisztens elemeire – ha úgy vesszük, „szociográfiai hitelesség” és „látomásos fantazmagória” egyensúlyának

helyenkénti billegésére⁵ –, a kritikai fogadtatás alaphangját az elismerés és a szerző iránti kultikus viszonyulás jellemezte. Ennek köszönhetően pedig a legtöbben elsiklottakafelett, hogy a regény által tett explicit vagy implicit állítások a „mai vidéki Magyarországról” számos esetben a 2010-es évek sajtóközhelyeit öntötték szépirodalmi formába. A következőkben 45 a *Báró Wenckheim hazatér* diegetikus világát és narrációs struktúráját – meglátásom szerint – elemi szinten meghatározó anakronisztikus idővo- natkozások értelmezésén keresztül igyekszem rekonstruálni azokat az alap- állításokat, amelyekből kiindulva a regény a „mai vidéki Magyarország” képét hozza létre.

A *Báró Wenckheim hazatér* konkrét földrajzi lokációk, valóban megtörtént események és valóban létező személyek említésével jól ki- következtethető – vagy legalábbis első pillantásra annak tűnő – uta- lásokat tesz a történet helyszínének és időpontjának meghatározására. A regényben minuciózus pontossággal megnevezett városrészek, utcák és terek egytől egyig megtalálhatóak Krasznahorkai László szülőváro- sában, Gyulán. Ennek ellenére a város neve egyszer sincs leírva a re- gényben (kivéve a könyv védőborítójának azt a részét, ahol a szerző életrajzi adatai szerepelnek), ami felveti a kérdést: kijelenthetjük-e, hogy a történet Gyulán játszódik? Az egyszerű válasz az lenne, hogy *nem*, hiszen az irodalmi szöveg természetéből következően egy fiktív történetben megkonstruált helyszín az adott mű diegetikus – tehát ugyancsak fiktív – világán belül válhat csak értelmezhetővé. A regény már-már provokatív módon precíz topográfija – amelynek legszemlé- letesebb példái, amikor az elbeszélő Google Térkép-szerű pontossággal írja le a báró útvonalait, olykor még az aktuális helyszín házszámát is megadva⁶ – azonban folyamatosan fenntartja az olvasói bizonytalan- ságot azt illetően, hogy a regényben elhangzó kijelentések érvénye nem lép-e túl a diegetikus világ határait. A névtelen vidéki városról így az sem dönthető el egyértelműen, hogy „létrehozója” mennyire tekint rá tipizált – vagyis a „mai vidéki Magyarország” esszenciáját a realista próza módszerére emlékeztető módon magába sűrítő –, paro- disztikus vagy épp nagyon is konkrét helyként.

Hasonló eljárás figyelhető meg a regényidő ábrázolásánál is. A konkrét dátumokhoz köthető, erős referenciális mozzanatok furcsa módon folyamatosan ellentmondanak egymásnak, aminek révén az időviszonyok is egyre bizonytalanabbá válnak a történet előrehaladtával. A következőkben néhány példát említek ennek illusztrálására.

A regényben lényeges szerepet játszó motorosbanda – amelynek esz- meisége egyébként némi hasonlóságot mutat a Magyarországon 2006-ban bejegyzett Gój Motorosokéval – a Biker nevű kocsmában gyülekezik, ahol a

televízió a *ValóVilág* című realitysorozat második évadát sugározza.⁷ A műsor 2003 januárjától májusáig futott az RTL Klubon, ismétlését tudtommal a regény megírásáig nem vetítették az RTL-csoport egyik csatornáján sem. Ennél
46 viszont jóval későbbi időpontra utal például a vonattal Bécsből Buda-
pesten keresztül Délkelet-Magyarország felé utazó báróval szóba elegyedő kalauz monológja a regény második fejezetében: „itt van ez a szinte üres vonat, alig vagyunk rajta, de majd nézze meg, mi lesz a Keletibe, megrohanják, mert meg fogják rohanni a menekültek, pillepalack, ételezsacskó, kisüveg, nagyüveg, visznek azok mindent, én nem tudom, ilyen koldusforma mind, nincs azoknak se egy haza, se egy tető, azt mondják, tényleg a fejük felett, és csak gyönnék és gyönnék évek óta, és csak fekszenek mindenfelé [...]”⁸

Az itt előkerülő referenciális mozzanat – a Keleti pályaudvaron és Budapest belvárosában feltorlódott menekültek említése – egyértelműen 2015 nyarának és őszének eseményeit idézi meg. A kalauz szólamáról azonban nem eldönthető, hogy az a média által hiszterizált magyar állampolgár eltúlzott véleményét imitálja, vagy pedig a realitástól hangsúlyosan eltávolodó fikciós elemmel van dolga az olvasónak. A magyar média különböző szegmenseiben ugyanis valóban mást és mást állítanak arról, hogy a menekültek épp „gyönnék”-e vagy nem, az azonban tényszerűen nem állja meg a helyét, hogy bárkikor is lett volna olyan időpillanat Magyarország történetében, amikor már „évek óta” feküdtek „mindenfelé”. Ebből tehát akár arra is következtethetünk, hogy a regény a disztópikus közeljövőben, az anarchiába süllyedt Magyarországon játszódik, talán valamikor a 2010-es és a 2020-as évek fordulóján. Ezt erősítik azok a – néhol már-már a *Mad Max*-filmek világára emlékeztető – szöveghelyek is, amelyek „az utcákat elborító borzalmas szemétkupacok[ról] és hajléktalanok[ról] meg [...] gyerekkoldusok[ról]” tesznek említést;⁹ de ebbe az irányba viheti az értelmezést a regény több pontján említett általános üzemanyaghiány visszatérő panasza, a közszolgáltatások és a tömegközlekedés teljes kiszámíthatatlansága, illetve a regény egyetlen Budapesten játszódó jelenete is, amely a Kossuth tér környékét elárasztó tüntetők jelenlétét mintegy természetes – a „vidékiek” számára viszont ki-mondottan „ijesztő”¹⁰ – állapotként mutatja be.

Ugyancsak olvasható időjelölő mozzanatként az egyik mellékszereplő, Szolnoki Dante színre lépése. A regényvilág értékszegénységének – véleményem szerint egyébként meglehetősen erőltetett – bizonyítékeként a báróhoz Szolnokon csatlakozó kisstílusú bűnöző hangsúlyozott módon nem a középkori költőről kapta a becenevét, hanem arról, hogy „nagyon hasonlít a Bayern München híres brazil hátvédjére, a Dantéra, mivel annak is ilyen óriási fekete gombolyaghaja van”.¹¹ Dante Bonfim Costa Santos 2012 és 2015 között volt a Bayern München játékosa, vagyis akár ezen időkeretek közé is tehetnénk a

regényidőt – egy oldallal később azonban a szereplő kijelenti, hogy „Dante név alatt fut már több mint két évtizede”,¹² amit felfoghatunk a simlis alak hazugságaként, írói figyelmetlenségként, vagy akár újabb utalásként arra, hogy a jövőben (e szöveghely alapján tehát a 2030-as években) játszódó történetet olvasunk. Ugyanakkor azt is megtudjuk Szolnoki 47 Dantéről, hogy kocsmai nyerőautomaták üzemeltetésével foglalkozik, a magyarországi szabályozás azonban 2012 óta tiltja az efféle gépek kaszinókon kívüli elhelyezését.

Hosszan sorolhatók lennének a fentiekhez hasonló anakronisztikus elemek a regényből, ezek közül már csak egyet említek, amely ugyan-csak egy valós személy megidézésén keresztül tesz konkrét utalást a történet idejére. Nem sokkal halálos balesete előtt a báró visszaemlékezik egy évvel korábbi találkozására Argentínában egy Jorge Mario Bergoglio nevű, akkor még ismeretlen pappal, majd az elbeszélő így zárja a címszereplő visszaemlékezését: „sok-sok évvel később, egész pontosan a fogdában, pár hónappal ezelőtt tudta csak meg, hogy ez az ő éjszakai érseke lett a római pápa, nahát, gondolta akkor, s gondolta most újra, de kár, hogy nem tudtam, kivel megyek, mert akkor megkérdezhettem volna tőle, miért kell élnem [...]”.¹³ I. Ferenc pápa megválasztása és beiktatása 2013 márciusában történt, így az előző idézet „pár hónappal ezelőtt” kitétele, valamint a következő fejezet egyik jelenete¹⁴ együttesen azt implikálják, a báró hazatérése és halála a 2013-as év végére datálható. A regényben tehát a 2000-es évek elejétől a 2010-es években keresztül az alternatív közeljövőig találhatunk a történet jelen idejére vonatkozó utalásokat – az idő „kizökkenésének” nyilvánvaló tényét azonban a narrátor egyetlen alkalommal sem explikálja.

A regény kritikusai jellemzően vagy nem hangsúlyozták az imént bemutatott időbeli referenciamozzanatok közötti feszültséget,¹⁵ vagy pedig egyszerű írói/szerkesztői tévesztést sejtettek mögötte. Ez utóbbi esetet tartja valószínűnek Bárány Tibor is: „Ha már behozzuk az aktualitást, akkor nagyon pontosnak kéne lenni. Sajnos a *Való Világ 2* tényleg 2003-ban volt, ám szerintem ezt a szerző meg a szerkesztő nem tudja, mert a cselekmény egyértelműen később játszódik.”¹⁶ Báránnyal ellentétben úgy gondolom, az egymásnak szinte kivétel nélkül el-
lentmondó „aktualitások” rendkívül nagy száma miatt írói figyelmetlenség helyett a teljes regénykonceptiót meghatározó eljárásról kell beszélnünk. A narráció ironikus alaphangoltságához ugyanis sajátos módon hozzátartozik a *pontatlanság*; a közléthez, a napi politikához és főleg a fogyasztói és a populáris kultúrához sorolható tartalmak feltűnően hanyag kezelése. Az elbeszélő például rendre képtelen négy-nél több motormárkát felsorolni,

és hogy mindezt látványossá tegye, a motorosbanda seregszemléjekor inkább többször megismétel egy-egy márkanévet ahelyett, hogy kikeresne még párat a Wikipédiáról: „majdnem mindenki Kawasakival és Hondával és Kawasakival és Yamahával és Suzukival és Kawasakival és Hondával jött”.¹⁷ Ehhez
48 hasonló technika ismétlődik meg az autómárkák felsorolásakor is, sőt szinte bármikor, amikor fogyasztási cikkek kerülnek szóba.

Ezek a tudatosnak ható rontások egyrészt a diegetikus világba való olvasói belefeledkezés meggátolását szolgálják, hiszen a befogadó soha nem lehet biztos benne, hogy a – jelzett módon – tudáshiányos narrátor „megbízható” információt közvetít-e a számára. Másrészt a regényben előforduló nagy számú aktualitás következetesen pontatlan felskiccelésén mintha a narrátor felsőbbrendűség-tudata, az általa bemutatott világ iránti megvetése is érzékelhető lenne. Mintha azt demonstrálná, hogy a márkák, tévéműsorok, közéleti történések *nem érdemlik meg*, hogy pontosan dokumentáljuk őket, hiszen jelentőségük eltörlődik a közelgő apokalipsziséhez képest. A regény megszámlálhatatlanul sok szereplője azonban ezeknek a megjegyzésre sem érdemes aktualitásoknak a függőségében él, aminek következtében az elbeszélte világ romlottságát – valójában nem túl eredeti módon – a névtelen vidéki város lakosainak kulturátlansága és elmaradottsága illusztrálja. Állításom alátámasztására a továbbiakban a regény egészén végigvonuló – és az anakronisztikusságnak a korábbiakban érintett kérdéskörével kapcsolatban álló – motívumot, a regénybeli médiaviszonyok, valamint a helyi lakosok médiafogyasztási szokásainak ábrázolását hozom fel példaként.

A regényben feltűnő szereplőknek a jelek szerint egyetlen országos sajtótermék határozza meg a külvilágról – vagyis a városon kívüli történetsekről – alkotott képét: a *Blikk* című bulvárlap. A báróval szembeni irreális elvárásokat is a *Blikk* cikke kelti fel a történet kezdetén, hiszen a lap szerkesztőségi jegyzetét közöl róla: „egy igaz honfiú, ez a kifejezés illik rá, írták ebben a cikkben az első oldalon egy még Bécsben készült vagy legalább ott megjelent fotó kíséretében, nem is lehet őt csak a nagy Széchenyihez hasonlítani, a nagy jötevőhöz, aki, mint az közismert az olvasók előtt, mindenét szeretett nemzetére hagyta, és ez az a pont a történetben, ahol a cikk írójának le kell eresztenie a tollat, erőltlenül, érzelmek nyomása alatt, állt a cikk végén, érzelmek, fejeződött be az írás, melyeket még ők – a *Blikk*ben! – sem tudnak igazán szavakba önteni.”¹⁸

A cikk szövegének szabad függő beszédben történő ismertetése ezúttal is ironikus viszonyulást sejtet az elbeszélő részéről, de mivel a regényben mindvégig „kérdés marad, hogy az ironia alapját szolgáltatató értékrendszert honnan származtassuk”,¹⁹ nem dönthető el, hogy *mihez képest*, *kinek* vagy *minek* a *nevében* ironizál a cikk sekélyes tartalmán és szentimentális stílusán.

A *Blikk* megkérdőjelezhetetlen és megkerülhetetlen viszonyítási pont a regény világában, a legfontosabb közvetítő az elszigetelt délkelet-magyarországi város lakossága és a külvilág eseményei között. Ez különösen annak fényében érdekes, hogy – mint néhány elszórt utalásból kiderül – a város lakói rendelkeznek internethozzáféréssel, vagyis akár innen is szerezhetnék értesüléseiket (ahogy az a 2010-es években már egyébként is jellemző volt). A regény kevésbé hangsúlyozott anakronisztikus mozzanataként azonban a város lakossága megrekedt valahol a 19–20. század fordulóján, és maguk a megjelenített sajtóviszonyok is ezt a korszakot idézik fel. A történet elején kiderül, hogy a városban egy-egy kormánypárti és ellenzéki napilap, illetve egy-egy kormánypárti és ellenzéki televíziócsatorna működik, amelyeknek a szerkesztői bejáratosak a helyi elit legszűkebb köreibbe. A 21. század magyarországi médiaviszonyainak ismeretében ez eleve nehezen összeegyeztethető a ténnyel. A vidéki városok lakossága önmagában jó ideje nem képes eltartani független – tehát nem a helyi önkormányzat, egy multinacionális médiavállalat vagy egy kormányközeli „alapítvány” által kiadott – sajtóorgániumot, egyszerre négyet pedig még kevésbé. A vidéki sajtó legkésőbb a múlt század első felében megszűnt független hatalmi ágként működni, a *Báró Wenckheimben* ábrázolt viszonyok tehát egyértelmű elmozdulást jelentenek a realitástól. A *magyarokhoz* című fejezetben részletesen bemutatott névtelen újságcikk kapcsán pedig kiderül, hogy az említett írást az ellenzéki főszerkesztő a lap „esti kiadásában”²⁰ szeretné publikálni. Napi két kiadással rendelkező nyomtatott lap az 1990-es évek óta nem létezik Magyarországon, de ez a kiadási gyakorlat valójában a múlt századelő óta nem jellemző nálunk – főleg nem a vidéki kisvárosokban.

A „mai vidéki Magyarország” bemutatásához tehát az 1945 előtti Magyarország asszociációi társulnak a regényben, ezt pedig egyéb utalások is erősítik. A báróval például a „megyei főispán” szeretne találkozni megérkezése után,²¹ de azt is megtudjuk, hogy a városnak „főlovásza” van, akárcsak az uradalmi birtokoknak a feudalizmus korában.²² A polgármester az újságírókhoz intézett szónoklatában „birtok”-ként beszél a városról, amelynek a hazatérő báró a teljhatalmú ura: „ez lehet, hogy szokatlanul hangzik önöknek, akik az úgynevezett „demokráciához” vannak szokva, de vegyék tudomásul, hogy mától fogva itt ő [ti a báró] az úr, [...] ez itt kérem, a magasságos egeknek hála, nem „demokrácia” többé, ez ettől fogva, és széles mozdulatot írt le a kezével, [...] *birtok*, aminek oly sok évtized után, törölgette meg verejtékező feje búbját még egyszer a tenyerével, az ura végre megérkezett.”²³

A kissé ütődöttnek tűnő báró csalódást okoz az életük helyrehozására önmaguktól képtelen helyieknek, aminek következtében végleg feltartóztat-hatatlaná válik a város pusztulása. A regényszereplők, akiknek a tudatát a narráció ábrázolja, azonosak abban, hogy egyaránt képtelenek az ön-
50 gondoskodásra, mélységesen tekintélytisztelők, demokratikus jogai-
kat pedig önként feláldoznak bármilyen esetleges anyagi előny érdekében. Mind erkölcsileg, mind szellemileg megérették tehát a pusztulásra.

A *Báró Wenckheim hazatér* által sugallt kép a „mai vidéki Magyarországról” a fentiekben bemutatott anakronisztikus világábrázoláson alapszik. Ennek a szemléletmódnak a gyökerei a 2010 utáni Magyarország és a Horthy-korszak közötti, a magyar sajtóban nagy karriert befutott analógiateremtési kísérletek környékén keresendők. „Szociográfiai hitelesség” tekintetében azonban mindez erősen megkérdőjelezhető: a regény által reprezentált emberkép nem lép túl az említett sajtóközhely általánosító ítéletén. Az elbeszélte világ logikáján belül maradvával ezzel nem is lenne probléma, a fentiekben bemutatott nagy számú referenciális utalás azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy Krasznahorkai szatírja egy napjaink közéletéből – azaz a „való világból” – vett, a valóságot erősen leegyszerűsítő gondolati panelből építkezik. A regényvilág értékviszonyainak szándékolt homályossága pedig nem ad fogódzót az olvasónak annak eldöntésére, hogy mindezt mennyire érdemes komolyan vennie.

¹ Vö. RADNÓTI Sándor, *Apocalypsis cum figuris*, revizoronline.com, 2021. március 8. <https://revizoronline.com/hu/cikk/8925/krasznahorkai-laszlo-herscht-07769-florian-herscht-bach-regenye/>

² Néhány – általam jellemzőnek tartott – példa a regény fogadtatására (a fent idézett kritika mellett): MARGÓCSY István, *A Krasznahorkai-jelenség*, Élet és Irodalom, 2021. április 16., 21.; KÖRÖSZTÖS Gergő, *Bent szürke, kint nevet*, *litera.hu*, 2021. március 6. <https://litera.hu/magazin/kritika/bent-szurke-kint-nevet.html>; BÁRÁNY Tibor, *A regény: hiba*, *Műút*, 2021/2, 71–73; NEMES Z. Márió, „Sodoma és Gomora ehhez képest egy nuku”, *Műút*, 2021/2, 74–79; SZALAY Zoltán, *A hihetetlen angyal*, *dunszt.sk*, 2021. március 17. <https://dunszt.sk/2021/03/17/a-hihetetlen-angyal/>

³ Bár az Élet és Irodalomban nemrég közölt szemelvénygyűjtemény alapján kockázatos lenne általános következtetéseket levonni, a német kritikákból kiválasztott részletek a magyarországinál jóval kedvezőbb képet adnak a *Herscht 07769* ottani recepcójáról. Vö. *A kis dolgok nagy elbeszélője: Válogatás Krasznahorkai László Herscht 07769 című könyvének német nyelvű recenzióiból*, vál., ford. JENEI-FORRAY Norma Mária, Élet és Irodalom, 2022. február 25., 21. Mindez nagyon izgalmasan cseng össze Nemes Z. Márió kritikájának – Balassa Péter *A hang és a látvány. Miért olvassák a németek a magyarokat?* című esszéjéből kiinduló – gondolatmenetével. Vö. NEMES Z., *i. m.*

⁴ *Uo.*, 75.

⁵ A leghangúlyosabban: SIPOS Balázs, *A történelem angyalaiért*, Jelenkor, 2017/7–8, 897–903.

⁶ Például: „megérkezett a taxi, s ő bement a címre, és elindultak a Béke sugárúton a Németváros felé, majd amint bekanyarodtak a Jókai utcára, majd továbbhaladtak volna a Scherer Ferenc út alacsony háza között, egyszer csak épp ott, ahol a Jókai a Schererbe megy át, ott állt oldalt az eltűnt útitárs a vonatról [...]” (KRASZNAHORKAI László, *Báró Wenckheim hazatér*, Bp., Magvető, 2016, 241.); „egy néma jármű érkezett meg a Sinka utca 23. alá [...]” (*Uo.*, 254.).

⁷ „[A] vezér nem mondott többet, csak magához intette Joegyereket, valamit megbeszélt vele, aztán csak úgy csöndesen iszogatótt, és felnézett a tévére a sarokban, épp a Valóvilág kettes ment [...]” (Uo., 228).

⁸ Uo., 110–111.

⁹ Uo., 159.

¹⁰ Uo., 402.

¹¹ Uo., 133.

¹² Uo., 134.

¹³ Uo., 342.

¹⁴ Uo., 405–410.

¹⁵ Kivételként említendő: MAKAI Máté, *Elvéteni az időt*, Alföld, 2017/2, 136–141.

¹⁶ BÁRÁNY Tibor, KÁROLYI Csaba, RÁCZ Péter, ZELEI Dávid, *ÉS-kvartett: Krasznahorkai László Báró Wenckheim hazatér című regényéről*, Élet és Irodalom, 2017. május 5., 21. (Bárány Tibor megjegyzése)

¹⁷ KRASZNAHORKAI, *i. m.*, 57.

¹⁸ Uo., 123.

¹⁹ THIMÁR Attila, *Krasznahorkai László: Báró Wenckheim hazatér*, Kortárs, 2017/9, 90.

²⁰ KRASZNAHORKAI, *i. m.*, 422.

²¹ Uo., 329.

²² Uo., 197.

²³ Uo., 233. (Kiemelés az eredetiben.)

A FÜRDŐHELY

A fürdőhelyen lihegve hullámszik a tömeg
Tarkán-barnán Ízléstelen hangokkal Szagokkal
Igénytelen évadok Átmeneti hiányok
Oldódó biztosítékok egyre szétcsöpögnek
Férfikora aranyával vonta be a fürdő
sötét medréhez levezető lépcsőket Onnan
könnyű léptek még sokáig Az árvaság felé

Könnyű léptek az árvaház felé még sokáig
Onnan a sötét medréhez levezető lépcsők
melyek a férfikor aranyával vonódtak át
Igénytelen évadok elmeneti hiánya
olvadó biztosítékként csöpög szerteszéjjel
Tarkán-barkán hullámszik a tömeg Ízléstelen
ahogy lihegve tárja szemérmét a fürdőhely

REGGEL

Vonulnak akár a hangyák és tűnnek el tömény
rendezetlen sorokban hideg peremvárosi
vonatok ásító ingázói a Keleti
feneketlen gyomrában Majd fényre érnek máshol
előzönlük a kétszínű metropolisz éhes
tereit Utazni fog Csak a jövőjükben tud
megfogalmazódni az elmenése Így indul

Így indul Megfogalmazódik az elmenése
Csak jövő-menésükben tud utazni Kétszínű
metropolisz éhes terein álom ér fényre
A Keleti feneketlen gyomrában ásító
vonatok ingázó peremvárosi hideg A
rendezetlen sorokban holnaptalan emberek
Vonulnak akár a hangyák S éppen úgy tűnnek el

H_RM_SZ HOLDJA

Kifeszítem az eget. Nyomokat keresek rajta,
fekete, de olvasható jeleket. Maga H_rm_sz
hagyta őket, a Merkúr ura, aki úton útfélre
vezérel, aki ennyi beszédre késztet.
Kezében talált tárgyak, kitalált állatok.
Elcseréli a teknőspáncélt, messzebb sétál
az éjszakába. Rajta játszom, behallatszik
a szél és a zene, amit az égítestek mozgásából
alkottak, kottává fordították, másik nyelvre
át, a fonákjára. H_rm_sz nyelvi tartozéka
az éjnek. Amikor távolodik, mondatvégi
pont lesz a teste. Ha ismét erre jár,
megkérdzem, be lehet-e zárni a jelekbe
egész életeket. Hogy aki így tesz, kiírhatja-e
a vágyak tarackgyökérzetét, megtalálja-e
egy történet vízfolyását, tud-e látni maga felé.

BAL KÉZ FELŐL

55

Macskát hívogatok az úttest közepén,
szeme két isteni szem, felém fordul,
kezem alá fekszik a fekete.
Könnyműen kínálja a zsigereit,
ahogy én sosem tenném.

A kéz nagyobb árnyékot vet,
mint egy kóbor macska.
Elfutnak az érintés előtt
az éjszaka szelídítetlen állatai,
árnyékomban találkozom velük,
felvághatnám a védtelenek hasát,
ahogy engem vágtak ki egy hasból,
védtelenül.

Ha érzik az emberi elme túlerejét,
a józan macskák nagy ívben menekülnek,
de nem menekülnek az anyák,
nem menekülhetnek.

Könnyműen állok az úttesten,
műtéti fényben,
reflektorszemek látnak.

A test maga a tervszerűség,
Istennek nevezik, ő alkotta az édeni
lényeket, kezében Évák, állatok, szikék,
de nem ő nyitotta fel a szemem,
hogy meglássam a véletlent,
ahogy az úton fekete macska
képében, ösztönösen átszalad.

56 VILLANY, BOROTVÁVAL

A házba napokon belül bekötik az áramot.
Elfelejtettem az érintkezések módját.
Nem aknamező, de mocsár vár az utca elején,
át kell vágnom rajta, hogy odaérjek a konkrét házhoz,
aminek nincs jelentése, csak helyrajzi száma.
Akárhova lépek, lehet a süllyedés kezdete,
érzelmi belvíz. Nincs mit felgyújtanom.

Ha váratlanul kapcsolnak villanyt,
mintha borotvapengével vágnák
át a szemgolyómat, elé kapom a kezem,
de még ez is jobb, mint a nap,
az égi fényből nem kérek,
inkább eltűnök a Mindent látó előtt,
inkább az áram és a lámpák.

A körtéket év végén hozzák meg,
dobozokban és hungarocellel védve.
Kemény fényeket kértem, nem teljes napsütést,
amire felkészülni sem lehet.

A fürdő kupolaszerű boltíve,
mint egy középkori templom,
néma csarnok a kapu mögött.
Kopott padlózatok, nyirkos falak,
termek és medencék maradványai,
derengő fény a földalatti folyosón,
betonkádak, vaskampók,
láncok, fémcsigák,
kőcsatornák nedves dohszaga.

Egyedül vagy, mint a vékony,
csontos nyírfa árnyéka,
hattyú egy kojot labirintusában,
fáradt párduc, egy kelet kiotói állatkertben,
lassan guruló, rozsdás vasgolyó.

Előtted foszforeszkálnak a pocsolják,
ahogy egy leeresztett,
üres medencében egyensúlyozol,
gyertyalánggal, egyik faltól a másikig.

58 SZAMARAK

Az ártérben térdig sárban lépkedek,
zihál a híd a fekete víz felett.
Hőforrásban főtt tojásban madárembrió,
toll és csontdarabkák.
Fejüket rángató, szürke szamarak
elnehezült patái dobognak
az oltott mész szagú szélben.
Hajladozó ikerfák
kopott, kátrányszín törzsei.
A bordák között rozsdás bádogkereszt.

EGY FAUN REGGELE

Kel fel a nap, a falu böffen, ébredez,
kiapadhatatlan mondja,
amit lát, hall, érezni vél, s mert
üres, semmire sincs gondja,

Tomaji Attila 59

gátlástalan kiárad, elnyeli a tétovát,
friss célokkal tele zsúfolt
élete egykedvű s könyörtelen, mint
sima szájon elkent rúzsolt.

Hallgatózom. Az iszap alja télen
is forró, mindent befogad,
a barna nadály gondtalan élőködik a
mellékvízen, majd elrohad.

Redőtlen ég alatt, a keskeny völgyben
most tél van és csend és hó,
halál nincs, csak ha majd kimondom,
s a krédó itt csupán félszó.

Lennék inkább földbe ásott faun,
aki érintetlen állhat ott,
élhetnék úgy is, amint némák
a magányos éhes állatok,

horzsolás lennék, átgondolt katasztrófa,
szívig érő káromlás,
mederbe fúlt víz régi hold alatt, ilyesmi,
mikor mi, majd máskor más.

Repedt dobhártyán át hallhatnád úgy
a szavakat, ahogyan én,
levált retinán át láthatnád olyannak
ezt a korszakot, ahogy én,

mert tört kép lettem, repetitív sóhaj,
már részegen se józan,
maradok itt, s örvénylek a parton, mint Föld
körül a sérült ózon –

Borbély Szilárd műveivel kapcsolatban számos recenzió és tanulmány született,¹ ezzel együtt Száz Pál „*Haszid vérző Kisjézuska*” című, *Kultúraköziség és szövegköziség Borbély Szilárd műveiben* alcímű könyve az első átfogó ér-

60 Murza Tímea

KULTÚRÁK ÉS SZÖVEGEK KÖZÖTT

Száz Pál: „*Haszid vérző
Kisjézuska*”. *Kultúraköziség
és szövegköziség Borbély*

Szilárd műveiben

telmezés a 2014-ben elhunyt költő életművéről. A szerző azonban nem monográfiának szánta a kötetet, munkájában a „hagyományozódás folyamatait, valamint azok szövegképző és struktúraalkotó erejét” (9) térképezi fel, elsősorban a *Halotti Pompa*, a *Míg alszik szívünk Jézuskája* és a *Szól a kakas már* című művekben.

A könyv két nagyobb egységre tagolódik.

Az első a *Poétikai fordulat Borbély Szilárd életművében: Stratégiák* címet viseli: Száz Pál abból a gondolatból indul ki, hogy Borbély művészetében paradigmaváltás történt a *Halotti Pompa* című kötettel,² hiszen a nyelv radikális átalakítása megy benne végbe, továbbá az író által korábban használt szövegköziség és a vendégszövegek alkalmazása is más funkciót és módot kap. Közelebbről szemlélve a következő szempontok mentén lát radikális újrarendeződést: önreferencialitás, identitáskonstrukciók, regionalitás, szociokulturális kontextus, hagyomány és a messiás-motívumok használata. Ezek a pontok valójában összefüggenek, ez több helyen is világossá válik a szövegelemzések továbbgondolása révén. (Csak hogy egy példát említsek: a kötetben röviden – főként a benne megjelenő Messiás-alak kapcsán – elemzett *Nincstelének* autobiografikus olvasatai egyáltalán nem függetlenek az identitáskonstrukció és a regionalitás kérdéseitől, hiszen a kötet fikciós terében egy a román–magyar–ukrán hármashatár közelében található falu jelenik meg, és a peremidentitás élménye is megfogalmazódik benne. Ahogy Borbély Szilárd *Egy elveszett nyelv* című esszéjéből is megtudhatjuk, ezek az tapasztalatok az ő életútjától sem álltak távol).³ Száz Pál igyekszik felfedni azt a rendkívül gazdag hipertextuális hálót, amit a Borbély-művek megnyitnak: az elemzett művek pedig nemcsak irodalmi szövegekkel állnak szoros kapcsolatban, hanem az azok mögött meghúzódó – többnyire zsidó-keresztény – hagyománnyal is. A szerző a kötetbemutatón azonban kiemelte, hogy „a Borbély-szövegekben megjelenő zsidó identitáskonstrukció minden esetben szövegekből indul ki, és szövegekben teljeseedik ki”.⁴

Ahhoz, hogy ennek a bizonyos hálónak a szálait fel lehessen fejteni, Száz Pál először bevezeti elemzéseinek elméleti hátterét. Két, látszólag különböző nézőpontot alkalmaz: Gérard Genette transtextualitáshoz köthető gondolatait, illetve Homi K. Bhabha posztkoloniális elméleteit. Előbbiek felhasználását így indokolja: „Gérard Genette transtextualitás-elmélete nemcsak szemléletmódjával, de kidolgozottságával is olyan taxonómiát és apparátust nyújt, amely leírhatóvá teszi a borbélyi poétikára olyannyira jellemző, finom és gyakran kibogozhatatlanul bonyolult szövegközi viszonyokat.” (9.) Ezzel szorosan összekapcsolódik a másik elméleti irány alkalmazása is: „Borbély különös zsidókeresztény világot felépítő művei olyan textusokat eredményeznek, amelyek a posztkoloniális szövegeket is jellemzik. [...] Az elemzés során világossá válhat a borbélyi szöveguniverzum létmódja, mely a különböző kultúrkörök hagyományaihoz vezető szövegközi kapcsolatok kiépítésének köszönhetően a hibriditással, a jelek kulturális ambivalenciájával jellemezhető, a hagyomány felhasznált elemei pedig gyakran a másik kultúra mimikrijében jelennek meg.” (10.) Száz meggyőzően alkalmazza a két eltérő elméleti irányzat „olvasási módszereit”, melyek szépen kiegészítik egymást könyvében. A „*Haszid vérző Kisjézuska*” írásait legfőképpen ez a kettős elméleti bázis köti össze. Ezzel együtt a különböző fejezetek gyakran inkább különálló tanulmányoknak hatnak, mintsem egy egységes szövegekörpusz részeinek, ezt az érzést erősíti, hogy a lábjegyzetelés minden szövegnél újraindul, és ennek következményeként ismétlődő hivatkozásokat is találhatunk. Azonban ennek a szerkesztési módnak is megvan az előnye: az olvasó egymástól függetlenül is olvashatja az írásokat, melyekben az elméleti háttérre történő utalások is vissza-visszatérnek, így ez sem akadályozza a megértést.

A „*Szó Halála az Olvasás*”. *Transtextualitás Borbély Szilárd három művében* című alfejezetben ismerteti a szerző az említett elméleti keretet. Az összes fejezet közül ez a legnehezebben olvasható,⁵ hiszen a genette-i terminológia akkurátus kifejtésével találkozunk. Viszont ez a megalapozás szükséges ahhoz, hogy az olvasó vissza tudjon nyúlni az itt bevezetett fogalmakhoz az olvasás során, ha például összevarodna a különböző -textus utótagú szakszavakban. Száz már ebben a fejezetben is konkrét példákat hoz az egyes jelenségekre, mintegy előrevetítve a későbbi szövegelemzéseket: például katalógusszerűen összegyűjti a vizsgált művekben megjelenő transtextualitás típusait.

A következő alfejezet a „*Haszid vérző Kisjézuska*”. A *kulturális ambivalencia, a hibriditás és a mimikri olvasati stratégiái* címet viseli, és szorosan összefügg az előző alfejezettel. Ezt igazolja, hogy a hibriditás fogalma összekapcsolódik a transtextualitás különböző típusaival az elemzésekben:

„a para-, archi- és hipertextualitás működését feltérképezve valójában nem jelenthetjük ki, hogy a darab a keresztény Megváltó történetét haszid történetként beszéli el és teatralizálja – ahogy azt sem, hogy a zsidó Megváltó eljövételének haszid történetével teszi ugyanezt evangéliumként. [...]

62 A szöveg ezzel egy olyan harmadik teret képez meg, mely a hagyományok közti átjárás, a kölcsönös tolerancia, az affirmáció fokozásán keresztül a végtelen szemiózissal szembesíti az értelmezés szabadságát” – fogalmaz például Száz Pál a *Míg alszik szívünk Jézuskájával* kapcsolatban (109).

A könyv második nagy fejezetét (*Borbély Szilárd művei: Olvasatok*) a műelemzések töltik ki: a *Halotti Pompa* összevetése a *Tintinnabulum Tripudiantiummal*, a *Míg alszik szívünk Jézuskája* elemzése, a messiásmotívum vizsgálata Borbély Szilárd műveiben, a *Szól a kakas már* analízise és a *Haszid Szekvenciák* teremtésmotívumainak vizsgálata a zsidó hagyomány tükrében. Az elemzésekben közös, hogy reflektálnak a művek zsidó-keresztény hagyományhoz való viszonyára, és ezzel összefonódva tematizálják a Borbély-szövegek különleges időfelfogását is. Továbbá az intratextuális kapcsolatokra is fény derül, így például a *Halotti Pompa* és a *Míg alszik szívünk Jézuskája* közötti összefüggésekre. Véleményem szerint a bricolage-szerűség feltárása az egyik legizgalmasabb vonulata az ebben a fejezetben olvasható szövegeknek. Például a *Karácsonyi Szekvenciák* következő sorait: „Amikor a három király, / három vérpiros rózsa. / Három hervadt liliomszál / bekopog az istállóba” a következőképpen elemzi a szerző: „A vörös [»vérpiros«] rózsa és a fehér liliom a keresztény hagyományban Krisztus jelképeiként már az ókeresztény korban a tiszta szüzességet, erényességet és a keresztrefeszítés áldozatát jelképezte. Később a mariológiában a *hortus conclusus* szimbolikájához kapcsolódtak. [...] E szimbólumok áthelyezése a bricolage elve alapján jelentésbővülést eredményez, hiszen a versben szövegszerűen, alakként nem szereplő Mária fájdalmát palimpszesztusként írja a vers »mögé«.” (192.) A messiásmotívum vizsgálatokor szintén szembevetendő a Borbély-szövegek hagyomány(oka)t felforgató jellege: „A *Nagyheti Szekvenciák* Jézus-alakjának hipertextuális olvasatához például nélkülözhetetlenek a zsidó hagyomány messianisztikus szövegei, míg a *Haszid Szekvenciák* kettős kulturális kontextusában a krisztológia és a messianizmus összefonódik, s gyakran olvasói skizofréniát okoz.” (221.)

Mindent összevetve elmondható, hogy Száz Pál kötete, mely doktori kutatásához kapcsolódik, elképesztő mennyiségű filológiai és értelmezői munkáról árulkodik. Már az intertextusok felfejtése is nagy odafigyelést kíván, azonban Száz a mögöttük meghúzódó hagyományba is beleolvasta magát: különösen lebilincselő – és azt gondolom, egyedülálló is –, amit például a haszid irodalom és hagyomány kapcsán ismertetett könyve lapjain.

Krupp József mutatott rá, hogy a kulturális háttér feltárása nagyon fontos részét képezi a kötetnek,⁶ ez azonban néha a visszájára fordul. A *Szól a kakas már* elemzésekor mintha a háttér kerülne előtérbe, hiszen csak a szöveg második fele tartalmazza a konkrét Borbély-dráma elemzését. Száz Pál azonban a könyv többi fejezetében, alfejezetében jó érzékkel találja meg az egyensúlyt a Borbély-művek és az általuk játékba hozott szövegek, hagyományok, kultúrák ismertetésekor.

Száz Pál kötete kivételes munka, amely támasza lehet a további Borbély-kutatásoknak. Ahogy a szerző a *Halotti Pompa* című kötetet paradigmaváltónak látja, úgy saját értelmezése is új irányt hozott a Borbély-szövegek elemzésébe. Véleményem szerint egy akkora recepcióval rendelkező életmű esetében, mint Borbély Szilárdé, ez különösen nagy teljesítmény. (*Kijárat, Bp., 2020*)

¹ Lásd Szénási Zoltánnak a *Nincstelenek* befogadástörténetéről szóló összefoglaló tanulmányát, mely 2016-ig veszi számba a jelzett művel kapcsolatos írásokat és azok tendenciáit: SZÉNÁSI Zoltán, „Mi úgy mondjuk”. A *Nincstelenek jelentésrétegei a recepció tükrében*, Irodalmi Szemle, 2017/4, 25–34.

² Pontosabban annak második változatával, a 2006-ban megjelent és a *Haszid Szekvenciákkal* kibővített változattal.

³ BORBÉLY Szilárd, *Egy elveszett nyelv*, Élet és Irodalom, 2013. július 5., 15.

⁴ A kötetbemutató felvétele itt érhető el:

https://www.youtube.com/watch?v=4FTceMm_m8U&fbclid=IwAR1s_lJdWOF9i4LTtM_PMQcII_2r2Sq0gl20yvucYjLUy8U5uLSLrLAmw60&ab_channel=fugabudapest

⁵ Krupp József is rámutatott erre kritikájában: „Az első fejezet nyelve némileg eltér az azt követőkéthől, amennyiben az értekező lényegében mindenhol akkuratúsan, terminussal kiírja, milyen szövegközi viszonyról van éppen szó – ez olykor megterheli a mondatokat.” (KRUPP József, *Beavatás a Borbély-filológiába*, Műút, 2022. január 21.

<https://www.muut.hu/archivum/37879>)

⁶ „Már [...] a harmadik fejezetben is megfigyelhető, hogy Borbély műveiről a hangsúly eltolódik a kulturális háttérükre. Ez fokozottan igaz a második rész negyedik tanulmányára, melyet a fejezet alcíme szerint Száz a *Szól a kakas márnak* szentel.” (Uo.)

Kabai Lóránt új verseskötete kétszeresen is illusztrálja, mit is érthetünk a közérzeti líra kifejezés alatt: a személyes pszichológiai állapot éppúgy állandó témája, mint a közhangulat. Utóbbi esetében persze legalább nagyjából de-

64 Förköli Gábor

LÉTTURISTA

Kabai Lóránt: *Moaré*

(*versek és fotók, 2018–2020*)

ciájukban leginkább fenyegetett csoportokkal azonosul, megint máskor pedig csupán egy azok közül, akiknek maradék életkedvét a kopott, zajos és szürke város maga alá temeti. Közérzeti líra ez abban az értelemben is, hogy a városok – elsősorban Budapest és Pozsony, ahol a költő néhány ösztöndíjas hetet tölthetett – a kötet szereplőivé lépnek elő. Már csak azért is, mivel a könyvben a szerző saját fotóiból összeálló képanyag a szöveggel egyenrangú, és a fényképek főszereplője az urbanus táj. A versek pusztán csak behelyezik a szemlélődő ént ebbe a háttérbe. A Duna-parti séták és töprengések költője, Kántor Péter nemrég örökre elköltözött kedves folyója mellől, és mintha most Kabai lépne a helyébe.

Fotó és szöveg között azonban nemcsak tematikus, hanem ontológiai és poétikai analógiát is felfedezhetünk. Fotózáskor a tárgy és a létrejövő látvány között közvetlen ok-okozati kapcsolat van, amelyet a fény és a rá érzékeny anyag találkozása biztosít. Minden ábrázoló művészet közül ezért talán a fotó a leginkább túlvilági. Ugyanis amikor a halott ember kísértetét árnynak nevezzük, azzal azt állítjuk, hogy a lelket a porhüvely anyagtalán lenyomatoként képzeljük el. Ugyanolyan kapcsolatot feltételezünk tehát köztük, mint a fény és a hordozófelület között. Amikor Kabai fényképein Budapest és Pozsony utcáit látjuk, akkor ezek a városok önmaguk kísérteteinek tűnnek: nehéz elképzelni, hogy bármi funkciója lenne még ezeknek a lepusztult tereknek, ám a dokumentumerejű médium kétségtelenül bizonyítja, hogy egykor léteztek, talán még most is megvannak valahol. Ha a verseket olvassuk, akkor azt látjuk, hogy a lírai én kísértet a saját életében: átutazó, vagy ahogy maga a költő többször is megfogalmazza, turista (*mint egy idegen...; négy hete turista...*).

Sajnos ez az analógia a fényképek és a szövegek gyengeségeiben is tetten érhető. Némi malíciával azt is mondhatnánk, hogy málló vakolatot,

finiálnunk kellene azt a kollektívumot, amelyet a lírai én a maga borongós kedélyvilágával képvisel. Ez az azonban – szerencsére – nem könnyű feladat, mert a versekben megszólaló hang olykor az elégedetlen értelmi-ségi szerepébe helyezkedik, olykor az egziszten-

vigasztalan lépcsőházat fotózni éppolyan hálás feladat, mint biztos íráskészséggel deprimált hangulatokat festeni. A textúra izgalmasan komplex, leköti a tekintetet, és az aforizmagyanús szellemességek, a fásult cinizmus mögé rafináltan elbújtatott fájdalom is precízen rezonál a megfelelően huzalozott olvasóban. Kabai Lóránt fényképei ott tudnak erősek lenni, ahol a vizuális közhelyeket felülírja valamilyen szellemes megoldás, a kép szándékos túlexponálása, egy meglepő szög megtalálása. A versekben Kabai ugyanezt a szókincs és a grammatika határait feszegető kifejezésekkel éri el anélkül, hogy egy pillanatilag is kiüresedettnek vagy nem helyénvalónak éreznék a nyelvi játékokat. Az olyan szavakért találták ki a költészetet, mint a „holtigszülés” (*magyarország kurva...*), és az olyan Tandorihoz méltó neologizmusért, amely ebben a verszárlatban olvasható: „nekem pedig sehogy sem sikerül / egyszerű emberré lennem. csak valószínűtlenedem” (*„nyers sötétet festve...*). Paradoxonokat, értékes jelentéstöbbleteket tömörít a kötet tipográfiája is, például ebben a mondatban, ahol az elvárásainkat keresztülhúzó szó emelkedik ki a környezetéből, hangsúlyozva, hogy nemcsak az emlékezés, hanem a felejtés is kötelességünk néha: „ki fogja mindezt *elfelejteni*” (*koppant egy nagyot...*). Egy másik versben a kurzív a beszédhelyzet perspektíváját bizonytalanítja el; tudni kell hozzá, hogy Kabai egy darabig pultosként kereste a kenyerét – a szerzőt Facebookon követőknek ismerősek lehetnek a *#most_hallottam_a_kocsmában* hashtaggel ellátott abszurd ujjgyakorlatok. A versben annak a csaposnak a szemszögéből látjuk a bár vendégeit, aki maga sem tudja eldönteni, hogy a pult mögött elkülönülő kívülálló vagy maga is résztvevő: „itt állnak a gondolkodásukban megnyomorítottak, tartásukban / megtörték, életükből kisémmizettek szégyenkező sorai; velünk / szemben nyomul az »elit«, morális fogyatékosága, test- és konyhaszaga még a szánkat is befogja” (*egy söröző pultja mögül...*). A hirtelen nézőpontváltás nem csupán az elesettekkel való szolidaritás didaktikus kifejezése, hanem annak a kételynek is, hogy a lírai én megnyugtatóan talán senkihez sem tartozik. (Természetesen a kiemelés mindegyik példánál az eredetiből való.)

Kabai verseskötete visszahelyezi az ironikus idézőjelet, a kurzív betűt, a zárójeles közbevetést költői méltóságába. Érdekes ebből a szempontból még az a két vers, amely az „itthon” és az „otthon” szavak kölcsönösen egymásra utalt jelentéseit cserélik fel Pozsony és Budapest viszonylatában: mindkettő más okból otthonos, és más okból idegen (*pünkösdszűznap, keserű...; ...utolér és találkozom az...*). A Moaréban valahogy ezek a finom jelzések nem tűnnek modorosnak, tényleg segítenek a lírai ének más szemszögéből nézni magára, az olvasónak pedig feltárják, milyen az, amikor a vers visszaolvassa saját szövegét.

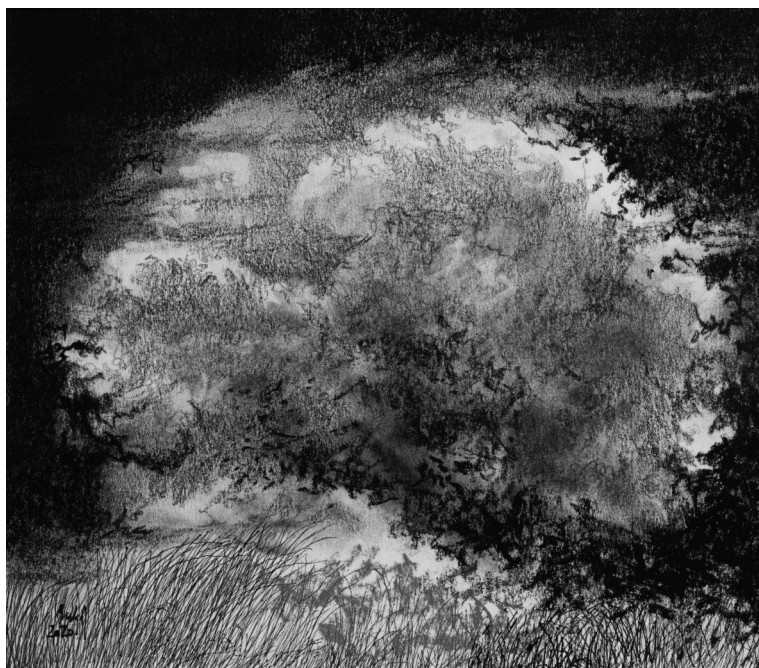
Működik a kis kötet rafinált szerkezete is. Mint ismert, a puha kötésű változaton kívül kemény borítóval, sőt díszdobozban is meg lehetett vásárolni. A *happy few*, akinek ez utóbbi változat jutott, a csomagolásban fűzetlen íveket találhat, így a versek sorrendjét szabadon variálhatja. De a
66 többi változatban is lehetőségünk van ide-oda lapozni a megadott lehetőségek szerint. A szövegek eredetileg kronologikus sorrendben követik egymást – az „itthoni”, budapesti depressziós hétköznapiak után a pozsonyi ösztöndíjhoz kapcsolódó verseket olvashatunk, végül visszatérünk Magyarországra –, ennek a rendnek a szigorúságán viszont sokat enyhít az, hogy a lapszélekre nyomtatott dátumokat Kabai morzejelekkel kódolta. Elsőre feleslegesnek hathat ez a megoldás, de nyilván itt a közvetlenség illúziójának tudatos felfüggesztéséről van szó. Ha van bármilyen „élményanyag” a versek mögött, ahhoz csak kódokon keresztül férhetünk hozzá. (Aki kézbe veszi a könyvet, annak ajánlom, alaposan nézze meg a fülére nyomtatott vonalkódot is. Apró meglepetés vár rá.) A könyv tartalomjegyzéke és a versek mellé írt rövidítések alapján az időrendtől eltérő ciklusokba is rendezhetjük az egyes darabokat. Ezek a címkék – *zsuzsi könyve, anka könyve, családi kör, országház* stb. – segítenek abban is, hogy azonosítsuk a versek magánéleti és közéleti témáit.

Még az ilyen megoldásokkal szemben szkeptikus olvasó is meggyőződhet arról, hogy jóllehet nincsenek egymástól élesen elkülöníthető történet-szálak a könyvben, valahányszor kipróbálunk egy új sorrendet, ugyanannak a lírai folyamatnak más és más oldala tárul fel. Ugyanaz a vers több narratíva része is lehet, sőt előfordul, hogy több cselekményszál kereszteződésében találja magát. Nyilván a legevidensebb, amikor a vers a magánéleti válság és a közállapotok egybeesését demonstrálja, de amilyen megkerülhetetlenek ezek a kiszólások, éppolyan könnyű napirendre is térni felettük. Ugyanilyen egyszerű, de költői szempontból jobban kiaknázott fogás az, amikor a címkézés ugyanazt a párkapcsolati témáról szóló verset több női névhez is hozzárendeli. Ezzel a szerelmi kapcsolatokhoz természetesen az ismétlődés kényszerét, a történetek utólagos értelmezésének megkerülhetetlen sablonosságát, a forгатókönyvek recikálhatóságát társítja. Különös módon az egyik ilyen versnél Kabai lecseréli a kötet addigi homogén poétikáját, és szövege furcsa rigmussá válik, amelyben a lírai én így fogadkozik és átkozódik: „hideg napok, hideg helyek, nem kellett / már senkinek, sötét hetek, sötét nevek, bennetek / nem szeretlek, részeg éjek, részek napok, elegem van, / távozzatok!” (*hideg napok, hideg...*) A dacos újrakezdeni vágyás verse ez, stílusa szándékosan kissé irodalom alatti, inkább a folklórhoz, kántálásokra, rigmusokra emlékeztet. De van benne valami a régi magyar versből is, nekem Rimaynak ezeket a sorait idézte fel: „Udvar s irégy tiszték, tőlem távozzatok, / Ki hozzátok méltó, azzal lakozzatok” (*Sibi canit et Musis – Magának és a*

műsáknak énekel). A gyorsan pattogó rímek mindenesetre egyfajta mágiikus nyelvszemlélethez kapcsolják a verset: amit kimondunk, az úgy is lesz – a szöveg margóján feltüntetett két női név ennek a hiedelemnek a tarthatatlanságát, a nevekhez kapcsolt remények hiábavalóságát jelzik.

Sok ilyen apróságot említhetnénk még, amelyek amellettszól- 67
nak, hogy olyan költővel van dolgunk, aki tisztában van az elégikus beszédmód lehetőségeivel és korlátaival. Örömteli az is, hogy ma még lehet kiadót találni az ilyen öntörvényű koncepció megvalósításához. Mindez talán nem elég ahhoz, hogy a könyv különösebb meglepetést okozzon a Kabai-költészet ismerőinek, de arra igen, hogy érdemes legyen végigkutatni azokért a kiemelkedő helyekért, ahol a leginkább megmutatkozik ennek a nyelvi és vizuális programnak a kompromisszummentessége és bátorsága. (*Joshua Könyvek, Bp., 2021*)

Új Forrás 2022/5 – Farköli Gábor: Létunista
Kabai Lóránt: Moore (versek és fotók, 2018–2020)

Kezdetben vala az Ige – olvashatjuk János evangéliumában; mégis voltak, akik úgy tartották, hogy a (még) teremtetlen világ határain innen és túl *mindenekelőtt* Khaosz, a sötéten tátongó úr, az elemi vákuum uralkodott a

68 András Tamara

SZABAD SZEMMEL LÁTHATATLAN

Katona Ágota: *Kezdetben,
mégis vihar*

vele egynemű, rendezetlen őanyag felett. Katona Ágota első kötetének kiinduló- vagy középpontját e *mégis*-mozzanat jelöli ki. A versekben felvonultatott valóságalelemek viszonyrendszerét így a zsidó-keresztény hagyományba ágyazott logocentrikus világkép, vala-

mint a görög istenségek antik eredetmítoszához köthető „eretnek” szemléletmód kölcsönhatása szervezi. Mintha a nyelv teremtő erejéből táplálkozó, írás- és szövegközpontú kulturális alapokon nyugvó szellemiség valamely szférájában afféle zűrzavar támadna, amely a kaosztól már kiszületett (világ)rendben olykor a természet teljhatalmát szemléltető viharokon keresztül nyilatkoztatja ki önmagát. Ekképpen veselkedhetnénk neki – elsődleges asszociációs csapásirányaink feltérképezésével-lekövetésével – a hiányos szerkezetű, agrammatikus cím némileg egydimenziós dekódolásának. Az eredetileg *Vadon* munkacímet viselő kötet versnyelvének eme koncentrátuma (*Kezdetben, mégis vihar*) azonban korántsem kívánja a szövegek kizárólagos keretrendszereként meghatározni a jelentésorientált, fogalmakba foglalható reáliák, valamint a kifürkészhetetlen, öntörvényű őstermészet ambivalens kapcsolatának közhelyszerű toposzát.

A címbe *mégis* kötőszó által sejtetett, enigmatikus ellentmondás olyan feladvány elé állíthatja a befogadót, amely aligha fejthető meg az imént felvillantott értelmezési kísérletkezdeménnyel. „Az interpretációs lehetőségeket nem szeretném szorosan kijelölni, nincs becsomagolt üzenet, inkább a látásmód dominál. [...] Az atmoszférateremtés fontos eleme a szövegeknek, segíti az asszociációk beindulását.”; „A címek akár egy mondattá is ki lehet egészíteni, a töredékesség, a kítakarás játékba hívja az olvasót. [...] Számomra is fontos, hogy legyen mozgástér a szövegekben, persze néha írok olyat, amire ez kevésbé igaz, de vigyázok, hogy maradjon benne egy kis anomália, akárcsak a kollázsokban” – nyilatkozta a szerző egy (a Tiszatáj online felületén közölt) interjúban. Az összehasonlítás alapjául szolgáló, általa összeollózott képek az adott versek kezdősoraival egybevágó címelekkel ellátott ciklusokat (*SZÚZFÖLD, az ártatlanság rokona; SZARVAS közelít, havonta; ÉJFÉL a tóban; HATÁR MENTI ÚT, tévedtem*) választják el egymástól. Amint a képlékeny

mondatba foglalható kötet cím, úgy az inkább illusztrációként, mintsem önálló képzőművészeti alkotásokként értelmezendő szürkeárnyalatos kollázsok említett rendellenességét is a (fókuszpontba állított objektumokat környező) közegek kitakarásán alapuló technika biztosítja.

A műfajra jellemző komplementerlogika helyett egyfajta absztrakciós látásmódot tükröző alkotások vizuális erőterének központi képelemeit ugyanis egytől egyig homogén, árnyékszerű korongok és körívek zárják a maguk monokróm mikrovilágába. A kiemelt alakok és organizmusok, illetve a hozzájuk társított attribútumok *mibenlétét* meghatározó koordináták hiánya vagy instabilitása (a teljesség igénye nélkül megkonstruált kötet címhez hasonlóan) az egységes, kristályszerkezetű képalkotásról való lemondásról tanúskodik. A versszövegek pedig nemcsak a kötetet tagoló kompozíciók geometriájára, de a rész–egész, fény–árnyék, rend–káosz, én–nem én stb. kölcsönhatás–mechanizmusából levezethető mentális mintázatok kollázsszerűségére is reflektálnak: „Amiről tudok, az már a részem, / legyen akár hús vagy gyöngy. // Tanulok úgy beszélni, hogy / széthasítsam az ép szövetet. / Megzavarom a képkockákat. / Fénytelen arcú vértanú áll / a hírek között, telihold / takarja. A bordakosárban / teljes a napfogyatkozás.” (*Az érzékek éjszakája*); „Nézem az arcod, sosem / leszek a tartozéka. A rét körében, / az utak körében egyetlen várost / nézel, kihulló alkatrésze vagy.” (*Éjszaka-szok*); „Legyen a felékszervezettek / találkozása ez a kör.” (*Védőkör*)

A (kép)olvasó szabad asszociációira hagyatkozó kollázsok (valamint az egymástól többé-kevésbé idegennek tetsző komponensekből építkező versek) formanyelvének fundamentumaként azonosítható diverzitásban állandó tényezőkként vannak jelen az árnyékos, átláthatatlan zónák. A centrális alak(zat)okat közrezáró *vakfoltok* pedig – némileg paradox módon – mintha egyetlen, a kötet egészében kardinális szerepet kapó, sőt, a poétikai pozíció alapját képező, ám *szabad szemmel* láthatatlan atmoszférához (esetleg egyfajta tudattalan tartományhoz) tartoznának. A Katona-féle költészet ezen mögöttes miliőjébe a Térey János fordításában idézett *Szturnuszi költemények*ből kölcsönzött Verlaine-móttó vezet be: „...pontról pontra rég megvonták útjukat / vad logika szerint, rossz Befolyás alatt.” A versvilág egyik legdominánsabb dimenziója ennek megfelelően a vak, személytelen, egyszerre pusztító és öntudatlan, ezért voltaképpen vértlen erőhatásokkal szembeni tehetetlenség (többnyire egészen tárgyilagosan megközelített) tragikumában érhető tetten. „A szállókések / kiszolgáltatnak a négy / elemnek.” (*SZÜZFÖLD, az ártatlanság rokona*); „Salak halmozódik. Mennyivel / magasabb nálam a meghatározatlan / anyag, a szemétnék túl puha / holtföld. Felette egyirányú vihar, / túlfeszültség, felhőtornyok / a patkányok színében.” (*Szürkezőna*)

A kötet visszatérő kulcselemei, motívumhálózatának csomópontjai és szövegszervező szimbólumai a (természeti törvényszerűségek brutalitásáról való tudásból táplálkozó) szaturnuszi attitűdön keresztül egy, az egész kötet dinamikáját, hangoltságát és modalitását meghatározó, melankolikus 70 megszólalásmódot hoznak létre. „A Szaturnusz-motívum, amire a mottó utal, az önpusztító, lelkibeteg szerző közhelyét idézi fel (és a reformáció vallásaiban meghatározó nézetet, a predesztinációt). Ez a közhely szinte nevetségessé vált, az emberiség kollektív emlékezetéből viszont nem lehet eltüntetni, ahogyan azt az embertípust sem, amelyiket foglalkoztatja az árnyék” – olvashatjuk a fentebb már idézett interjúban. A *Kezdetben, mégis vihar* versbeszélője valóban a (kötetcímből végül kiiktatott, de változatlanul a szövegek hangsúlyos hívószavaként ható) *vadon* változtathatatlan természetébe való alászállásra vállalkozik. Akár a lírai alany viharvert mikrokozmoszába, akár a kulturális és „ökoszisztematikus” létromlás territóriumának tekinthető *makrokóoszba* kalauzol el bennünket Katona, ugyanoda lyukadunk ki. Az eleve elrendeltnek, így végső soron időtlennek tetsző események színhelyein járva egy beláthatatlan birodalomban bolyongunk – „Túl / az ábrázolás határain, ahová nem jut el a fény.” (*Zöldhatárvonal*)

Az említett „fekete lyukakból” nyíló *árnyékvilág* eme vadonját többek között egy barlangrajzból kilépő élőlény, a Nuda Veritas, Platón, valamint bizonyos – transzcendens talapzaton álló, ám a megfelelően irányított tekintettel elő-előhívható – védőszentek és lélekvezetők népesítik be: „Aki erősen néz a felszín alá, lányává fogadja / a fogalmak között utazó Hermész.” (*Hermész, egyensúly*); „Ha senki nem néz fel, / megjelenik a tetők és a zenit közötti / térben Mária, aranyszegélyű vörös / ruhában, ahogy égi királynővé teszi / egy királyokra méretezett korona.” (*Fél kilométer Mária*) A szövegekben inkább magánmitológémmákként, mintsem kulturális kódokként érvényesülő entitások mégsem igazán képesek autentikus aurát létrehozni a javarészt (ha nem is mindig énközpontú, de meglehetősen intim) impressziókból táplálkozó, olykor kifejezetten kaotikusnak tetsző képzettársításokban gazdag szövegvilágban.

Az „elsőkötetes” generáció költői köznyelvét mindinkább meghatározó, gyakran képzavaros, magyartalan – bravúrosnak tetsző, ám végső soron tartalmatlannak bizonyuló – formulák jelen vannak a *Kezdetben, mégis vihar* egyes verseiben is: „Viharzik a nyílt hangok / tisztátalansága, mellérendelő / viszonyban egy elhanyagolt / templommal, az éden elemeivel.” (*HATÁR menti út, tévedtem*); „A hivatalos nyelv, amit velem szemben használsz, / mint megkerülni egy tavat.” (*Magánlevél*); „Szakadoznak az érintések, / az üzenet a mennyei Jeruzsálemről. / Fala sárgaréz, átlátszatlan üveg, / ígéretés.” (*Épületmag*) E stilisztikai malőrök ugyan nem egy tudatos nyelvromboló szándékról, inkább bizonyos „rossz beidegződésekkel”

szemben tanúsított toleranciáról árulkodnak, az anorganikus vagy mesterkélte megoldások mindenestre hátráltatják Katona unikális poétikai attitűdjének kibontakozását.

A kötet sajátos esztétikai ereje a letisztultabb, már-már aforizmatikus szövegrészekben összpontosul: a *Szürkezónából* kihallatszik az „egyetlennek hangzó parancs. Hozzám / ér, nem nekem szól, de belém hatol. [...] A társtól megfosztott agy / beszél így, hangok illúzióját kelti / a sejtosztódás idejéből, a nemek / kialakulása előtti napokból.” A „névtelen, mégis nyelvi régiók” felett vihar készülődik. A nagy szemekben zuhogó eső arcunkba csap, s lassan elmossa vonásainkat. Mire ruhánk és bőrünk egyformán átázik, egyszerre a *Felesleges Delphoi* romjai között találjuk magunkat. Emlékeink immár arra irányulnak, ami még előttünk van: „Az érzéletekben olvasók / képesek felismerni a hangok / nélküli beszédet, értik / a tükör nélküli képet, / mely a jóslat maga.” A *Hullámtérben* vihar utáni csend honol... (*Fiatal Írók Szövetsége, Bp., 2021*)

Új Forrás 2022/5 – Andriás Tamara: Szabad szemmel láthatatlan – Katona Ágota: *Kezdetben, mégis vihar*

(HA TŰZ ŪT KI A LAKÁSBAN, OLTANI KELL)

Most pedig hozzá kell látnom anyai nagybátyám rövid életrajzához. Ő volt a

72 Mohai V. Lajos

ÉLETEK FEKETE KERETBEN

kisebbik testvér; a világrajövetelét annak köszönhetette, hogy a Nagyanyám, röviddel a harmadik szülése után, elveszített egy fiúgyermeket. Évekig hiába vártak új jövevényre,

a szerencse elpártolni látszott tőlük, aztán váratlanul a sors megajándékozta őket egy újabb fiúval; így született meg a nagybátyám, akit a kis halott nevére, Nagy Lajosra anyakönyveztek. Ő lett a harmadik Lajos a családban. A szóbeszéd szerint én Őregapától örököltem a nevemet, a Bátyám meg közvetlenül az apánktól. Hálás lehetünk ezért a tradícióért, mert felelősséggel tartozunk a név viseléséért, kötelezettséget jelent, és családi szükséglet elégt ki, hogy ne csak akárhogy vigyünk tovább a múltunkból egy darabot, hanem emlékeztessük magunkat a név korábbi viselőjére.

Nagybátyám ezerkilencszázharminckettőben a pogányszentpéteri uradalomban, Magasdon született. Hetven évet élt, halálát, a hirtelen agykatasztrófát családi örökségül kapta. Néhány nappal korábban jártam nála a Kútvölgyi úti kórházban. A felesége értesített, hogy ha még életben akarom látni, siessek, az órák is számítanak. Egyedül feküdt egy kisebb kórteremben; szeme a semmibe révedt, csak a teste hevert ott a fehér ágyon, a halál már megkaparintotta az elméjét. Fulladozni kezdtem, ablakot nyitottam, májusi illatokat hozott be a friss levegő. Mielőbb szabadulni akartam a halottas szobából, de nem tehettem. Szótlanul ültem ott, amíg a látogatási idő véget nem ért. Mindvégig az járt a fejemben, hogy állok vele a Mikó utca és a Krisztina körút sarkán a negyedik emeleti lakásban, alattunk a Vérmező májusi zöldje, cigarettázunk. Tizennyolc éves múltam. Az egyetemi felvételi-re készültem; szerencsével kigyógyultam a skarlábtból (ragályos gyermekbetegség), ami az életkorom miatt veszélyes lázadásnak bizonyult a szervezetem ellen. Láttam az utat magam előtt, gondtalanul szívtam a cigarettát. Az életet újból felfedeztem; ezt adtam ott a világ tudtára. Magasban, szárnyalva, szinte a felhők között.

A nagybátyám az erkély kőkoralátjára könyökölt. Halvány mosoly jelent meg az arcán. Hallgatott. Ha mondott is valamit, többnyire tömondatok hagyták el a száját. Szenvedélyesen csak a Rózsa utcában hallottam beszélni, családi körben, amikor „bagizott”, valamilyen tréfával ugratta az anyámat. Anyámat a fivérei Baginak hívták, akkor ragadt rá keresztnevének ez a becéző változata, amikor még együtt játszottak gyerekként a város somogyi végén

meghúzódó halastavaknál, és zúgó patakoknál. A becézést, melybe némi humoros csipkelődés vegyült, asszonyként se vette rossz néven, mert egy pillanatra se gondolta, hogy kigúnyolnák; a Bagi szűk családi körben hangzott el, és használata a fivérei privilégiuma volt. Én mindig ugyanazzal az izgalommal figyeltem a diskurálásukat, mert sejtettem, hogy előbb-utóbb élcelődve „bagizni” kezd majd a két nagybátyám. Azt mondanom sem kell, hogy anyám nem maradt adósuk, amikor úgy érezte, hogy a testvérei túllőttek a célon. Volt, hogy könnyeket csalt szemébe az élcelődés, de ezek a nevetés könnyei voltak, a rituálé kellékei, ahogy később megfogalmaztam magamnak. Ott előttem visszatértek a gyermekkor világába, amikor még az ártatlanság jegyében ismerték mindennek a helyiértékét. Színjáték volt ez, amit nem éreztem hamisnak, és ma is szívesen emlékezem rá.

Igaz, a Rózsa utcában akkor még semmit nem érezhettem hamisnak a világból.

Gyermekkorom vakációinak egy részét Budán, a Krisztinavárosban töltöttem, a pesti oldal sokáig idegen földrészt maradt. Ezen majd a bölcsészkar évek változtattak, de mindig is Budának ez a kicsinyke pontja kínálta a Kanizsával való összehasonlítás és az otthoniasság jól eső érzését; főleg a Krisztina téri templom elhelyezkedése fogott meg. Így dereng ma, Kanizsáért ragadtam a Krisztinában, hogy a szülővárosomat el ne veszítsem. Ez az érzelmes ragaszkodás az írói fantázia termékének hathat, de nem az, így történt. Anyám öccse, akiről most beszélek, a Krisztina körút és a Mikó utca sarkán lakott szemben a Vérmezővel, fölöttébb kellemes helyen a budai vár alatt. Idehoztak el az iskolai szünetekben, amikor leszálltam a vonatról ezzel a hatalmas parkkal találtam szemben magam, és a bérház negyedik emeleti erkélyéről ez a zöld fenség terült elé; megnyitotta a szívemet a látvány, képes voltam órákig ott állni a magasban, elfogódottan, a világ fölött.

Nagybátyámnak köszönhetem a *feltámadásomat*, mert egy cukor megakadt a torkomon az egyik családi húsvét alkalmával. Ujjait a torkomba mélyesztve tette szabaddá a légcsovemet. Ezt a kézmozdulatát sokszor elképzeltem, ha beszélgettünk, ha a jobb kezére néztem (jobbkezes volt), a sors útmutatását láttam benne. Más is így tenne, vélekedtem, merthogy idővel kihevertem ezt a sokkot, és már nem keltett bennem félelmet a földidézése, de a részletekről soha nem kérdezősködtem. Rossz emlék maradt, hallgattunk róla.

Hallgattunk másról is, ahogyan egy szárazan leszakadó ág recsenése után hallgat az ember. Bár azt nem tudtam eldönteni, hogy mennyire hitelesek a családi legendák arról, hogyan jutott az elegáns budai lakáshoz, az eredete bizonyosan ötvenhathoz kötődött. Nagybátyám egy magas rangú ávóst

szöktetett ki az országból ezért a lakásért; a körülményekről többet nem tudott a család, Nagybátyám a részletekről nem árult el semmit.

Talán Somogy egy félreeső szögletéhez vihette, azt a terepet ismerte jól, azt viszont, hogy hogy jutottak el odáig, elképzelni se tudtam.

74 Akkor már házas volt, egy pesterzsébeti szoba-konyhás udvari lakás volt a felesége hozománya. (A hetvenes években, amikor egyetemre kerültem, megkerestem az utcát, ahol az a tenyérnyi helyiség volt. Pestnek az a külvárosi része még abban az időben is úgy elmerült a szegénységben, ahogy szülővárosomban is csak kevés utca. Félteős házak, előregedett fás-kamrák, elhagyatott udvarok kapaszkodtak egymásba. Közös illemhelyek. A felfedezés bénítóan hatott rám. Az utcát mégiscsak Budapest térképe jelölte. Sietve eliszkoltam onnan.) Visszatérve a Krisztina körúthoz: az ávós-szöktetés epizódja megint csak erősítette bennem azt az érzést, hogy annak az évnak, ötvenhatnak a következményei mély nyomot hagytak a családom életén.

Nagybátyámat a háború után a közeli Szombathelyre adták polgárba, aztán az ötvenkettőben, húsz évesen tisztiiskolába került a fővárosban. Ötvenhat végzős növendékként érte. Ha ötvenhatról véletlenül szó esett közöttünk, szűkszavúan annyit mondott: „Zavarodott idők voltak”. Ezzel a mondatral, mindenféle faggatózásnak elejét vette. A tisztiiskola elvégzése után a honvédség beíratta az építészmérnöki karra. Ösztöndíjasként végezte az egyetemet, és abban az évben államvizsgázott, amikor a lélekjelenlétével az életemet mentette meg. Előtte néhány esztendőn keresztül a hadtápban szolgált, sokat utazott, honvédségi motorbiciklin látogatta a Rózsa utcai házat. Sokszor emlegették ezeket a vakmerő utakat odahaza, Nagybátyám vagány-sága nem ismert határt.

Gyermekkori pokoljárásom 1962-ben, hatéves koromban, húsvét hét-főjén, egy szeles napon történt, amikor még éppen csak pislákolni kezdett a tavasz, és még alig kezdtek rügyezni a fák, április legelején: az udvari szobában, ott, ahol a falnak támasztva a hatalmas rézágó állt. Nagyszüleim a pogányszentpéteri uradalmi időkből mentették meg a szép darabot, és a háború sem okozott rajta maradandó nyomot. A rávetülő napfényben fényesen csillogtak rajta a csövek, kemény, lószőrrel tömött matracot helyeztek bele, azon bukfenceztünk önfeledten az egyik unokatestvéremmel. Nem győztük erővel a viháncolást, ráadásul az öreg Bodri is beszökött hozzánk az ágyra; pacsizott, és boldogságában csapdosta a farkát, mintha ismét kölyökkutya lett volna.

A rokonság tagjai kint, a faháznál az udvaron, ahol még nem nőtt ki a fű, egy kihagyezett karóval mély vonalat húztak a földbe. Kirakták sorba a piros húsvéti tojásokat, két-három lépésre húztak egy másik vonalat, odaillesztették a cipőjük spiccét, és kétforintosokkal célba vették a tojásokat.

Begörbítették a derekukat, szinte az egyensúly határáig előrebillentették a testüket, majd lendületet véve, erővel odavágták a rézpénzt. Jókedvűen múltatták az időt, közben a diópálinkából is iszogattak, amelyet Öregapám töltött talpas kupicákba. A szesz hatása túllontúl elbizakodottá tett mindenkit, pedig nem volt egyszerű mutatvány a húsvéti tojásdobálás, és ritkán jártak sikerrel. Mi, kisebbek is olykor megpróbáltuk, de kifogott rajtunk a távolsággal parányivá zsugorodott célpont.

Mialatt folyt a célba dobás, palini unokatestvéremmel, Zsuzsival, önfelédten ugrándoztunk és bukfenceztünk az ágyon. Ketten maradtunk a kishozobában, mert a Bátyám és a pesti unokanővérem kiment, hogy összeszedegessék a szanaszét heverő kétforintosokat. A mackónadrágomon hátul volt egy kicsinyke zseb, abban tartottam a cukorkáimat. Bekaptam egyet. Aztán már csak fülsiketítő jajveszékelést hallottam, és éreztem, hogy valaki rázni kezdi a fejemet, ütögetni a mellemet, erőlködve, kétségbeesetten. Elvékonyodott a világ, összeolvadtak előttem a szoba falain a hengerelt sárga csíkok. Kötömb szorítását éreztem a mellemben. Sebesen zakatolt a szívem, mintha el akarna szaladni tőlem. Megakadt a cukorka a torkomon, magyarázták el később; fuldokoltam, hörgő, sípoló hangokat adtam ki magamból, kiszaladt a vér a fejemből, és elkékültem. Apám rohant a szomszédba, hogy orvosért telefonáljon. A család összefutott a szobában. Sikoltás foszlányai vésődtek az emlékeimbe, kiabálás és zajok, a feltörő jajveszékelés éles hullámai. Anyám fiatalasszonyként sírós volt, megbénult a fulladozásom láttán; Anyám öccsének (a fiatal tisztiiskolás növendéknek) a lélekjelenléte mentett meg: melléhez szorította a fejemet, és kíméletlenül addig nyomta lefelé a cukrot az ujjával a torkomon, míg tikácsolni, majd szaggatottan lélegezni nem kezdtem.

Körmei belemélyedtek a húsba, véresre horzsolták a nyelőcsővem. Mesélték, hogy igen lassan kezdett visszatérni belém az élet. Hosszú ideig sokkhatás alatt éltem; hónapokig csak pépeset mertem enni. Akkor szoktam rá az aludttejre és a friss kenyér illatos belére. Félénk és ijedős lettem, óvakodtam mindentől, a szörnyű és dermesztő emlék ott fodrozódott a lelkemben. Attól a fulladásos főbiától, amely akkor szállt rám, sohasem tudtam végleg megszabadulni. De vajon föl lehet-e készülnünk bármire is, aminek egyszer meg kell történnie velünk?

Ma már tudom a választ: nem.

Unokanővérem korai halála győzött meg végleg róla.

Erről a tragédiáról (harminckét éves volt) nem lehet másképp beszélni, mint kegyetlen sorscsapásról a családban; mint a fürgeteg fölforgatott mindent bennünk, hosszú időbe telt, hogy az érzelmek valamennyire lecsillapodtak. Az én bensőséges viszonyom is törést szenvedett a nagybátyámmal.

Ott a kórházi ágynál is eltűnődtem ezen. Fokozatosan távolodott el a nagybátyám tőlem, de nem éreztem kárvallottnak magamat emiatt utólag sem, mert ha tűz üt ki a lakásban, oltani kell, menteni kell a menthetőt.

76 Ő elkergetett mindenkit a közeléből, kőszívű emberré változott. Anyámmal is sokszor beszéltünk erről, nekirugaszkodtunk újra meg újra, de soha nem jutottunk a végére. Ez a metamorfózis fekete folt maradt a számunkra.

A gyász gyilkos sebét, amely a lehető legközelebről érte apaként, nem volt képes begyógyítani. A lánya egyetlen gyerek volt, a lázadó fajtából. Botlásait nem nézte jó szemmel, pedig a végsőig szerette, azonban botrányt botrány követett, lassan minden szétesett bennük, egymás életét nyomorították meg. Rossz volt látni, ami közöttük történt, fulladoztak a közös mocsárban, én pedig tanúja voltam ezeknek az egymás szemére hányt, fölforgatott pillanatoknak, ahol ki-ki a saját lidérceivel küzdött meg, semmi megbánást nem hagyva a másik számára; veszekedésük folyamatos vádemelés volt. Legsötétebb családi emlékeim közé tartozik mindez. De nem tudtam máig sem eloldani magamtól.

Kórházi látogatásom alatt emlékképeket vallattam, amelyek egy haldoló ember ágyánál megrohmozta, akihez nagyon közel kerültem egykoron, és akivel a kapcsolatom az idők folyamán visszájára fordult.

Amikor elhagytam az Állami Kórház épületét, a lelkem védekező mechanizmusba csapott át: a nosztalgikus gyermekkori utazás pillanatai jelentek meg előttem a Déli Pályaudvar régi, azóta elbontott épületéről (szerkezetéről szép fotókat látni a Fortepánon), és a negyedik emeleti erkélyről, ahol tavasztól ősziig faládában muskátlik virágoztak. Piros muskátlik; amikor a leveleiket sárgára égette a nap, a fonnyadt részeket leszakítottuk, hogy az új hajtásoknak legyen helye.

Amit elvesztettünk valahol, az odalett-e végleg, életünk könyvének hány fejezete hull ki a múltó időben észrevétlenül, vagy hagyjuk el feledésre ítélve kitörlődni, hogy se a múltat, se a jövőt ne zavarja – a saját hangomat hallottam valahonnan nagyon messziről, amíg a CKD prágai gyárában készült, tizennyolcas számú villamosra vártam.

A tizennyolcasra, amely ott siklik végig a Krisztina körúton, azalatt a negyedik emeleti erkély alatt, amíg csak élek.

Memorare novissima tua et in aeternum non peccabis, ami annyit tesz: emlékezz a végnapjaidra, és soha se fogsz vétkezni.

Zs. félórával a szertartás előtt érkezik. Megáll a temető oldalában, előveszi a típpmix szelvényt.

A Roma mostanában gyengélkedik, három vereség zsinórban. Veronában nyerniük kell, különben Mourinho repül.

Sótonyi Gábor 79

Amúgyis fontos, hogy legyen a szelvényen egy húzó mérkőzés, némi kockázat, ami a pénzt hozza.

AZ ELSZÓLÁS

Gondolnia kell a gyereke-

ire is, pontosabban a gyerektartásra. Lassan, megfontoltan tölti ki, alaposan mérlegeli a bevételi lehetőségeket. Úgy dönt, egyelőre nem írja be a kettést. Beállítja az emlékeztetőt.

Közben a visszapillantó tükörből látja, hogy gyülekeznek a gyászolók. Hatvanas, elegáns férfiak és nők szállnak ki márkás autóikból, és toporognak a bejáratot keresve. Rögtön felismeri a megrendelő hangját, bár most sokkal határozottabban cseng, mint két héttel ezelőtt a telefonban. Harsányan, széles mozdulatokkal igazítja el a gyászolókat, majd elindul Zs. kocsija felé.

Üdvözlöm, mondja a nő, 104-es parcella, a platánsor végén balra. Erős parfümillatot áraszt, a haja frissen dauerolt. Egy borítékot nyújt át Zs.-nek. Remélem, felkészült, viccelődik. Köszönöm, hebegi Zs., persze. Ujjaival kikapogtja a borítékban lapuló bankjegyeket, miközben a zsebébe csúsztatja.

Tenyérfoltokban hámló platánok és károkozó varjúraj vezeti Zs.-t a sírhoz. Lába alatt avar zörög. A szabálytalan rombuszt formázó, fekete márvány síremléken messziről csillog az arany gravírozás: Snauci Kiskenez, élt 12 évet. A felirat mellett gombszemű, rózsaszín nyelvű kiskutya fényképe. A megrendelő és férje elkínzott arccal fogadja a szipogó részvétnyilvánításokat. Zs. is megpróbál szomorú képet vágni, miközben kondoleál, majd a rögtönzött deszka emelvény mellé áll, szemben Kiskenez gazdáival, hogy jellezhessék neki, amikor sorra kerül.

A hűség Isten jellemvonása, kezdi beszédét a pap, és a miénk is lesz, ha engedjük, hogy kimunkálja bennünk. Zs.-nek erről eszébe jut az AS Roma egykori csillaga, Francesco Totti, aki harminc éven át nem engedett egyetlen más klub csábításának sem, hiába ajánlottak érte csillagászati összegeket, ellenállt a mammon kísértésének, mert a szíve egy ütemre vert Rómáéval. Olvasta valahol, hogy egy fontos bajnoki mérkőzés közben megsérült, de összeszorított foggal mégis végigjátszotta a kilencven percet. Állítólag a véres sportszára a mai napig megtekinthető a Stadio delle Olimpico-ban, az AS Roma múzeumában. Mert mindannyian Isten kutyái vagyunk, üti meg Zs. fülét. Bizony így van, helyesel magában, hol vannak Tottihoz képest a maiak, kutyák ezek mind, zsoldosok, de nem az Isten, hanem a pénz kutyái.

Zs. elképzeli a véres sportszárát, a sípcsondig húzódo, elmosódott kontúrú barna foltot, mint a térképen egy olasz tartomány domborzati rajzát. Merengéséből a pap hangja riasztja fel. Maga jön, súgja alkoholos lehelettel, miközben mutatóujjával Zs. bordái közé bök.

80 Az emelvényt borító perzsaszőnyeg elnyeli Zs. egyetlen ritmusú, lassú lépteit. Ahogy beáll a mikrofon mögé, tekintetét a gyülekezetre emeli. Gyönyörű, szőke, miniszoknyás nő áll vele szemben, ez így nem lesz jó, könnyen kiköppenhet, pillantását észrevétlenül a nő mellett álló, köpcös, kopaszodó férfira csúsztatja, és rögzíti, mint szöveget a dolgok lényegében.

Merengve, halkán, de súlyosan kezdi, pontosan úgy, ahogy otthon, a tükör előtt gyakorolta, miután többször megnézte a verset néhány híres kollégája előadásában a youtubeon. A „feleim” után leheletnyi szünetet tart, majd lassan végigjárhatja tekintetét a gyászolókon, anélkül, hogy pislogna, vagy a fejét megmozdítaná. A „régi szövetek” után a körsvenk megáll, majd a „halottnak szakálla nőtt” résznél a tekintet más irányba néz, mint az elején, és élesebbre (de még nem keményebbre) vált. Nagyon fontos az erős kezdés, szinte minden ezen áll, vagy bukik, hogy mindjárt magával ragadja a hallgatót (közönséget írni ez esetben kegyeletsértés lenne) az érzelmi hullámvasútra, amelyre menet közben már nincs felszállás, de kiszállás sincs. Úgy tűnik, ezúttal minden klappol, Zs. a merengéstől a kiábrándult emlékezésen, fájdalmas dühön, éleslátó cinizmuson és lemondáson át zökkenőmentesen érkezik meg a kiüresedés végső állomásához. Az utolsó soroknál révedő tekintetében, mint apró gyöngyök, buggyanak elő a könnyecseppek. Zokogni tilos, de könnyezni muszáj, ahogy egy kiváló tanára tanította a főiskolán. A hatás nem marad el: mindenhol szipogás, orrfújás, felcsukló sírás, zokogás hallatszik, miközben Zs. méltóságteljesen levonul a színpadról, mint Totti a pályáról egy győztes meccs után.

A polgármester és a Kutya barátok Országos Szövetsége elnökének beszéde már senkit sem érdekel, minden szem Zs.-re szegeződik. A ceremónia után többen gratulálnak neki. A miniszoknyás hölgy kezét nyújt, közben kétértelműen mosolyog, Zs. legalábbis így látja. A kopasz, tömzsi pasas is elismerését fejezi ki, satukezével megropogtatja Zs. kezét. Sugallatos, mutat bütykös ujjával égre a pap, miközben kisüsti savanyú páráját lehelli a csaknem megilletődött Zs. arcába. Csodálatos volt, mondja Kiskénéz ex-gazdája, az ösztövé, félnék nagy Kenéz, vérágas szemében könnyecseppekkel, Kiskénéz büszke lenne rá. Miket hadoválsz, engedj már a művész úrhoz fiam, tolja odébb férjét a megrendelő, gratulálok, mélyen átélt produkció volt, legalábbis annak tűnt, viccelődik. Szeretettel várjuk művész urat szerény hajlékunkba, a halotti torra. Köszönöm, sajnós sietnem kell, menti ki magát Zs., az illendőnél egy árnyalattal gyorsabban megfordul, és sietős léptekkel elindul a kijárat felé.

Egy platánfa takarásában kifelé menet előveszi zsebéből a borítékot, ellenőrzi az összeget. Adhattak volna egy kicsit többet, állapítja meg, a Stohl Buci háromszor ennyit kért volna. Smucig banda, zsörtölődik, disznók közé gyöngyöt. Le vannak szarva, legalább megvan a villany, meg a havi kata.

A férjem is AS Roma rajongó volt, hallja a háta mögül, mielőtt még elérné a kijáratot. Töpörödött, karikalábú öregasszony mosolyog rá. Zs. tátott szájjal néz, nem érti, hogy került elő a néni a semmiből. Lépéseket, csoszogást nem hallott. Ugye maga is az, ha nem tévedek, teszi hozzá az öregasszony. A választ meg sem várva ridiküljéből egy fényképet vesz elő, és Zs.-nek nyújtja. A fényképen kövér férfi áll széles mosollyal, nyakában AS Roma sál, átkarolja a kissé csapzott legendát, Francesco Tottit, aki udvariasan mosolyog. A háttérben a Stadio Delle Olimpico magasodik fölénk.

Ez igazán csodálatos, hebegi Zs., irigylem a férjét.

Van is miért. Évekig számolta az esti sörét, és olcsó ételeket evett, hogy összejöjjön ez a római utazás, sóhajt az öregasszony. Csak azért, hogy néhány másodpercig találkozzon Tottival.

Férfias önfegyelem egy gyermeki lélekben, mondaná Zs., de ehelyett csak annyit mond, le a kalappal.

Ugye nem csak véletlen elszólás volt, néz a szemébe kíváncsian az öregasszony. A többiek nem vettek észre semmit. Talán maga sem, mosolyodik el.

Nem értem, mire gondol, feleli Zs., és látszik rajta, hogy tényleg nem érti. Beleborzong a gondolatba, hogy úgy tűnik, az öregasszony a fejébe lát, mint valami materializálódott, élő lelkiismeret. Lassan kezd elfogyni a türelme, eszébe jut, hogy a lottózó hamarosan zár. Ha nem siet, ugrik a nyereségre, ami persze még így is ugorhat, de ha nem adja fel a szelvényt, már a lehetőség is elveszik.

Annál a résznél, amikor Márai azt írja, a gyerekek Toldit olvasod, maga azt mondta, a gyerekek Tottiról mesélsz, nevet huncutul az öregasszony. De ne aggódjon, senki nem vett észre semmit.

Zs. most már határozottan ideges lesz, elvörösödő arcán látszik, hogy megy fel a vérnyomása. Közben az öregasszony fürkészőn és szemérmetlenül mered az arcába. Mielőtt valami meggondolatlanság szaladna ki a száján, szerencsére megszólal a telefonja. Á, az emlékeztető, kap megkönnyebbülten a zsebéhez, ne haragudjon, de sietnem kell. Vizsontlátásra, fordul sarkon kissé udvariatlanul, és elindul a kijárat felé.

Várjon, még el se mondtam, amit kérni szeretnék, kiált utána az öregasszony.

Zs. szaporázza a lépteit, hátra se néz, néhány másodperc és már halótávolságon kívülre kerül, legalábbis úgy csinál.

Papagájt vállal, éri még utol a rikácsoló hang, és gyomrába mar a szégyen.

Még vissza sem ér a kocsijához, amikor elhatározza, hogy megjátssza a kettést. Ha siet, még odaér a lottózóba. Elvégre gondolnia kell a gyerekeire is, vagyis a gyerektartásra.

82

(1)

Sztaskó Richard 83

– a kezére néz, a kézfe-
jére, a kézfejen megrepe-
dezett és száraz a bőr,
ahol mélyen belemart a
fagy, ott egészen kisebe-
sedett a hidegtől, azt

KAVICSTENGER

mondja, történhet akármi, kesztyűt soha nem fog húzni, ha kell, szenved, és szenvedése közepette megtanul túrni, ahogy fogja a kapaszkodót, a mutatóujja bütykén fölszakad a korábban begyógyult cérnavekony seb, a vér pirosan szivárogni kezd, érzi a parányi sebben a parányi fájdalmat, igen, ez az övé, ez már végképp hozzátartozik, hozzá és senki máshoz, most és mindörökké, s a fölsimerés emelkedett, akár az allegro molto egy sose hallott szimfónia valamelyik tételében, a talpa alatt ugyanúgy érzi a növekvő sebességet, mint a kapaszkodót fogva, egyre emelkedik, s az ellenerő húzza hátra, ellen kell tartania, hogy ne rántsa magával, ez a vektorok tánca, nincs mit tenni, aztán egy váratlan pillanatban fékcsikorgás és csattanás, valahol valami valaminek végérvényesen és visszavonhatatlan, ahogyan eleink is mondták, ilyen az élet, a hirtelen-fékezés után testek dőlése-hullása, aki időben reagál, az állva marad, mindenki más elszenvedi az elszenvednivalót, s hogy ne essen el, erősebben szorítja meg a kapaszkodót, egészen elfehéredik a bőre, a kezére néz, a kézfeje, a kézfejen megrepedezett és száraz a bőr, pedig ha kesztyűt húzna, minden másképp lenne, igen, ahogyan eleink mondták, ilyen az élet, s hogy mindig minden másképp is lehetne, mint ahogyan van, csak egyszer tiltakozna a hajnali harmat a napsugarak ellen, megpördülne a világ mind a négy sarkán, a kezére néz, a kézfeje, a kézfejen megrepedezett és száraz a bőr, ahol mélyen belemart a fagy, ott egészen kisebesedett a hidegtől, azt mondja, történhet akármi, kesztyűt soha nem fog húzni, ha kell, szenved, és szenvedése közepette megtanul túrni, ahogy fogja a kapaszkodót, a mutatóujja bütykén fölszakad a korábban begyógyult cérnavekony seb, a vér pirosan szivárogni kezd, érzi a parányi sebben a parányi fájdalmat, igen, ez az övé, ez már végképp hozzátartozik, hozzá és senki máshoz, most és mindörökké, s a fölsimerés emelkedett, akár az allegro molto egy sose hallott szimfónia valamelyik tételében, a talpa alatt ugyanúgy érzi a növekvő sebességet, mint a kapaszkodót fogva, egyre emelkedik, s az ellenerő húzza hátra, ellen kell tartania, hogy ne rántsa magával, ez a vektorok tánca, nincs mit tenni, aztán egy váratlan pillanatban fékcsikorgás és csattanás, valahol valami valaminek végérvényesen és visszavonhatatlan, ahogyan eleink is mondták,

ilyen az élet, a hirtelen-fékezés után testek dőlése-hullása, aki időben reagál, az állva marad, mindenki más elszenvedi az elszenvednivalót, s hogy ne essen el, erősebben szorítja meg a kapaszkodót, egészen elfehéredik a bőre

84 (2)

– ott áll a lépcső tetején, a bal lábáról áthelyezi testsúlyát a jobbra, rögtön érzi megszűnni combjában a zsibbadást, persze tisztában van azzal, amit művel, nem megoldás, nem szünteti meg a fájdalom forrását, csupán felületi kezelést alkalmaz, ahogy letekint, látja nadrágján a gyűrődéseket, ideges, kapkodó mozdulatokkal megpróbálja kisimítani őket, hiábavaló próbálkozás, ez a nadrág sose lesz már olyan, mint volt valaha élére vasalt új darabként, többször is végigsimít a gyűrődéseken, néhány paskoló mozdulattól várja a megváltást, miután föladja, a zsebébe nyúl és előhalássza szíj nélküli karóráját, a számlapot a tenyerében tartja, a mutatók tanulsága szerint egy perc múlva hét, a tenyerébe simuló óra mint kocsonyahideg pupilla néz vissza rá, úgy érzi, ha most azonnal nem süllyeszti vissza a zsebébe, még a lelkét is kibámulja a helyéről, legyen az bárhol, és legyen akármekkora is, topogni kezd, a toporgásról eszébe jut egy szó, melyet soha sem értett, de mindig is tudni akarta, mit jelent, ez a neuraszténia, dallamos, akár egy megkerült forte-piano, talán ha ismét köze lesz önmagához, megérthet olyasmiket is, amiket mások már keserédes tapasztalatok árán megértettek, ott áll a lépcső tetején, s nem tudja, maradjon vagy mozduljon tovább, ha sikerülne hét előtt megállítani az időt vagy rögtön hét utánra ugrasztani egy még nem létező percbe, értelmet nyerhetne mindaz, ami eleddig törődött kérdőjelként jelent meg előtte, vajon a lélek gyűrődéseit a hozzá hasonlók hogyan tüntetik el, mi a titkuk, mi kell ahhoz, hogy egy lehessen azokkal, s ne magányos bolygóként kerengjen a végtelen űr végtelen hidegében, de mi mást is tehetne, ott áll a lépcső tetején, a bal lábáról áthelyezi testsúlyát a jobbra, rögtön érzi megszűnni combjában a zsibbadást, persze tisztában van azzal, amit művel, nem megoldás, nem szünteti meg a fájdalom forrását, csupán felületi kezelést alkalmaz, ahogy letekint, látja nadrágján a gyűrődéseket, ideges, kapkodó mozdulatokkal megpróbálja kisimítani őket, hiábavaló próbálkozás, ez a nadrág sose lesz már olyan, mint volt valaha élére vasalt új darabként, többször is végigsimít a gyűrődéseken, néhány paskoló mozdulattól várja a megváltást, miután föladja, a zsebébe nyúl és előhalássza szíj nélküli karóráját, a számlapot a tenyerében tartja, a mutatók tanulsága szerint egy perc múlva hét, a tenyerébe simuló óra mint kocsonyahideg pupilla néz vissza rá, úgy érzi, ha most azonnal nem süllyeszti vissza a zsebébe, még a lelkét is kibámulja a helyéről, legyen az bárhol, és legyen akármekkora is, topogni kezd, a toporgásról eszébe jut egy szó, melyet soha sem értett, de mindig is tudni

akarta, mit jelent, ez a neuraszténia, dallamos, akár egy megkergült forte-piano, talán ha ismét köze lesz önmagához, megérthet olyasmiket is, amiket mások már keserédes tapasztalatok árán megértettek

(3)

85

– kád, víz, lefolyó, örvény, dugó, csempék, nedvesség, párafolt s egy törölköző, amire kilépett, hogy ne csússzon el a nyirkos járólapon, a tükrön elkeni a párafoltot, ujjainak csíknyma s a tükörben fölbukkanó arc kétségtelenül az övé, még akkor is, ha szeretné nem csak most, hanem úgy általában mindig letagadni, egy vízcsepp gördül le az állán, végiggurul a nyakán, le egészen a két melle közé, onnan pedig tovább, has, szeméremdomb, végül a csepp, több társával együtt elvész a szeméremszőrzet dús erdejében, a tükörben az arc kétségtelenül az övé, mint ahogyan volt mindig is, akármennyire sem szokott hozzá, csapzott haja összekuszálódva, a tekintete reményvesztett, s ebben a furcsán-sárga megvilágításban pont úgy néz ki, mint akinek igazán szüksége lenne egy ölelésre, tudván, hogy már az ölelés sem segíthet rajta, a kád szélére terített törölközőt már régen a dereka köré csavarta, a törölközővéget a hasához túrte, korábbi mozdulatai feszesek, mintha más találta volna ki őket helyette, nagy levegőt vesz, majd hosszan kieresztve előrébb lép, talpa alatt kellemes puhaság a kilépő törölköző, halkan fölsóhajt, kád, víz, lefolyó, örvény, dugó, csempék, nedvesség, párafolt, a tükrön elkeni a párafoltot, ujjainak csíknyma s a tükörben fölbukkanó arc kétségtelen az övé, senki máséhoz nem is tartozhatna, egyes egyedül az ő büszkesége lehetne, ha nem szégyellné olyannyira, s jelentesen bármit, már régen lemondott arról, amit belső békének nevezhetnénk, túl lépett azon, hogy harmóniára leljen, azt mondja nincs rá szüksége, elégedett azzal a kuszasággal, ami nélkül biztosan elkeveredne a mindennapok forgatagában, persze ezzel az erővel akár le is feküdhetne odakint a csupasz aszfaltra, várva az első zivatart és a zivatar nyomán fakadó kertvégi csöndet, s a csöndességben megbúvó bizonytalan részvétet, kád, víz, lefolyó, örvény, dugó, csempék, nedvesség, párafolt s egy törölköző, amire kilépett, hogy ne csússzon el a nyirkos járólapon, a tükrön elkeni a párafoltot, ujjainak csíknyma s a tükörben fölbukkanó arc kétségtelenül az övé, még akkor is, ha szeretné nem csak most, hanem úgy általában mindig letagadni, egy vízcsepp gördül le az állán, végiggurul a nyakán, le egészen a két melle közé, onnan pedig tovább, has, szeméremdomb végül a csepp, több társával együtt elvész a szeméremszőrzet dús erdejében, a tükörben az arc kétségtelenül az övé, mint ahogyan volt mindig is, akármennyire sem szokott hozzá, csapzott haja összekuszálódva, a tekintete reményvesztett, s ebben

a furcsán-sárga megvilágításban pont úgy néz ki, mint akinek igazán szüksége lenne egy ölelésre, tudván, hogy már az ölelés sem segíthet rajta, a kád szélére terített törölközőt már régen a dereka köré csavarta, a törölközővéget a hátsához tűrte, korábbi mozdulatai feszesek, mintha más találta volna ki
86 őket helyette, nagy levegőt vesz, majd hosszan kieresztve előrébb lép, talpa alatt kellemes puhaság a kilépő törölköző, halkan fölsóhajt

Szereplő:
FŐRENDEZŐ

Wehner Tibor 87

GÓLÖRÖM

A BUNDAMECCSEN

*A nézőtér fényei kialszanak,
a várakozásteljes zsongás
fokozatosan elhalkul, az
eredetileg vörös, fakó bár-*

*sonyfüggőnyt csak egyetlen reflektor világítja meg. Hosszas, a súlyos drapériát
meg-megmozdító tapogatózást követően a függöny néhány pillanatra kissé
szétnyíló hasadékán át – egy aranyozott karosszéket maga után vonszolva – a
színpadra lép a hivatása teljes tudatával felvértezett FŐRENDEZŐ. A szék mellett
megáll, mintha magabiztossága foszladozóban lenne, hunyorog.*

Beakadt vagy kiakadt egy kallantyú. Illetve a megszokott metaforikus fordulattal élve: porszem került a gépezetbe. Vagy homokszem. A dolgok egyébként – ez az egyébként szót egyébként különösen utálok –, tehát a dolgok tulajdonképpen rendben lennének, telt ház van, mint mindig. Pótszékek. A nézőtéri felügyelő minden erőfeszítése ellenére ma is belógtak néhányan, ugyebár. Nem is szólva az ingyenjegyekkel érkezett propagandisták hadáról. Az ingyenélő kritikusokról beszélek. De mi megértők vagyunk, színházat mindenkinek. Azért is megértők vagyunk hölgyeim és uraim, hogy ezzel az ósdi fordulattal éljek, mert a nagyszabásúnak ígérkező bemutató előadásunkat ezúttal nem láthatják. Jó estét kívánok. Ennek egészen prózai oka van: az a bizonyos kallantyú. Vagy egy csavar, egy apró alkatrész, egy műtyűr, meg a por- vagy homokszem, amely megakadályozza, hogy a függőnyt felhúzzuk. A bemutató előadást ennek ellenére megtartjuk – vagyis a jegyek árának visszatérítésére semmiképpen se számítsanak –, csak a produkciót maguk speciel nem láthatják. A hiba elhárítása ugyanis folyamatban van, a munkatársaim, akik kiváló szakemberek, megszállottan dolgoznak, és így máris működésbe lép – a szerkezet helyett, hehe – a drámai feszültség: vagy sikerül, vagy nem. Bárminemű határidőt felelőtlenség lenne kitűzni vagy meglebegtetni, az ígérgetés különben sem az én kenyерem. BELES A FÜGGÖNY MÖGÉ. Feltételezem, hogy nem is gondolnak arra, hogy milyen súlyos egy ilyen függöny. Amikor az előadás végén leeresztik, a színészeknek igencsak ügyelniük kell arra, hogy pofán ne csapja őket. És bizonyára elképzelni sem tudják, hogy milyen komoly, bonyolult szerkezet működteti, ember legyen a talpán, aki kiismeri. És nem kaptunk hozzá túlságosan bőbeszédű használati utasítást,

meghibásodási útmutatót meg egyáltalán nem. Valószínűleg azért nem, mert az ilyen jellegű meghibásodás meglehetősen ritka. Arról persze már néhány-szor megemlékeztek az annalesek, hogy az előadás végén nem tudták leereszteni a függönyt, mert egészen egyszerűen fennakadt – ilyenkor

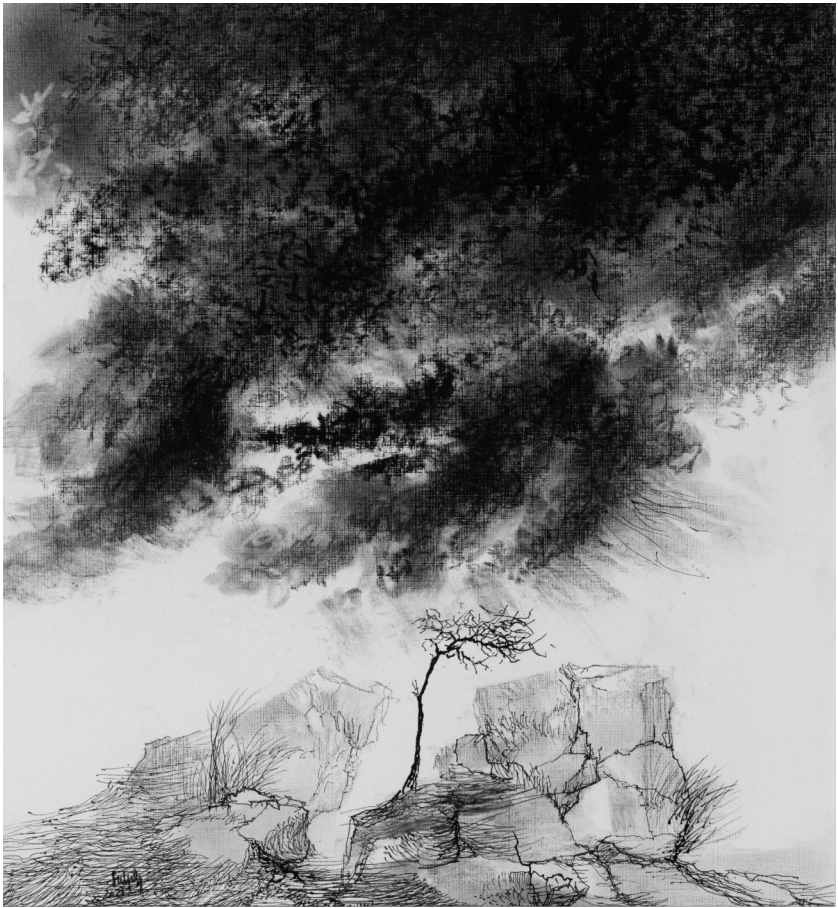
88 aztán jönnek a leleményes színpadtechnikai és rendezői megoldások, meg a teoretikus indoklás, hogy ez az előadás sohasem ér véget –, de arra nem emlékszem, hogy a szétnyitásával gond támadt volna. Valahogy mindig széthúzták. Vagy fel. Amiként mindeddig itt is bevált, megbízhatón működött, bár egyesek, színházunk ellenségei szerint maga a működése volt a meghibásodás, a selejt. A FÜGGÖNY MÖGÜL KALAPÁLÁS HANGJAI HALLAT-SZANAK. Azért vannak remények. Az én tisztem az, hogy éberem tartsam az érdeklődésüket, bár az sem lepne meg túlságosan, ha néhányan már most hazamennének. Viszont akik most mennének el, azok nem gazdagodhatnának életre szóló színházi élménnyel. Katarzistról – nem szívesen hivatkozom ezekre az elvont fogalmakra –, mint olyanról ne is beszéljünk. De azt azért nem szeretném, ha interaktív történetekbe bonyolódnánk – meggyőződésem, hogy nem tudnának bekiabálásokkal megfontolandó tanácsokat adni a valóságos helyzet ismerete nélkül. Bizonyára most eltűnődnek azon – csak helyeselhetem, hogy figyelnek a szavaimra –, hogy miért beszélek valóságos helyzetről egy színház viszonylatában. És ezen nem a kőkemény színházi valóságot értem. Mert csak zárójelben jegyezném meg: mi van akkor, ha a függönnyel valójában nincs semmi probléma, és ez már maga az előadás? Felmerült valakiben ez a dilemma? Vagy csak üldögélnek itt bambán a nagy, kényelmes semmittevésben? Vagy netán van maguk között egy függöny-meghibásodásra szakosodott színpadmester? Mert ha nincs, akkor teljesen indokolt, hogy csendben maradjanak, de mindez azért nem zárja ki, hogy gondolkozzanak. Kisszerű méltatlankodásaikra azonban senki sem kíváncsi, őrizték meg méltóságukat. Nézői méltóságukat, hehe. Vannak elfogadható konvenciók. Akár elmesélhetném az előadás normális menetét, bár az nem lenne színház, okafogyottá válna a jelenlétük. És az én jelenlétem is. HÜM-MÖG. Okafogyott. Minő kifejezésekre ragadtatom magam bizonyos helyzetekben. De ecsetelhetném a szereplők karakterét, jellemfejlődését és jellemromlását, sorsszerűnek tűnő megnyilvánulásait és akcióit – egyszerűen: alakításait – is, a kisebb-nagyobb összezördüléseket – szakkifejezéssel élve a konfliktusokat –, a jó elbukását, a rossz győzedelmeskedését, no persze a végén egy hajszálnyi remény megnyílásával. És ez az egész, amely tulajdonképpen valamifajta történeti analízis álruhájában tetszelgő szintézis, a végelszámolásnál mintegy észrevétlenül behelyeződne a mocskos jelenbe. A piszkos hétköznapiokba. Ebbe a moslékba. Mocsárba. Ennyit az interpretációról, a konkrétumokat azonban inkább hagyjuk. Alaposan felkészültem, nem tudnak bevinni az erdőbe, a rendezői utasítások a kisujjamban vannak,

a statisztákat egy szempillantással a helyükre teszem. RÉSNYIRE MEGNYITJA A FÜGGÖNYT, BELES A SZÍNPADRA, MAJD FEJÉT INGATVA VISSZAFORDUL. Arra viszont hiába várnak, hogy megtudják: mi lesz a vége? Marad a függöny leeresztve, vagy végül szétnyílik. Ezt soha nem fogják megtudni, várakozzanak akár a végítéletig. Ez a szituáció ugyanis a kor abszurditásából ered, és a kor abszurdításából táplálkozó színház lényegi sajátossága egyben. Közbevetőleg jegyezném meg, hogy minden kor abszurd, csak másként és másként, ezért ez a sajátossága esetenként nehezen felismerhető. Ez a nehezen felismerhetőség a színház táptalaja. A színházé, amelynek részesei vagyunk. Mert nem nehéz felismerni, hogy egy leeresztett függöny bármelyik pillanatban szétnyílhat, vagyis a leeresztettség – mint konfliktusforrás – lehet akár átmeneti állapot is. De mi van akkor, ha végleges? Akkor aztán felvetődik a kérdés, hogy mit jelent az, hogy végleges, ebben a pillanatnyiságokkal szabdaltságot. Valamilyen jel azért majd csak-csak érkezik – transzcendens utalások nélkül fabatkát sem ér ez az egész –, megvilágítván, hogy lejárt az én küldetésem. Hogy nincs tovább szöveg. És akkor akár le is léphetek. A maguk pozíciója viszont változatlan marad. Csak néznek, csak néznek, történjen bármi, vagy ne történjen semmi. Erre vannak feljogosítva konvencióik rabjaiként. Tulajdonképpen – tudálékossága miatt ezt a szót is rettenetesen utálok, de egyszerűen nem térhetek ki előle – tulajdonképpen roppant szánalmas, ahogy itt üldögélnek. Mint az országúti kerékpárversenyek kretén szurkolói, akik hosszú órákat várakoznak az út szélén, aztán három másodperc alatt elhúz mellettük a teljes mezőny. Még fel sem ocsúdtak – pedig hosszú órák óta erre vártak –, és a fejmozgásukkal is alig tudják követni a versenyzők guruló masszáját. És már réges-régen elmentek, de töretlen lelkesedéssel még mindig ott várakoznak. A FÜGGÖNY MÖGÜL SAROKCSISZOLÓ VISITÓ HANGJA HALLATSZIK. Mint az országúti kerékpárversenyeken, itt sincs semmiféle kényszer, nem kényszeríti senki magukat arra, hogy nézzenek, és a nézésük közbeiktatásával rám figyeljenek. Jó-jó, néhányan már elszunyókáltak, de ha egy másik tudatállapotban, azért még ők is jelen vannak. A többség, a döntő többség éberem figyel, pedig foglalkozhatnának mással, teljesen jelentéktelen dolgokkal is, például a színpad, illetve a függöny felé fordított, célirányosan beállított, megmozdíthatatlan ülésük karfa-kárpitjának kopottságával, indíttatást érezve megsimogatására, amely mozdulattól azonban visszatart az a tudat, hogy ezt előttünk mások már számtalanszor megtették – elvégre erről árulkodik a karfa megviseltsége. Merthogy nemcsak ma este van itt telt ház. Az intézmény ethoszát kissé megtépázván azt mondhatnám, hogy ez egy színházi nagyüzem. Minden este, a véget nem érő éjszákába nyúlón működő, sorozatgyártásra berendezkedett színházi kombinát.

Minden este ugyanaz, és minden este új kihívás. Azt ismerik, hogy... Kissé furcsa, hogy vicceket kezdek mesélni. Azt ismerik, hogy a munkahelyéről rendszeresen elkésző munkatárs betelefonál az irodába, hogy sajnos ma reggel késni fogok, mert olyan nagy dugóba kerültem, hogy még tegnap este sem értem haza. Hehe. A reakció hiányából arra következtetek, hogy nem nagyon értik. Itt ugyanúgy az idősíkok összecsiszolásáról van szó, mint a véget nem érni akaró színházi előadások esetében. Hogy az este az esti dugó – képletesen az esti előadás – miatt még reggel sem ért véget. Hogy hiába van reggel, valójában még este van. Nemcsak a következmények szintjén. Mintegy átvitt értelemben. Fogalmilag. És ez végső soron nem is olyan vicces. A FÜGGÖNY ALIG FELISMERHETŐN HÚZÓDÓ HASADÉKA FELÉ HÁT-RASZÓL. Hogy állnak a dolgok? SUGDOLÓZIK, MAJD VISSZAFORDUL. Elnézést kérek, de az élet – amely a színház – nem állhat meg. Határozott rendezői utasítások nélkül viszont semmire sem megyünk. Nincs jelmez, egy rozszant széken kívül nincs díszlet, nincs kellék se. Láthatják. Illetve nem láthatják. Így korántsem könnyű. Mert persze azt várják titokban, hogy ha már így állunk, egy ilyen éles helyzetben, legalább az ember kivetkőzzön magából. Hogy kilépjen a szerepéből. Hogy a szimbolikus terekben valamifajta szimbolikus folyományként szellemi harakirit kövessen el. Hogy az állandósult kudarc közepette történjen valami, valami tragikus. Ám én a reményeiket szertefoszlatom: a harakiri magukra vár. Most szenvedik el. Ahogy üldögélnék, a gyomorfaluk kellőképpen ellazult. Pompás lehetőség és a szellemi síkokon, a szellemi közegben nincs menekvés. KÉT KEZÉT A SZEME FÖLÉ HELYEZVE KÖRBEPILLANT A NÉZŐTÉREN. Na, mi van, simogatunk vagy nem simogatunk? Ha unatkoznának, akkor unaloműzőként, meg azért is, mert rávilágíthat a problémánkra, elmondok maguknak egy tanulságos példabeszédet. A példabeszéd azért példabeszéd, mert tanulságos. Nahát. Hehe. A sikertelen mutatványok bűvészenek számos produkciója volt, minden fellépése totális kudarccal zárult. Ám számára az lett volna a tragédia, ha valamelyik mutatványa sikerül. Az olcsó sikert azonnali kirúgással jutalmazták. A legszebb fiasokja a kóbor kutya eltüntetése volt: a dög sohasem vált kámforrá, bárhogy is forgatta körülötte a fekete selyemlepedőt. Egyszer meg is harapta. A színpadon kívül is elég sok gond volt vele, mert etetni meg itatni kellett, és a fellépés előtt a nyakába kötött csokornyakkendőt rendszerint letépte magáról. Jóllehet a cirkuszi körökben szegény bolondnak minősített bűvészt állandóan foglalkoztatta a gondolat, hogy lecseréli szófogadatlan ebét egy másik kutyára vagy egészen egyszerűen egy programozható kutya-robotra, de aztán egyre csak halogatta a döntést, mert az évek során végül is összecsiszolódtak. A cirkuszigazgató elég kellemetlen figura volt, állandóan a magas művészi színvonalra, meg a produkciókat éltető váratlan, kiszámíthatatlan fordulatok jelentőségére emlékeztette a társulat tagjait,

ugyanakkor mindezzel összefüggésben kissé rezignáltan a bevétel visszaesésére hivatkozott, és mindig egy mellékmondattal zárta le az eszmefuttatást: de nincs más választásunk. Meggyőző volt, úgy tűnt, mint egy eleve elrendeltetés. Fokozatosan mérsékelte a fellépti díjakat, de a győztes csapaton ne változtass-elve vallva a sikertelen mutatványok bűvésze továbbra is kitarthatott az eredeti felállás és a bevált műsorment mellett. Már megszokta, hogy mindenki fütyült, gúnyosan nevetett, amikor levonultak a színpadról, de egyszerűen nem tehette meg, hogy az eb eltüntetését sikerrel abszolválja – tudta a titkot, viszonylag egyszerű trükk volt –, mert számára az lett volna a bukás. A FÜGGÖNY MÖGÖTT A KALAPÁLÁS, A FÚRÁS, CSISZOLÁS HANGJAI FOKOZATOSAN ELHALNAK. A romlás lopakodó jellegű szabad uralomra kerüléséről, pontosabban uralomra töréséről lenne szó, hölgyeim és uraim, amely mindig ott rejtezik, ott lappang minden ép dologban. Hát ezeket az abszurd időköt éljük, ha értik, ha átérzik, mire gondolok. Egyébként – már megint ez az egyébként – a romlásról, a romlás természetéről egy egészen új bekezdést nyithatnék. LEÜL A KAROSSZÉKBE, LÁBAIT KERESZTBE VETI, KÉNYELMESEN ELHELYEZKEDIK. Egyetlen ésszerű megoldás van, hogy tehetetlenségünket palástolván kudarcainkat ne fokozzuk a végletekig. Valamifajta esélyt nyitunk, lehetőséget teremtünk, hogy ez a helyzet ne torkolljon ténylegesen valaminő visszafordíthatatlan tragédiába. Hirtelen ötlettől vezéreltetve egyszermind jól megfontoltan átminősítjük a dolgokat. A szereplők változatlanok, a helyszín ugyanaz, de transzformáljuk a szerepeket, a pozíciókat, a megnevezéseket, és legfőként a jelentéseket. A jelentések finom, már-már észrevehetetlen átértelmezése a legfontosabb. FELÁLL, KINYILATKOZTAT. Én leszek a néző, és maguk lesznek a színház. VISSZAÜL. Most már én vagyok a néző, maguk meg a színház. MEGSIMOGATJA SZÉKÉNEK KARFÁJÁT. És mert ez egy modern színház, függönyre tulajdonképpen nincs is szükség, a történések menete meg eleve adott. A művészet fáj. PILLANTÁSÁT EGYETLEN, TÁVOLI PONTRA FÜGGESZTI. NÉHÁNY ÓRA ELMÚLTÁVAL, AMIKOR A NÉZŐTÉR-SZÍNPADON MÁR ALIG ÜLDÖGÉL VAGY LÉZENG VALAKI, KIALSZIK A REFLEKTOR, MÖGÖTTE SZÉTNYÍLIK, FELEMELKEDIK A FÜGGÖNY, ÉS MÉLYSÉGES SÖTÉTSÉG TÁRUL FEL.

„Nem a tárgyat kell megformálni, hanem a semmit... Isten ebben a semmiben él.” (Hamvas Béla)

Sulyok Gabriella világtel-
remtő és teremtéstörténe-
teket elmesélő grafikai
előtt állva egy csodálatos
zenei élmény emlékei je-
lennek meg bennem. 1967-
ben adták ki lemezen –
West meets East címmel –

Sinkó István 93

ÖRVÉNYLŐ KELET- KEZÉSTÖRTÉNETEK

Yehudi Menuhin és Ravi Shankar közös lemezét. Együtt szólt a hegedű és a szitár egybe olvasztva két kultúrát, két világlátást, két eufórikus hangzásanyagot. Sulyok Gabriella munkái így összegzik bennem mindazokat a keleti és nyugati mítoszokat, a valóság és a fenti világ képeiből összekeveredő látomás-látványegyüttest, mely itt, e grafikákon szabadon árad. Válogatása majd tíz év munkáiból egybefoglalja a kész, végleges grafikai lapokat és az úgynevezett úti vázlatokat. Habár aki alaposan végignézi a kiállítási anyagot, vázaltszerűséget egyetlen munkán sem érez, a könnyed és elegáns kis lapok egyenértékűek a súlyos, erőteljes tónusú nagyobb méretűekkel.

Sulyok valami végtelen elkötelezettséggel kutatja, vizsgálja, rögzíti a természet erőinek, nagy dinamikus mozgásainak és finom rezdüléseinek jelenségeit. Felhők gomolyognak, kövek repednek, sziklák épülnek, fák hajladoznak, fűszálak rebbennek ezeken a rajzokon, melyek, mint egy isteni kéz alkotta teljességben állnak össze szemünk előtt. A Creator – azaz az alkotó, vagyis a művész – stílusokon, irányokon és trendeken túlmutató képi világot teremt, ezekben a tus-, szén-, és krétarajzokban az Egység ígését látjuk. Egyé válik az ég és a föld. Egymásba hatnak, égbe emelkednek, földre rognak, de bennük a világegység jelenik meg. Olyanok e lapok, mint a Genézis oldalai, vagy mint egy zen buddhista grafika esszenciális megjelenése. Mint Miklós Pál írta a *Zen és művészet* című könyvében: „Hszia Kui ködbe mosódó hegyei és vizei, furcsa fákat és köveket rögzítő tájrészletei olyan egyértelműen rokoníthatók a Csan(Zen)-elhallgatás válaszaival, elliptikus kifejezőmódjával, a Semmire utaló kijelentéseivel is, hogy a közös szellemi ihletforrást bizonyosra vehetjük.” Sulyok Gabriella nem zen művész természetesen, de ihletforrásai akár keleti, akár nyugati oldalról megérinthatik. Gondoljunk csak Ruisdael csodálatos tájrajzaira, a kréta segítségével élénk varázsolt magános fák szélfúttá lombkoronáira, ágaira, vagy, hogy közelebb jöjjünk az időben Hollán Sándor famágiáit, rajzokkal, festményekkel megidézett fa-mítoszait. Energiákat látnak és láttatnak mindketten, Sulyok épp úgy, mint Hollán, aki erről így nyilatkozik: „Egy fa nem beszél, de van egy

mozgás (nyelv) köztünk, és azon keresztül érzem, mi történik. Az élő energia, egy rövid mozgásélmény megfog, s ez vezet el a fán belül az egyik végéből a másikba, ritmikus utakon keresztül, ami az életet nagyon élővé, ösztönössé teszi. Ez egy ritmikus páros tánc.”

94 Sulyok Gabriella művei a már említett zenei világokon túl hatalmas zeneművekkel párosíthatóak; Bartók és Purcell, Beethoven 6. *Pastorale* szimfóniája, Mendelssohn *Hebridák* nyitánya is ott dübörögnek e lapok mélyén.

Zene, filozófia és teremtés, e hármasság, no meg a mitologikus alaphang (Orfeusz és Euridiké) mintegy védjegye Sulyok Gabriella virtuóz, nagy formátumú művészetének. Grafikusként a legegyszerűbb anyagokkal dolgozik évtizedek óta, mióta felhagyott a foltmaratásos rézkarcok készítésével. A rajz nemes eszközrendszere, tus, tinta, szén, kréta és remek papírok segítik az alkotót, hogy mint írja: „A teremtőerők kíváncsi szolgálója szeretnék lenni, a dolgok igaz természetének részese.”

(*Elhangzott Sulyok Gabriella Útirajzok, naplórajzok, emlékek című kiállításán 2022. március 11-én Budapesten, az Eötvös10 Művelődési Házban*)

Folyóiratunk a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM és az EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA
anyagi támogatásával jelenik meg.
Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HIRKER RT. és alternatív terjesztők

Szerkesztők

JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő)

PAPP MÁTÉ (költészet rovat: mahbija@gmail.com, zene online rovat)

REICHERT GÁBOR (főszerkesztő-helyettes, kritika rovat: reichertgabor87@gmail.com)

SZÉNÁSI ZOLTÁN (próza rovat: szenazol@gmail.com)

Lapterv és műszaki szerkesztés

SELLYEI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak

HEGEDŰS GYÖNGYI, KAKUK TAMÁS, MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR,
SOPOTNIK ZOLTÁN, SZILÁGYI MIHÁLY

Online

PAPP MÁTÉ (felelős szerkesztő), SZŰCS BALÁZS PÉTER

Tiszteletbeli munkatársak

BARI KÁROLY, BUJI FERENC, CSEKE ÁKOS, DUKAY BARNABÁS, GERLÓCZY GÁBOR,
KELÉNYI BÉLA, KRULIK ZOLTÁN, MONOSTORI IMRE (1945–2021), MUZSNAY ÁKOS,
TOLNAI OTTÓ, URI ASAF

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI ÉS VÁROSI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer

Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben

Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2836 Baj-Szőlőhegy 2722/4

E-mail: jasz.attila@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu

Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címén. Előfizetési díj egy évre 5000 Ft.

ISSN 0133-5332

Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.

Készült a BD Sollers nyomdájában Tatán.